T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

TAVŞANLI ZEYTİNOĞLU HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ İLE İLGİLİ YAZMA ESERLERİN TESPİTİ VE TAVSİFİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Emine DENİZ

BURSA-2022

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

TAVŞANLI ZEYTİNOĞLU HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ İLE İLGİLİ YAZMA ESERLERİN TESPİTİ VE TAVSİFİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Emine DENİZ

Danışman
Doç. Dr. Fadime KAVAK

BURSA-2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 07/06/2022

Tez Başlığı / Konusu: **Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Arap Dili ile İlgili Yazma Eserlerin Tespiti ve Tavsifi**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 129 sayfalık kısmına ilişkin, 07/06/2022 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:
1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
07.06.2022

Adı Soyadı:	Emine DENİZ
Öğrenci No:	701723049
Anabilim Dalı:	Temel İslâm Bilimleri
Programı:	Arap Dili ve Belagati
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman

Doç. Dr. Fadime KAVAK

07.06.2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda 701723049 numaralı Emine DENİZ'in hazırladığı "Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Arap Dili ve Belagatı ile İlgili Yazma Eserlerin Tespiti ve Tavsifi" konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 04/07/2022 günü 12:00 – 14:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Doç. Dr. Fadime KAVAK

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğretim Üyesi Emin UZ

Afyon Kocatepe Üniversitesi

04 /07/ 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **"Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Arap Dili ile İlgili Yazma Eserlerin Tespiti ve Tavsifi"** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

04 /07/2022
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Emine DENİZ
Öğrenci No: 701723049
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Programı: Arap Dili ve Belagati
Statüsü: ■ Yüksek Lisans ☐ Doktora

ÖZET

Adı ve Soyadı	: Emine DENİZ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belâgatı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XIV+119
Mezuniyet Tarihi	: …. / …. / 2022
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Fadime KAVAK

TAVŞANLI ZEYTİNOĞLU HALK KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ İLE İLGİLİ YAZMA ESERLERİN TESPİTİ VE TAVSİFİ

Kütüphaneler bir milletin ilim, kültür, bilgi mirasını oluşturan ve onu ileriki nesillere aktarıp yaşatan en büyük etmenlerinden biridir. Bu bağlamda bir kütüphanenin ve içerisinde bulunan yazma eserlerin tanıtılması, tespit edilmesi hem o milletin kültür zenginliğine hem de farklı alanlarda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara büyük katkı sağlayacaktır. Çünkü herhangi bir yazma nüshanın alanıyla ilgili kaynaklar arasında yer alması veya almaması pek çok çalışmanın sonucunu etkileyebilir. Bu bakımdan bu çalışmada bir ilçe kütüphanesi olarak Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nde bulunan Arap dili ile ilgili yazma eserler tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde gramer kitapları ve sözlükler; ikinci kısmında belagat, arûz ve vaz' ilmine dair eserler; son olarak üçüncü bölümde ise kasideler ve şerhleri ele alınmakta; kütüphanedeki konumları hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca eserler ve müellifleri hakkında edinilebilen bilgilere de kısaca değinilmektedir. Böylece kütüphanedeki Arap dili ile ilgili yazmalara ait küçük bir katalog düzenlemesi de yapılmış olmaktadır.

Anahtar Sözcükler:
Arap Dili, Tavşanlı, Zeytinoğlu Kütüphanesi, Tavsif, Yazma Eser

ABSTRACT

Name and Surname:	: Emine DENİZ
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Sciences Institution
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: Master
Main Department	: Arabic Language and Rhetoric
Page Number	: XIV+119
Degree Date	: .... / .... / 2022
Supervisor (s)	: Doç. Dr. Fadime KAVAK

DETERMINATION AND DESCRİPTİON OF ARABIC MANUSCRİPTS IN TAVŞANLI ZEYTINOĞLU PUBLIC LIBRARY

Libraries are one of the biggest factors that constitute a nation's scientific, cultural and information heritage, and transmitting this heritage to future generations and keeping it alive. In this context, introducing and identifying a library and the manuscripts in it will make a great contribution both to the cultural richness of that nation and to researchers who want to work in different fields. Because the fact that any manuscript is included or not among the resources related to its field can affect the results of many studies. In this regard, in this study, manuscripts related to the Arabic Language in Tavşanlı Zeytinoğlu Public Library as a district library were tried to be introduced. In the first part of the study, grammar books and dictionaries; in the second part, books on the science of Rhetoric, Aruz and Vaz'; Finally, in the third part, poems and commentaries on eulogies are discussed; Information about their location in the library is given. In addition, information about the books and their authors is briefly presented. Thus, a small catalog arrangement of the Arabic language manuscripts in the library is made.

Keywords:
Arabic Language, Tavşanlı, Zeytinoğlu Library, Description, Manuscript

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmesiyle birlikte oluşmaya başlayan Arap dili ilimlerinin serüveni geniş bir literatür ile günümüze kadar aktarılmıştır. Bugün yazma eserlerin bulunduğu kütüphaneler bu aktarımın belki de en önemli araçlarıdır. Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinde bulunan Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nin bu bakımdan zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmüş ve bu çalışmada orada bulunan Arap dili ile ilgili yazma eserlerin tespiti ve tavsifinin yapılması amaçlanmıştır. Eserlerin sayısının bir hayli fazla olması, ismi ve yazarı tam olarak belli olmayan birçok eserin bulunması ve yazma eserlerin doğasından kaynaklanan bazı zorluklara rağmen çalışmanın olabildiğince kapsamlı tutulmasına gayret edilmiş, kütüphane kataloğunda Arap dili ile ilgili olduğu belirtilen büyük küçük hemen hemen tüm eserler incelemeye alınmıştır. Çalışmanın çıkış noktası Arap dili ve belâgatı alanı olmasından dolayı yazmaların fiziksel nitelemesi hakkında sınırlı bilgiler verilse de yazar ve eser hakkında açıklayıcı bilgilerin verilmesine özen gösterilmiştir. Gramer ilimlerinden arûza, belâgatten vaz' ilmine ve kasidelere kadar Arap dilinin neredeyse tüm alanlarını kapsayan bir içeriğe sahip olmasıyla benzerlerinden farklılık arzeden bu çalışmanın, Arap dili ve yazma eserler hakkında araştırma yapmak isteyenlere yararlı olabilmesi ve yeni ufuklar açabilmesi en büyük temennimizdir.

Tezin oluşumundan tamamlanmasına kadar geçen süreçte değerli fikirleri ile tezi yönlendiren ve eserlerin tespiti husunda daima yardımcı olan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Fadime Kavak hanımefendiye, yazma eserlerin görüntülerine ulaşmamda her türlü imkânı sağlayan Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi Müdürlüğü'ne ve eğitim hayatım boyunca maddi manevi destekleriyle yanımda olan sevgili anneme ve babama teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
ed.	: Editör
çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
h.	: Hicri
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
m.	: Milâdî
no.	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
yy.	: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **vii**
KISALTMALAR ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
GİRİŞ **1**
A. KÜTAHYA'NIN TAVŞANLI İLÇESİ VE ZEYTİNOĞLU HALK KÜTÜPHANESİ 1
B. YAZMA ESERLER VE KULLANILAN TERİMLER 3
C. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ 5

BİRİNCİ BÖLÜM
GRAMERLE İLGİLİ ESERLER VE SÖZLÜKLER

1. GRAMERLE İLGİLİ ESERLER 9
1.1. SARF İLMİNE DAİR ESERLER 9
1.1.1. el-Emsile 10
1.1.2. Zehratü'l-Kulûb 11
1.1.3 Binâü'l-Ef'âl 11
1.1.4. Şerhu'l-Binâ / Seyyid Mehmed el-Kefevî Akkirmânî 13
1.1.5. el-Maksûd 13
1.1.6. Rûhu'ş-Şurûh / Ayşî Mehmed Efendi 15
1.1.7. el-'Izzî fi't-Tasrîf / 'Izzüddîn ez-Zencânî 15
1.1.8. Şerhu'l-'Izzî / Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî 17
1.1.9. Hâşiyetü'l-'Izzî / Hüseyin b. Ali el-'Irâkî 17
1.1.10. Hâşiyetü'l-'Izzî / Dede Cöngî 18
1.1.11. Risâle fî Beyân-ı İsmi'l-Fâil / Şihâbüddîn el-Hafâcî 18
1.1.12. Merâhu'l-Ervâh / Ahmed b. Ali b. Mes'ûd 19
1.1.13. Şerhu Merâhı'l-Ervâh / Abdurrahim b. Halil 21
1.1.14. Şerhu Merâhı'l-Ervâh / Şemseddîn Ahmed b. Abdullah er-Rûmî 21
1.1.15. Şerhu Merâhı'l-Ervâh / Hasan Paşa b. Alâeddîn Ali Esved 21
1.1.16. eş-Şâfiye / İbnü'l-Hâcib 22
1.1.17. Şerhu'ş- Şâfiye / Abdullah b. Muhammed el-Hüseynî 23

1.1.18. el-Menâhicü'l-Kâfiye fî Şerhi'ş-Şâfiye / Zekeriyyâ b. Muhammed 23
1.1.19. Şerhu'ş-Şâfiye/ Çârperdî 23
1.1.20. Terceme-i Şâfiye 24
1.1.21. Terceme-i Şâfiye ve Kâfiye 25
1.1.22. Risâle fî Nisbeti'l-Cem' / Kemalpaşazâde 25
1.1.23. Tasrîfü'l-Emsâl 25
1.1.24. Fiil ve Âmil Mecmuası 26
1.1.25. Kitâbü'l-Müştekkât / Abdurrahim ez-Zerkeşî 26
1.2. NAHİV İLMİNE DAİR ESERLER 27
1.2.1. el-'Avâmilü'l-Mie / Abdülkâhir el-Cürcânî 28
1.2.2. Şerhu'l-'Avâmil 29
1.2.3. Şerhu'l-'Avâmil 29
1.2.4. Mu'ribü'l-'Avâmil 29
1.2.5. el-Mufassal / ez-Zemahşerî 30
1.2.6. el-Ünmûzec fî'n-Nahv / ez-Zemahşerî 31
1.2.7. Hadâiku'd-Dekâik fî Şerhi Risâleti 'Allâmeti'l-Hakâik / Sa'dullah el-Berdeî 31
1.2.8. Şerhu'l-Ünmûzec fi'n-Nahv / Cemâlüddîn Muhammed b. Abdülganî el-Erdebîlî 32
1.2.9. el-Misbâh / el-Mutarrızî 32
1.2.10. Dav'u'l-Misbâh / Tâcüddîn el-İsferâyînî 33
1.2.11. Şerhu Ebyâti'd-Dav' / et-Teftâzânî 34
1.2.12. Kitâbu Dîbâceti'd-Dav' / Tâcüddîn el-İsferâyînî 34
1.2.13. Nûru'l-Misbâh / Bahşaş Tanbûrî 34
1.2.14. el-İftitâh / Hasan Paşa b. Alâeddîn Ali Esved 35
1.2.15. Hülâsatü'l-İ'râb / Hacı Baba et-Tosyavî 35
1.2.16. Hâşiyetü Şerhi Dîbâceti'l-Misbâh / Ya'kûb b. Seydi Ali 36
1.2.17. İ'râbu Dîbâceti'l-Misbâh 36
1.2.18. Terceme-i İ'râb-ı Dîbâceti'l-Misbâh 36
1.2.19. el-İfsâh 'an Envâri'l-Misbâh 36
1.2.20. el-Kâfiye / İbnü'l-Hâcib 37
1.2.21. el-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye / Rüknüddîn Hasen b. Muhammed b. Şerefşâh 38
1.2.22. el-Müveşşah 'alâ Kâfiyeti İbni'l-Hâcib / Şemseddîn Muhammed el-Hubeysî 39
1.2.23. Şerhu'l-Kâfiye / Ahmed b. Ömer el-Hindî ed-Devletâbâdî 39
1.2.24. el-Fevâidü'z-Ziyâiyye / Abdurrahman el-Câmî 40
1.2.25. 'Isâm 'ale'l-Câmî / 'Isâmüddîn el-İsferâyînî 41
1.2.26. Hâşiyetü'l- Kâfiye / Abdülgafûr Lârî 41
1.2.27. Şerhu'l-Kâfiye / Şihâbüddîn el-Hafâcî 42
1.2.28. Şerhu'l-Kâfiye 42
1.2.29. el-İfsâh 42

1.2.30. İmtihânü'l-Ezkiyâ / Birgivî Mehmed Efendi 43
1.2.31. Hâşiye 'ale'l-Kâfiye 43
1.2.32. Ta'lîkât 'alâ Şerhi'l-Kâfiye 43
1.2.33. İ'râbu'l-Kâfiye / Hacı Baba et-Tosyavî 44
1.2.34. Mu'ribü'l- Kâfiye 44
1.2.35. el-Elfiyye / İbn Mâlik et-Tâî 45
1.2.36. Şerhu'l-Elfiyye / Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh 45
1.2.37. Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye / Ebû Abdillâh es-Sanhâcî 46
1.2.38. Bidâ'atü'l-Mübtedî 46
1.2.39. Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'ârîb / İbn Hişâm en-Nahvî 47
1.2.40. el-İ'râb 'an Kavâ'ıdi'l-İ'rab / İbn Hişâm en-Nahvî 47
1.2.41. Şerhu'l-İ'râb an Kavâ'ıdi'l-İ'râb / Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci 48
1.2.42. Kâşifü'l-Kınâ' ve'n-Nikâb / Abdülkerîmzâde Mehmed Efendi 48
1.2.43. Hallü Me'âkıdi'l-Kavâ'id / Ahmed b. Muhammed ez-Zîlî es-Sivâsî 49
1.2.44. Letâifü'l-İ'râb / Hacı Baba et-Tosyavî 49
1.2.45. Mucîbü'n-Nidâ ilâ Şerhi Katri'n-Nedâ / Abdullah b. Ali el-Fâkihî 50
1.2.46. el-'Avâmil / Birgivî Mehmed Efendi 50
1.2.47. Şerhu'l-'Avâmil / Kuşadalı Ahmet 52
1.2.48. İ'râbu 'Avâmil / Zeynîzâde Hüseyin Efendi 53
1.2.49. el-Fevâid Şerhu 'Avâmili'l-Cedîd / Hüseyin b. Mehmed el-Haddâdî 53
1.2.50. Şerhu'l-'Avâmili'l-Cedîd 53
1.2.51. Lemhu'l-Mesâili'n-Nahviyye / Yahyâ b. Bahşî 53
1.2.52. İzhâru'l-Esrâr / Birgivî Mehmed Efendi 54
1.2.53. Netâicü'l-Efkâr / Adalı Şeyh Mustafa b. Hamza 56
1.2.54. Hâşiyetü Sa'düddîn / Sa'düddîn 56
1.2.55. Kavâ'ıdü's-Sıddîkıyye 57
1.2.56. el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî / Kâsım el-Murâdî 57
1.2.57. Fiil ve Âmil Mecmuası 57
1.2.58. Risâle Müte'allika bi Lafzi'l-Kelime / Kemal Paşazâde 58
1.2.59. Risâle fî Min et-Teb'îdıyye 58
2. SÖZLÜKLER 58
2.1. Muhtâru's-Sıhâh / Ebû Bekr er-Râzî 59
2.2. et-Ta'rîfât / Seyyid Şerîf el-Cürcânî 60
2.3. Lügat-ı Ahterî / Muslihuddîn Mustafa 60
2.4. Tercümânü'l-Lügât / Pîr Mehmed Yûsuf el-Ankaravî 61
2.5. Ta'rîfât (Risâletü'l-Hazarât) / İsmail Hakkı Bursevî 62
2.6. el-Müntehâb min Sıhâhı'l-Lüga / Abdülkerim b. Cârullâh b. Emin 62
2.7. Kitâbü'l-Lüga 63

İKİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT, ARÛZ VE VAZ‘ İLMİNE DAİR ESERLER

1. BELÂGAT İLMİNE DAİR ESERLER 65
1.1. Miftâhu’l-‘Ulûm / Ebû Ya‘kûb es-Sekkâkî 66
1.2. Telhîsu’l-Miftâh / Hatîb el-Kazvînî 67
1.3. el-Mutavvel / Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Ömer et-Teftâzânî 68
1.4. Muhtasaru’l-Me‘ânî / Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Ömer et-Teftâzânî 68
1.5. Hâşiyetü Telhîsı’l-Miftâh / Seyyid Şerîf el-Cürcânî 69
1.6. Hâşiyetü’l-Mutavvel / Fenârî Hasan Çelebi 69
1.7. Hâşiyetü ‘alâ Muhtasarı’t-Teftâzânî / Osman b. Abdillah el-Hıtâî 70
1.8. Ravzatü’l-Fesâha / Ebû Bekr er-Râzî 71
1.9. Îzâhü’l-Îzâh / Cemâleddin Aksarâyî 71
1.10. Risâletü’l-İsti‘âre / Ebu’l-Kâsım es-Semerkandî 71
1.11. Şerhu Risâleti’l-İsti‘âre / ‘Isâmuddîn el-İsferâyînî 72
1.12. Hâşiyetü Hasen Zîbârî ‘alâ ‘Isâmüddîn / Hasen Zîbârî 73
1.13. Hâşiyetü Şîrânsî ‘alâ ‘Isâmüddîn / eş-Şîrânsî 74
1.14. Hâşiyetü Risâleti’l-İsti‘âre / Ali b. Sadreddin b. ‘Isâmüddîn 74
1.15. Şerhu’l-Ferîde / Ahmed b. Muhammed b. Hıdır. 74
1.16. Şerhu Risâleti’l-İsti‘âre 75
1.17. Şerhu Risâleti’l-İsti‘âre / Muhammed b. ‘Arab b. Hacı b. ‘Arab 75
1.18. Risâle fî Tahkîkı’l-Müşâkele / Kemal Paşazâde Ahmed b. Süleyman 76
1.19. el-Hevâdî fî Şerhi’l-Mesâlik / Hamza b. Turgut 76
1.20. ‘Ismetî fi’l-Mecâz ve’l-İsti‘âre ve’t-Teşbîh / ‘Ismetî. 76
1.21. Şerhu Ebyâti’d-Devâir 77
1.22. Risâle / Filornevî 77
2. ARÛZ İLMİNE DAİR ESERLER 77
2.1. ‘Arûzu’l-Endelüsî / Muhammed el-Endelüsî 78
2.2. Şerhu ‘Arûzi’l-Endelüsî / Abdülmuhsin Kağgârî 79
2.3. Şerhu ‘Arûzi’l-Endelüsî / Dâvûd b. Muhammed el-Karsî 79
2.4. Şerhu’l-‘Allâmeti’l-Kaysarî li’l-Endelüsî fî ‘Ilmi’l-‘Arûz / el-Muhsin el-Kaysarî 79
2.5. el-Kâfî fî ‘Ilmi’l-‘Arûz ve’l-Kavâfî / Ebû Zekeriyyâ el-Hatîb et-Tebrizî 80
2.6. el-Mûcez fî ‘Ilmi’l-Kavâfî / Kemâlüddîn el-Enbârî 80
2.7. Fethu Rabbi’l-Beriyye bi Şerhi’l-Kasîdeti’l-Hazreciyye / Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed el Ensârî 81
2.8. Miftâhu Künûzi’l-Kâfiyeti’ş-Şâfiye fî ‘Ilmi’l-‘Arûz ve’l-Kâfiye / Ahmed b. Abdülkerim Tarmaninî 81
2.9. Risâle fî ‘Ilmi’l-‘Arûz / Ali b. Muhammed el-Çalı 82
2.10. Risâle fî’l-‘Arûz / Penbezâde Ahmed b. Osman 82
2.11. el-Kavâ‘ıdü’l-‘Arûziyye 82

2.12. ‘Ilmü’l-‘Arûz 83
2.13. Risâletü’l-‘Arûz 83
2.14. Risâle fî Beyânı Istılâhı’ş-Şu‘ârâ / Ali b. Muhammed el-Çalı 83
3. VAZ‘ İLMİNE DAİR ESERLER 84
3.1. er-Risâletü’l-Vaz‘ıyye / ‘Adudüddîn el-Îcî 85
3.2. Şerhu’r-Risâleti’l-Vaz‘ıyyeti’l-‘Adudiyye / Seyyid Şerîf el-Cürcânî 86
3.3. Hâşiyetü ‘alâ Şerhı’r-Risâleti’l-Vaz‘ıyye li ‘Isâmüddîn / eş-Şîrânsî 86
3.4. Hâşiyetü Risâleti’l-Vaz‘ / Muhammed b. Sâlim el-Hıfnî 86
3.5. Şerhu’r-Risâleti’l-Vaz‘ıyye / Ali Kuşçu 87
3.6. Şerhu’r-Risâleti’l-Vaz‘ıyye / Ebu’l-Kâsım es-Semerkandî 87
3.7. Şerhu’r-Risâleti’l-Vaz‘ıyye / Abdurrahmân el-Câmî 88
3.8. Risâle fî Vaz‘ı’l-Müfredât / Ali Kuşçu 88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KASİDELER VE ŞERHLERİ

1. KASİDELER VE ŞERHLERİ 91
1.1. Kasîde-i Bânet Suâd / Ka‘b b. Züheyr 92
1.2. Şerh-i Kasîde-i Bânet Su‘âd / İbrahim b. Haydar 93
1.3. Şerh-i Kasîde-i Bânet Su‘âd 93
1.4. Kasîde-i Celcelûtiyye / Ali b. Ebî Tâlib 93
1.5. Kasîde-i Süheyliyye / İmam eş-Şâfiî 94
1.6. Kasîde-i Tantarânî / Ahmed b. Abdirrezzâk et-Tantarânî 94
1.7. Terceme-i Kasîde-i Tantarânî / Kemalpaşazâde 95
1.8. el-Kasîdetü’l-Münferice / Ebu’l-Fazl Yûsuf b. Muhammed et-Tevzerî 95
1.9. Kasîde-i İstiğfâriyye / Ebû Medyen Şuayb b. el-Hüseyn el-Endelüsî 96
1.10. el-Kasîdetü’l-Hamriyye / İbnü’l-Fârız Şerefüddîn Ömer b. Ali 96
1.11. Kasîdetü’l-Bürde / el-Bûsîrî 97
1.12. Şerh-i Kasîde-i Bürde / Şeyh Sa‘dullâh el-Halvetî 98
1.13. Şerh-i Kasîde-i Bürde / Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî 98
1.14. Şerh-i Kasîde-i Bürde / Leâlî Ahmed Çelebi 99
1.15. Şerh-i Kasîde-i Bürde / Ahmed b. Muhammed et-Tirâzî 99
1.16. Şerh-i Kasîde-i Bürde 100
1.17. Tahmîsü’l-Bürde / Sûfî Osman Bey 100
1.18. Tahmîs-i Kasîde-i Bürde / Süleyman Nahîfî 101
1.19. Tesbî‘u Kasîdeti’l-Bürde / Niyâzî-i Mısrî 101
1.20. Terceme-i Kasîde-i Bürde 102
1.21. Kasîdetü Muhammed b. Câbir / Muhammed b. Câbir 102
1.22. Kasîde-i Dimyâtiyye / Nûreddîn ed-Dimyâtî 103
1.23. el-Kasîdetü’l-Mudariyye / el-Bûsîrî 103

1.24. Kasîde-i Elifiyye 104
SONUÇ 105
KAYNAKÇA 107

GİRİŞ

A. KÜTAHYA'NIN TAVŞANLI İLÇESİ VE ZEYTİNOĞLU HALK KÜTÜPHANESİ

Ege Bölgesi'nde Kütahya'ya bağlı bir ilçe olan Tavşanlı, ülkemizin her yöresi gibi ilmi, kültürel, coğrafi ve ekonomik anlamda kendine has özellikleri olan bir bölgedir. Ulaşıma elverişli bir konumda ve zengin yeraltı kaynaklarına sahip coğrafyada olmasıyla bulunduğu bölgenin büyük ilçelerinden biri haline gelmiştir. Barındırdığı yeraltı madenleriyle birlikte şifalı su kaynakları, geleneksel bir uğraş olarak leblebi imalatı ve ticareti ile de adını duyurmuştur.[1] Hatta Tavşanlı adıyla isimlendirilmesine dair leblebinin kavrulmasında en iyi vakit olarak adlandırılan 'tav' kelimesinden hareketle, bölgedeki ustaların bu işi çok iyi yapmalarından dolayı tavı-şanlı olarak kullanılıp günümüze Tavşanlı olarak geldiği sölentisi de vardır.

Tavşanlı yöresinin merkezinde ve çevresinde hem antik çağa ait bulgulara hem de Roma dönemine ait izlere yoğun bir şekilde rastlanırken, ilk Türk yerleşimlerinin bölgeye gelen yörük Türkmenleri ile kurulduğu bilinmektedir. Selçukluların Anadolu'yu yurt edinmesinden sonra Germiyanoğlu toprakları içinde kalan Kütahya ve çevresi Murat Hüdavendigar döneminde Şehzade Yıldırım Bayezid'in Germiyanoğlu beyinin kızı Devlet hatun ile evlenmesiyle kendisine çeyiz olarak verilmiştir. Böylece bahsedilen tüm bölgeyle birlikte Tavşanlı da Osmanlı'ya bağlı topraklardan olmuş hatta padişah mülkü yani 'hass-ı hümâyun' sayılarak kayıtlarda bu şekilde yerini almıştır.[2]

Bölgeye Tavşanlı isminin tavşanı çok fazla olan bir yer olduğu için verildiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlere bakıldığında da Osmanlı ve Germiyanoğlu Beyliği dönemlerinde yöreye bu ismin verildiği anlaşılmaktadır. "Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde belirttiğine göre Tavşanlı; "… Bağ ve bahçe içinde kaynak ve dereleri akan havadar bir şehirdir. Bozkır ve ovalarında, ağaçlık yerlerinde tavşanı sınırsız olmakla Tavşanlı (şehr-i hargûş) adıyla ünlenmiş bakımlı ve güzel bir kasabadır. Altı mahallesi ve sekiz camisi vardır. En çok çarşı içindeki cami bakımlı ve güzeldir.

[1] Esra Has, *Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde Bulunan El Yazması Kur'ân-ı Kerîmler* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012) 71-72.
[2] Ömer Faruk Dinçel, *Tavşanlı Tarihi* (Tavşanlı: Tavşanlı Kaymakamlığı, 2012), 60-110.

Hanları, hamamları, ilkokulu ve küçük çarşıları vardır; ama bedesteni imâreti ve medreseleri yoktur…" ifadeleriyle tanıtılmıştır."[3]

Tavşanlı'ya kültürel, tarihî ve ilmî anlamda zenginlik katan değerlerden biri de Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'dir. Kütüphane, Tavşanlı'da ikamet eden Sağırahmedoğlu Zeytûnzâde Hacı İbrahim Ağa (1821-1904) tarafından Câmi-i Kebîr'in (Ulu Cami) bahçesinde tek kubbeli kargir bir binanın çatısı altında 1890 yılında oluşturulmaya başlanmış, hatta bu sebeple kendisine dördüncü rütbeden bir mecîdî nişanı da verilmiştir. İbrahim Ağa'nın kütüphaneyi oluşturmadaki asıl amacı, kasabada öğrenim gören talebelerin ortaokul eğitimini de burada alabilmelerine imkân sağlayarak yeni bir medresenin temellerini atmaktır. Bir taraftan medresenin temelleri atılırken diğer taraftan Hacı İbrahim Ağa'nın İstanbul'a eğitim için gönderilen oğlu Hasan Tahsin Bey, İstanbul sahaflarından ve müzâyedelerden kütüphane için hem yazma hem de matbu eserler satın almış, böylece kütüphanenin içeriği hayli zenginleşmiştir. Hasan Tahsin Efendi'nin vefatının ardından kütüphaneyle oğlu Mesut Zeytinoğlu (1902-1978) ilgilenmiş, kütüphaneye dair katalog oluşturma ve demirbaş defteri yazma çalışmalarını başlatmıştır. Böylece el yazması ve matbu eserlerin demirbaş numaraları belirlenip kayıt altına alınmıştır. Yine Mesut Bey ile Milli Eğitim Bakanlığı adına dönemin Kültür ve Turizm bakanı arasında bir protokol imzalanıp kütüphane devredilmiş; "Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi" ismini de alarak içeriğindeki kitapların Tavşanlı'da kalması koşuluyla araştırmacılar, öğrenciler ve halkın hizmetine sunulmuştur. Sonraları kütüphane, bugün hala ayakta olan Ulu Cami bahçesindeki eski binasından 1994 yılında yapımı tamamlanan yeni binasına taşınarak günümüze kadar hizmet vermeye devam etmiştir. Bugün Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı bir halk kütüphanesi olarak hizmet vermeye devam eden kütüphanenin içeriğinde bulunan eserlerden 1266'sı yazma eserdir. Bu yazmalardan 778'i Arapça, 390'ı Osmanlıca ve 98'i de Farsça olarak kayıtlara geçmiştir.[4]

Kütüphanede tefsir, kelam, kıraat, fıkıh, hadis, tasavvuf gibi İslamî ilimlerin hemen her alanına dair eserlerle birlikte edebiyat, tıp ve tarih kitapları, şiir divanları, çeşitli alanlarda yazılmış risaleler de bulunmaktadır. Ayrıca kütüphanenin belki de bir medrese

[3] T.C. Tavşanlı Kaymakamlığı, "Tarihçe" (Erişim 22.05.2022).
[4] M. Şinasi Acar, *Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi* (Eskişehir: Zeytinoğlu Eğitim Bilim ve Kültür Vakfı, 2007), 21-34.

için kurulmuş olması sebebiyle Arap dili ve belâgatı yönünden de zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

B. YAZMA ESERLER VE KULLANILAN TERİMLER

Matbaa ve dijital ortamların olmadığı dönemlerde bilgileri muhafaza etmek ve gelecek nesillere aktarmak için yazılan eserler günümüzde de hem fiziki özellikleriyle hem de içerikleriyle ilim dünyasını aydınlatmaya devam etmektedir. Kalıcı ve kullanışlı olabilmesi için ciltlenmesi, kullanılan kâğıt türü, yazarken seçilen mürekkebine, kalemine ve süslemesine kadar özenle ve emekle hazırlanan yazma eserler etrafında gelişmiş olan kültür mirasını anlatmaya elbette bu çalışmanın boyutu yeterli olmayacaktır. Ancak bu aşamada yazma eserlerle ilgili kısa bilgiler verilerek yazmalarla ilgilenenlerin çalışma içerisinde kullanılan bazı terimler hakkında fikir edinmesi amaçlanmıştır.

Bu anlamda yazma eserleri göz önüne aldığımızda karşımıza çıkan ilk kavramlar "istinsah" ve "müstensih" olacaktır. İstinsah, bir eserin elle yazılarak çoğaltılması işlemine; müstensih ise bu işlemi yapan kişiye denmektedir. Matbaanın olmadığı dönemlerde bu işi bir zanaat olarak yapan müstensihlerin var olduğu bilinmektedir. Yazma eserlerin ilk sayfasına veya iç kapağına "zahriye" denmektedir. Genellikle bu sayfa boş bırakılır ya da buraya bazen kitabın ismi ve müellifi bazen de "temellük kaydı" olarak adlandırılan kitabın mülkünün kimde olduğuna dair ifadeler yazılır. Eğer eser bir kütüphaneye vakfedilmişse kim tarafından vakfedildiği de yine buraya kaydedilebilir. Zahriyeden sonra eserin başladığı kısım olan baş sayfalar okuyucuyu karşılar. Burada tezhip sanatının da en güzel örneklerinin gösterildiği, çoğunlukla besmele bazen de kitabın ismi ve besmelenin birlikte yazıldığı, başlık mahiyetinde kullanılan "serlevha" yer alır.[5]

Yazma eserler usul olarak bütün sayfalarda eşit sayıda satır ve eğer varsa sütunlara sahiptir. Metni çevreleyen bir çerçeve olmasa bile sayfanın sağ-sol, alt-üst kısmında çerçeve varmışçasına eşit mesafeler bırakılır. Bu boşluklara kitabı okuyan ve mütalaa eden kişilerce bazı notlar veya açıklamalar yazılabilir. Eserin sonuna gelindiğinde

[5] Orhan Bilgin, "Yazma", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/369-373.

hâtime denen son söz eklenerek genellikle satır uzunluğu kısaltılıp yazılar üçgen bir şekle getirilerek kapatılır. Bu kısımda da kitap nasıl dua ile başlanmışsa dua ile bitirilir, bunun yanısıra bazılarında "istinsah kaydı" da denilen eserin istinsah edildiği tarih ve müstensih ismi de bulunur. Yazma eserlerde bir yaprağa varak ismi verilir. Yani bir varağın ön ve arka yüzü iki sayfaya denk gelir, eserler de varaklara göre numaralandırılır. Bu şekilde bir bilginin bulunduğu sayfa da varağın ön yüzü 'a', arka yüzü 'b' sayfası olacak şekilde ifade edilir. 1a ifadesinden birinci varağın ön yüzünün kast edildiği anlaşılır.

Bir eser istinsah edilirken başlangıçta hangi hat çeşidi kullanılmışsa eserin sonuna kadar bu devam ettirilir ve bunun seçimi müstensihe bağlıdır. Tarih boyunca hüsn-i hat sanatı kendine has bir seyir ile eserlerde kendini göstermiştir. Kullanılan müerekkebin ve kâğıdın türü de yazının kalıcılığı için önem arzetmektedir. Mürekkep olarak genellikle is mürekkebi tercih edilmişken kâğıdın mürekkebi soğurmaması için "aharlama" tekniği, sayfaların okunurken gözü yormaması için de bazı renklendirme teknikleri geliştirilmiştir. Bu şekilde yazıların yıllarca bozulmadan ve silinmeden kalması sağlanmıştır.[6]

Yazma eserlerle ilgili bir diğer kavram da "cilt" ve onun etrafındaki diğer sanatlardır. Bir yazma eseri yırtılma, dağılma gibi çeşitli dış etkenlerden korumak için onun iki kapak arasında birleştirilmesi yani ciltlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda cilt terimi kitabın "arka kapağı", "ön kapağı", sayfaların birleştirilip birbirine eklendiği "sırt" ve "sertab" kısımları, son olarak da kitabın arka kapağının uzun kenarına eklenerek sayfaların kenarlarını kapatan "mıkleb" kısımlarını karşılamaktadır. Cilt işlemi yapılırken dönem dönem farklı malzemeler kullanılmış olup mukavva ve deri en çok tercih edilenler arasındadır. Cildi süslemek için ise "lake", "ebru", "şemse", "kumaş" gibi farklı malzemeler ve sanatlardan yararlanıldığı görülmektedir. Bunlardan en çok şemseli cilt karşımıza çıkmaktadır. "Şemse" kapağın yapıldığı zeminin tam ortasına bazen kabartma şeklinde bazen de çizilerek yapılan çeşitli motiflerle zenginleştirilmiş, ismini de aldığı güneş biçiminde oluşturulmuş bir motiftir. Şemsenin başı ve sonuna ekenen küçük motiflere "salbek", dört köşeye yerleştirilen şemse motifleriyle uyumlu

[6] Fatih Rukancı, "Yazma Eserlerde Fiziksel Niteleme", *Dergi Park Akademi* (Erişim: 22.05.2022); Has, *Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde Bulunan El Yazması Kur'ân-ı Kerîmler*, 35-42.

süslemelere "köşebend" ve bütün bu motifleri çevreleyen süslemeli çerçeveye "zencirek" adı verilmektedir.[7]

Yazma eserlerde süsleme amaçlı kullanılan sanatlardan da bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlardan ebru sanatı genellikle arka ve ön kapağın iç kısımlarını, bazen de kapağın kendisini süslemek için kullanılır. "Minyatür" sanatı sayfa kenarları veya bazı kitaplarda tasvir amaçlı kullanılmıştır. Çalışmamıza da konu olan ilmî eserlerde, ders kitaplarında, Kur'ân-ı Kerîm mushaflarında ve şiir divanlarında en çok "tezhip" sanatı kullanılmıştır. Özellikle eserlerin serlevhalarında bazen sayfa kenarlarında da görülür. Cümlelerin birbirinden ayrıldığı yerlerde durak motifleri, bazen de zahriye sayfalarına bezenmiş şemseler tezhip sanatının ürünüdür.

Bahsi geçen tüm bu sanat dallarının yöntem ve tekniklerin, malzemelerin hem yazma eserlerde kullanımında hem de yazmalardan bağımsız olarak kendilerine has icat ve gelişim hikâyeleri, her döneme ve coğrafyaya göre farklı kullanımları, yenilikleri var olagelmiştir. Cilt ve hat sanatları, matbaa ve dijital imkânların çoğaldığı bu çağda neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Bazı sanatlar ise kitap yazma işleminden bağımsız olarak varlığını sürdürmektedir. Yazma eserler de ülkemizde belli merkezlerde toplanarak yazma eser kütüphanelerinde, gerekli ortam ve şartların da sağlandığı özel odalarda yapısı bozulmadan korunmaya, aslına uygun bir şekilde bakımı ve onarımı yapılmaya çalışılmaktadır. Böylece geçmişten günümüze gelen bu eşsiz hazinenin geleceğe aynı şekilde aktarılması sağlanmış olacaktır.

C. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

Türkiye'de yazma eserler üzerine pek çok çalışma yapılmaktadır. Bunların büyük bir kısmı il merkezlerinde bulunan yazma eser kütüphanelerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu çalışmada ise Kütahya'nın Tavşanlı ilçesine bağlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nde bulunan Arap dili alanının kaynak eserleri ve literatür bilgisi ile doğrudan ilgili olan yazma eserler hakkında tespit, tavsif ve tanıtım gibi araştırmalar yapılarak nüshaların gün yüzüne çıkarılması, özellikle yazmalar hakkında araştırma

[7] Has, *Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde Bulunan El Yazması Kur'ân-ı Kerîmler*, 35-42.

yapmak isteyenlerin ihtiyacı olacak farklı nüshaların varlığına dair bilgilerin Arap diliyle ilgili yapılacak bundan sonraki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İsminden de anlaşıldığı üzere bugün Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak zengin içeriğiyle hizmet vermekte olan Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, içerisinde bulunan yazma eserlerle de tarihî ve kültürel bir mirasın koruyuculuğunu yapmaktadır. Söz konusu dönemde Tavşanlı küçük bir kasaba olmasına rağmen böyle zengin bir kütüphane bulundurması, ülkemizin geçmişte küçük bir kasabası olan bir yöresinde bile ilme, eğitime ve bilgiye ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Bu çalışmanın da bu düşünceye bir nebze de olsa katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Böylece kütüphanenin ve içerisinde bulundurduğu eserlerin akademik araştırmalara konu olabileceği göz önünde bulundurularak çalışmaya ilk adım atılmıştır. Kütüphanedeki yazma eserlerin büyük çoğunluğunun Arap dili ve belâgatıyla ilgili olduğu görülmüş ve bu alanda bir çalışma ortaya konulmuştur.

Araştırma yapılırken kütüphanede bulunan yazma eserler ile ilgili olarak Dewey kütüphane sisteminin esas alındığı bir numaralandırma ile kataloğun var olduğu öğrenilmiş, öncelikle bu katalog değerlendirmeye tabi tutularak Arap dili ile ilgili eserler bir liste haline getirilmiştir. Bu sırada eserler genel bir tasnife tabi tutularak gramer, belâgat, arûz, sözlük, vaz' ve kaside gibi başlıklar oluşturulmuştur. Daha sonra kütüphaneden eserlerin görüntülerine ulaşılmış ve katalogda verilen bilgilerin doğruluğu araştırılmıştır. Bu aşamada bazı eser ve müellif isimlerinin, kütüphane kataloğuna kaydedilirken transkripsiyon hatalarının yapıldığı görülmüştür. Bir taraftan bu hatalar düzeltilirken diğer yandan da ismi veya müellifi tespit edilememiş yahut da yanlış tespit edilmiş eserlerle ilgili gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca sayfa numaraları ya da istinsah tarihlerinde de hata bulunuyorsa bunlar da düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu aşamada kataloğu hazırlayanlarca Arap dili ile ilgili olduğu anlaşılan ancak herhangi bir isim veya müellif tespiti yapılamayan eserlerden bazılarının "dil", "dil mecmuası", "dile ait bir risâle" gibi isimlerle kaydedildiği görülmüş ve bu eserlerden tespiti yapılabilenler çalışmanın kendi alanlarıyla ilgili bölümlerine yerleştirilmiştir. Ayrıca yine aynı alana ait birkaç eserin aynı cilt içinde yazılmasıyla oluşturulmuş; kataloğa "dil mecmuası", "mecmûatü'r-resâil" gibi isimlerle kaydedilen bazı ciltlerin barındırdığı eserlerden tespiti ve tavsifi yapılanlar çalışmanın ilgili

bölümlerine eklenmiştir. Bu sebeple bu iki isimdeki eserler katalogda yer aldığı halde bu çalışmada mecbur kalınmadığı sürece başlık olarak kullanılmamıştır.

Eserlerle ilgili gerekli düzeltmelerin yapıldığı sırada sınıflandırma işlemi de yerini bulmuş, böylece tespiti yapılmış tüm kitaplar sarf, nahiv, sözlük, belâgat, arûz, vaz‘ ve kasideler gibi bölümlere ayrılmış; alanıyla alakalı olduğu düşünülen küçük ve büyük çapta her türden eser mevcut başlıkların altına sıralanmıştır. Bir eser ile ilgili şerh, hâşiye, tercüme türünde yazılmış kitaplar da kütüphanede bulunuyorsa ana eserin altında yazılmış, böylece söz konusu eserle ilgili araştırma yapmak isteyenlere kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür. Herhangi bir eserin kütüphanede birden fazla nüshası bulunuyor ise bu nüshalar ayrıca bir madde başlığı olarak verilmemiş, tek başlığın altına bulundukları cilt numaralarıyla sıralanmıştır. Sonrasında eserin müellifi ve kütüphanedeki nüshalarının fiziki durumları hakkında da kısaca bilgi verilmiştir. Çalışmanın Arap dili ve belâgatı alanıyla daha yakından ilgili olması sebebiyle nüshaların fiziki durumu hakkında verilen bilgilerin bulunduğu kısımlar diğerlerine göre daha kısa tutularak olabildiğince öz bilgiler verilmeye çalışılmış, aksi durumda alanın dışına çıkılacağı düşünülmüştür.

Neticede eserlerin büyük çoğunluğunun tespiti ve tavsifi yapılmış; isimleri, müellifleri ve içerikleri hakkında mümkün mertebe aydınlatıcı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Ancak akademik anlamda daha derinlikli bir inceleme ve uzmanlık gerektiren bazı çok küçük risaleler ile ismi tespit edilemeyen veya herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutmanın mümkün olmadığı bazı küçük çapta eserler çalışmanın dışında tutulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

GRAMERLE İLGİLİ ESERLER VE SÖZLÜKLER

1. GRAMERLE İLGİLİ ESERLER

1.1. SARF İLMİNE DAİR ESERLER

Çekimli diller grubundan olan Arapçada kök halindeki sözcüklerin dönüştürülmesine dair vezinleri (kalıpları), bu dönüşüm sırasında gerçekleşen harf ve hareke değişimlerini (i'lâl, ibdâl, kalb, hazf vb.) ve bu değişimlerin kurallarını inceleyen; kısacası dil ilimlerinde biçim bilgisi yani morfoloji alanını karşılayan kısım sarf ilmidir. Bu bağlamda âlimler sarf ilmini şöyle tanımlamışlardır: "Sarf; ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zaman, ism-i mekân, mastar gibi, Arap dilindeki şekilsel birimleri, kalıpları, bunların nereden ve nasıl türetildiklerini, ne şekilde çekildiklerini prensipler çerçevesinde öğretmeyi hedefleyen bir bilimdir."[8]

Sarf ilminin tarihi seyrine bakıldığında ise müstakil bir ilim olarak gelişmesinin nahiv ilminden daha sonra olduğu görülecektir. Zira nahiv ilmi hicri birinci asırdan itibaren oluşmaya başlarken, sarf ilmine dair kaideler nahvin bir parçası olarak bu alandaki eserlerde yerini almıştır. Hicri ikinci ve üçüncü asırda nadiren de olsa müstakil anlamda sarfı konu alan eserler de oluşmaya başlamıştır. Bu anlamda Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) *et-Tasrîf* isimli eseri zamanımıza ulaşan ilk müstakil sarf kitabı olarak kabul edilmektedir. Hicri dördüncü asırla birlikte ise müstakil sarf kitaplarının yazımının çoğaldığı görülür. Sonraki dönemlere gelindiğinde ise özellikle *Emsile, Binâ, Maksûd, 'Izzî*, *Merâhu'l-Ervâh* gibi muhtasar sarf kitapları, meşhur medreselerde yıllarca ders kitabı olarak okutulmuş; üzerlerine şerh, hâşiye ve ta'lik türünden sayısız çalışmalar yapıla gelmiştir. Günümüzde ise bu klasik eserlerin yeniden yayımlanması, incelemeye alınması veya Arapça öğretiminin yapıldığı yerlerde okutulmasının yanında sarf ilmine dair Türkçe de kaleme alınan eserlerin sayısı artmış ve Arapça öğretiminde kullanımı yaygınlaşmıştır.[9]

Çalışmanın bu bölümünde Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nde bulunan sarf ilmi ile ilgili olduğu tespit edilen eserler tanıtılmaya çalışılmıştır.

---

[8] Hüseyin Günday - Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi (Sarf Bilgisi*) (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005), 9.

[9] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 2/1077; Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 329-333; Hulusi Kılıç, "Sarf", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/136-137; Mehmet Nuri Ayyıldız "Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv, Sarf) Ortaya Çıkış Süreci", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Nisan 2019), 160-170.

1.1.1. el-Emsile

Medreselerde uzun yıllar okutulan eser, sarf cümlesi olarak bilinen kitapların ilkidir. Müellifi bilinmemekle birlikte, bazı şerhlerde teberrüken Hz. Ali olarak yazılmıştır. İçeriğinde yirmi dört siga olarak bilinen "*nasara*" fiilinin örneğinde sülâsî mücerred bir fiilin mazi, muzari, emir, malum, meçhul halleri, şahıslara göre çekimleri tek tek yazılmış ve açıklanmıştır. [10]

Geçmişten günümüze hem baskısı hem de pek çok şerhi yapılan eserin, Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde de 467, 733, 788, 894, 1085, 1207 ve 1210 nolu ciltler içerisinde bulunan nüshaların fiziki durumları hakkında bazı bilgiler şu şekildedir:

- 467 nolu ciltte 155-166 varaklarında bulunmakta olan eser, üç sütun ve altı satır halinde çerçeveli olarak yazılmıştır. Her bir fiil çekimin altına açıklaması ve manası Osmanlıca olarak yazılmıştır. Son iki sayfada munfasıl merfu ve mansub zamirlere yer verilmiştir. Nüshaya ait istinsah kaydı bulunmamaktadır.

- 733 nolu ciltte 1-8 varaklarında bulunan Emsile metni, beş satır ve üç sütun halinde bir tablo şeklinde çerçevesiz yazılmış olup fasıl başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah kaydı 1227 olarak kaydedilmiştir.

- 788 nolu ciltte 57-58 nolu varaklar incelendiğinde "Emsile" metninin tamamının bulunmadığı, sadece bir tablo halinde ilk on sekiz çekimin yer aldığı anlaşılmaktadır.

- 894 nolu ciltte 58-70 varaklarında bulunan eser çerçeve olmadan bir tablo halinde dört satır ve üç sütuna istinsah edilmiştir. Fiil çekimleri yeşil ve kırmızı mürekkep ile yazılmış olup, altlarına açıklamaları yapılmıştır. Nüsha içerisinde "emsile-i muhtelife min sülâsî mücerred" ve "emsile-i muttaride min sülâsî mücerred" olmak üzere iki ana başlık bulunmaktadır. Metnin sonundaki ferağ kaydına göre Karahisar şehri Mahmud Paşa Medresesi talebelerinden Ahmed b. Abdullah b. Ahmed 1241 yılında bu nüshayı istinsah etmiştir.

[10] İsmail Durmuş, "el-Emsile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995), 11/166-167.

- 1085 nolu ciltte bulunan nüsha, ilk 27 varakta on yedi satıra çerçevesiz yazılmış olup, fiil çekimlerinin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi Ali b. Osman, istinsah tarihi de 1188 olarak tespit edilmiştir.

- 1207 nolu ciltte 83-92 varaklarında bulunan eser 6 satıra, her satırda üç fiil çekimi ve her çekimin altına açıklaması Osmanlıca yazılmıştır. Çerçevesiz olarak yazılan eserin bazı yerlerinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Nüshanın istinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 1210 nolu ciltte 189-205 nolu varaklar arasında bulunan eser, 4 satıra her satırda genellikle üç fiil çekimi olacak şekilde çerçevesiz olarak yazılmış olup, her bir çekimin altına açıklaması Osmanlıca olarak verilmiştir. Nüsha içerisinde istinsah kaydı bulunmamaktadır.

1.1.2. Zehratü'l-Kulûb

Emsile-i muhtelife'nin şerhi olan ve müellifi bilinmeyen eserin baş kısmında kitabın yazılış sebebine dair kısa bir giriş yapıldıktan sonra *Emsile*'nin şerhine geçilmiştir. [11]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 981 nolu ciltte 88-100 varakları arasında bulunan eser, on yedi satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi kataloğa 125 olarak yazılmış, müstensih ismi bulunmamaktadır.

1.1.3 Binâü'l-Ef'âl

Mecmû'atü's-sarf veya sarf cümlesi olarak bilinen eserlerden biri sayılan ve Osmanlı medreselerinde gramer öğretiminde okutulan kitabın müellifi bilinmemekle birlikte 14.yy.da yazılmış olabileceği söylenmektedir. Söz konusu eserde Arapçadaki fiil kalıpları sülâsîden südâsîye doğru sıralanmış; fiillerin masdarlarının, lâzım ve müteaddî hallerinin kullanımlarına da yer verilmiştir. Kitap gerek tek başına gerekse sarf cümlesinden kabul edilen diğer eserlerle birlikte pek çok kez basılmıştır.[12]

[11] *Zehratü'l-Kulûb* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 981), 88b.
[12] Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/255; Mehmet Çakır, "Binâü'l-ef'âl", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/17.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 432, 467, 620, 733, 788, 894, 1207 ve 1210 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 432 nolu ciltte 95-106 varakları arasında bulunan nüsha, dokuz satıra yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensihin ismi ve istinsah tarihi tespit edilememiştir.

- 467 nolu ciltte bulunan nüsha 150-154 varakları arasına, on dokuz satıra, çerçeveli olarak şerhiyle birlikte yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Serlevhası ve çerçeveleri ise sade tezhiplidir.

- 620 nolu ciltte iki adet *Binâ* metni bulunmakta olup bunlardan ilki 1-12, ikincisi de 12-19 varakları arasına istinsah edilmiştir. Her iki nüsha da on beş satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmştır. Cilt içerisinde istinsah kadına rastlanmamıştır.

- 733 nolu ciltte 9-25 varaklarında bulunmakta olan nüsha, beş satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. Metnin kenarlarında ve satır aralarında notlar olup, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismine rastlanmamış, istinsah tarihi ise 1227 olarak tespit edilmiştir.

- 788 nolu ciltte 50-56 varakları arasında yer alan nüsha, on üç satıra çerçeve içerisinde yazılmış olup serlevhası tezhiplidir. İstinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır.

- 894 nolu ciltte 51-57 varakları arasında yer alan nüsha, on yedi satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensihin ismi Ahmed Rüşdî Paşa Karavî, istinsah tarihi 1241 olarak tespit edilmiştir.

- 1207 nolu ciltte 74-81+1 varakları arasındaki nüsha, 15 satıra çerçevesiz olarak yazılmış, söz başlarında ve harekelerde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismine rastlanmamış olup, istinsah tarihi 1174 olarak kaydedilmiştir.

- 1210 nolu ciltte 181-188 varakları arasında bulunan nüsha, 13 satıra çerçeve içerisine yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Herhangi bir

girizgâha yer verilmeden direk konuya giriş yapılan eserin sonunda istinsah kaydı ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.1.4. Şerhu'l-Binâ / Seyyid Mehmed el-Kefevî Akkirmânî

Meşhur sarf kitabı *Binâ*'nın şerhi olarak yazılan kitabın müellifinin tam ismi Seyyid Mehmed b. Hâce Hamîd el-Kefevî'dir (ö. 1174/1761).[13]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 433 nolu ciltte 1-19 varakları arasında bulunan nüsha, 29-30 satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi tespit edilememiştir.

1.1.5. el-Maksûd

Sarfa dair yazılmış bu meşhur eserde sarf ilmine ve önemine dair kısa bir girizgâh yapıldıktan sonra sülâsî ve rubâî mücerred fiillerin vezinleri, rubâî mücerred veznine mülhak altı bâb, sülâsî ve rubâî mezid kalıplar tanıtılmıştır. Sonrasında "masdardan türeyen kipler", "sahih fiillerin çekimi" ve "notlar (fevâid)" olmak üzere üç başlık eklenerek sarf ilmi tamamlanmıştır. Eser medreselerde yüzyıllarca okutulmuş ve halen okutulmakta olan *Mecmû'atü's-sarf* denilen kitapların üçüncü halkasıdır. Pek çok şerhi ve baskısı da yapılan eserin müellifi bilinmemektedir. Her ne kadar İmam Birgivî eseri İmam-ı Âzam'a nispet etmişse de buna dair bir kanıt kaynaklarda geçmemektedir. [14]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 432, 467, 532, 733, 788, 894, 1207, 1210 ve 1247 ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 432 nolu ciltte 74-92 varakları arasında bulunan eser, dokuz satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Sayfa kenarları ve satır aralarında da düzensiz yazılmış hâşiyeler vardır. Müstensih ismine ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

---

[13] Osmanlı Dönemi âlimlerinden ve asıl ismi Mehmed olan yazar hakkında fazla bilgi bulunmasa da kadılık ve müderrislik gibi görevlerde bulunduğu, *İklîlü't-terâcim, Şerhu'l-hüseyniyye, Şerhu'l-emsile, Risâle-i Besmele* gibi eserlerinin olduğu kaynaklarda geçmektedir. (Bkz: Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ), 9/274; Sakıb Yıldız, "Akkirmânî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/270)

[14] Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1078; Kenan Demirayak, "el-Maksûd", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/453.

- 467 nolu ciltte 133-140 varakları arasında on dokuz satıra çerçeveli olarak yazılan nüshanın söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Tezhipli bir serlevhası ve muntazam biçimde yazılmış sayfa kenarı hâşiyeleri mevcuttur. İstinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 532 nolu ciltte 80-99 varakları arasında dokuz satıra çerçeveli olarak yazılan nüshanın söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi yazılmamış, istinsah tarihi de 970 olarak kaydedilmiştir.

- 733 nolu ciltte 29-58 varakları arasında bulunan nüsha, on bir satıra çerçevesiz olarak yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi Molla Abdurrahim b. Mehmed, istinsah tarihi ise 1128 olarak tespit edilmiştir.

- 788 nolu ciltte 38-49 varakları arasındaki nüsha, on üç satıra çerçeveli olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır.

- 894 nolu ciltte 39-50 varakları arasında yer alan nüsha, on yedi satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Satır araları ve metnin kenarlarında kısa notlar bulunmaktadır. Müstensihi Ali Mehmed ez-Zâcir, istinsah tarihi de 1241 olarak kaydedilmiştir.

- 1207 nolu ciltte 58-71 varaklarında bulunan nüsha, kütüphane kataloğuna *"Dil"* ismiyle kaydedilmiş ancak nüsha incelendiğinde eserin *Maksûd* olduğu anlaşılmıştır. Eser on dört satıra çerçevesiz yazılmış olup sayfa kenarları ve satır aralarında notlar bulunmaktadır. Müstensih ismi İbrahim b. Mehmed, istinsah tarihi ise 1133 olarak tespit edilmiştir.

- 1210 nolu ciltte 162-181 varakları arasında bulunan nüsha kütüphane kataloğuna *"Dil"* ismiyle kaydedilmiş ancak nüsha incelendiğinde eserin *Maksûd* olduğu tespit edilmiştir. Eser on üç satıra çerçevesiz yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Nüshaya dair istinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 1247 nolu ciltte 2+47-61 varakları arasındaki nüsha dokuz satıra çerçevesiz yazılmış olup, metnin kenarları ve satır aralarında hâşiyeler bulunmaktadır. Nüsha içerisinde istinsah kaydı tespit edilememiştir.

1.1.6. Rûhu'ş-Şurûh / Ayşî Mehmed Efendi

Meşhur sarf kitabı *Maksûd*'un şerhi olan eserin yazarı kütüphane kataloğuna 'İsâ es-Sîrevî olarak kaydedilmiştir. Ancak söz konusu nüshada böyle bir isme rastlanmamış, ilgili kaynaklarda da eserin yazarının Ayşî Mehmed Efendi (ö. 1016/1607)[15] olduğu belirtilmiştir. Son olarak yapılan karşılaştırmalar neticesinde de sözkonusu kitabın Ayşî Mehmed Efendi'ye ait olduğu kanaatine varılmıştır.[16]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 709 nolu ciltte 46-81 varakları arasında bulunan eser, 20 satıra çerçevesiz yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah kaydına rastlanmamıştır.

1.1.7. el-'Izzî fi't-Tasrîf / 'Izzüddîn ez-Zencânî

Zencânî'nin (ö. 660/1262)[17] sarf ilmiyle ilgili yazdığı bu meşhur kitabı, *et-Tasrîfü'l-'Izzî, el-Mebâdî fi't-tasrîf* isimleriyle de bilinir. Eserde ilk olarak fiillerin vezinleri ve lâzım-müteaddî konusu ele alınmış olup sonrasında asıl bölümler başlamaktadır. İlk kısımda sâlim fiilerin mazi ve muzari çekimleri, muzariyi nasp eden edatlar, ismi-fâil ve ism-i mefûl ele alınmış; sonrasında muzâf, mu'tel ve mehmûz fiiller açıklanmış, ism-i zaman ve ism-i mekâna dair bilgi verilmiştir.[18]

Üzerine pek çok şerh, hâşiye yazılan ve çoğu kez baskısı yapılan bu muhtasar eser Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 432, 467, 532, 788, 894, 1207, 1210 ve 1247 nolu ciltlerde bulunmaktadır. Eserin fiziki durumlarına ait bazı bilgiler ise şöyledir:

---

[15] Tam ismi Muhammed b. Mustafa et-Tirevî olan yazar Ayşî nisbesiyle tanınmaktadır. Eğitimine memleketi Tire'de başlamış, İstanbul'da devam etmiş ve bu iki şehirde de müderrislik görevinde bulunmuştur. İstanbulda vefat eden müellifin *el-Münekkahâtü'l-meşhûra, Şerhu mülteka'l-ebhur* gibi eserleri mevcuttur. (Bkz: M. Vecih Uzunoğlu, "Ayşî Mehmed Efendi: Hayatı ve Eserleri", *Nüsha*/6 (yaz 2002), 137-141)

[16] Nurullah Oruç, *Ayşî Mehmed Efendi'nin Rûhu'ş-Şurûh 'Ale'l-Maksûd Fi't-Tasrîf Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (Bayburt: Bayburt Ünversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 28-30)

[17] Tam ismi Ebu'l-Me'âlî 'Izzüddîn Abdülvehhâb b. İbrahim b. Abdülvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî'dir. Aslen Zencanlı olsa da Tebriz'de yaşamıştır. Musul'da kaldığı, Horasan'da bulunduğu, Buhâra'ya gidip tekrar Tebriz'e döndüğü ve bu güzergahta bir ilim yolculuğu yaptığı bilinmektedir. 660/1262 yılında Bağdat'ta vefat eden yazar; sarf, nahiv, lügat, meâni ve beyân alanlarında önemli eserler vermiştir. Bir şiir antolojisi olan *el-Maznûn bîh 'alâ gayri ehlîh*; arûz, kâfiye ve bedî ilimleriyle ilgili olan *Mi'yâru'n-nuzzâr*; nahiv ve sarfa dair olan *el-Kâfî şerhu'l-hâdî*, Zencânî'nin eserlerinden bazılarıdır. (Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûs-u Terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müste'rabîn ve'l-müsteşrikîn* (Dâru'l-'Ilm li'l-Melâyîn, 2002) 4/179; Ahmet Özel, "Zencânî, 'Izzeddin", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/253-254)

[18] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/330; Özel, "Zencânî, İzzeddîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 44/253-254.

- 432 nolu ciltte bulunan nüsha, 54-73 varakları arasına, dokuz satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi kaydedilmemiş, istinsah tarihi de 958 olarak tespit edilmiştir.

- 467 nolu ciltte bulunan nüsha, 133-140 varakları arasına, on dokuz satıra çerçeveli olarak yazılmış olup, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Serlevhası ve çerçevesi sade tezhiple süslenmiştir. Sayfa kenarlarında çerçeve içinde şerh ve hâşiyeler yazılmış, istinsah kaydına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

- 532 nolu ciltte 59-79 varakları arasında dokuz satıra çerçeveli olarak yazılan nüshanın söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi yazılmamış, istinsah kaydı 970 olarak kaydedilmiştir.

- 788 nolu ciltte 28-38 varakları arasında bulunan nüsha, on üç satıra çerçeveli olarak yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi yer almamaktadır.

- 894 nolu ciltte 28-38 varakları arasında bulunmakta olan nüsha, on yedi satıra çerçevesiz olarak yazılmış söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi yazılmamış, müstensihi Ahmed b. Abdullah olarak kaydedilmiştir.

- 1207 nolu ciltte 46-58 varakları arasında bulunan nüsha kataloğa "*Dil"* ismiyle kaydedilmişse de eserin *'Izzî fi't-tasrîf* olduğu tespit edilmiştir. Eser on üç satıra çerçevesiz yazılmış olup sayfa kenarları ve satır aralarında notlar bulunmaktadır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi belirtilmemiştir.

- 1210 nolu ciltte 151-161 varakları arasındaki nüsha kataloğa *"Dil"* isminde kaydedilmiş; ancak gerekli incelemeler yapıldığında eserin *'Izzî* olduğu tespit edilmiştir. Eser on yedi satıra çerçeve olmadan istinsah edilmiş, bâb ve fasıl başlıklarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 1247 nolu ciltte 1+30-45 varakları arasında bulunan nüsha, kütüphane kataloğuna *"Dil"* ismiyle kaydedilmiş ancak incelendiğinde *Izzî fi't-tasrîf* olduğu tespit edilmiştir. Eser dokuz satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başları kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. Sayfa kenarları ve satır aralarında da notlar bulunmaktadır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.1.8. Şerhu'l-'Izzî / Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî

Özellikle dil ve belâgat ilimlerine dair önemli eserler veren Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390)[19], bu şerhde pek çok âlimin görüş ve açıklamalarına yer vermiş, bazı yerlerde de kendi görüşlerini belirtmiştir.[20]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 453 ve 1075 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 453 nolu ciltte bulunan ve 129 varak olan nüsha, on beş satıra çerçevesiz olarak yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. 'Izzî metnine ait olan ifadeler kırmızı çizgiyle belirgin hale getirilmiş, farklı âlimlerden nakledilen görüşler kırmızı renkli (قَالَ) ve (قِيلَ) ifadeleriyle belirtilmiştir. Müstensih ismine ve istinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 1075 nolu ciltte bulunan ve 41 varaktan oluşan nüsha, yirmi üç satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup, 'Izzî metnine ait olan kısımlar kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. Müstensih ismine rastlanmamış, istinsah tarihi ise 670 olarak tespit edilmiştir.

1.1.9. Hâşiyetü'l-'Izzî / Hüseyin b. Ali el-'Irâkî

Teftâzânî'nin *'Izzî*'ye yazdığı şerhin hâşiyesidir. Metnin kenarlarında, o kısımda bahsedilen konuların not edildiği matlablar yer almaktadır.

---

[19] Tam ismi Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillah et-Teftâzânî'dir. Genellikle "Sa'düddîn" veya "Sa'd" lakaplarıyla anılmıştır. Horasan bölgesinin Nesâ vilayetine bağlı Teftâzân kasabasında dünyaya gelen müellif ilim öğrenmeye orada başlamış ve bazı ilmî çalışmalarını burada ortaya koymuştur. Ayrıca Mâverâünnehir ve Harizm bölgelerine sık sık ilim amacıyla seyahatte bulunmuştur. Öyleki ilmi amaçla bulunduğu şehirlere nisbetle Horasânî, Herevî ve Semerkandî olarak da anılmıştır. 'Adudüddîn el-Îcî, Kutbüddîn er-Râzî et-Tahtânî, Diyâuddîn el-Kazvînî hocalarından bazılarıdır. Kendisi de birçok ilim adamının yetişmesinde katkı sağlamıştır. Daha çok belâgat, mantık, kelam, fıkıh, metafizik alanlarında eserler telif etmiştir. Eserlerinden bazıları, *el-Mekâsıd, Tehzîbü'l-mantık ve'l-kelâm, Muhtasaru'l-me'ânî, el-Mutavvel, Şerhu miftâhi'l-'ulûm* olarak sayılabilir. Bu eserlerinin haricinde ilim meclislerinde yaptığı münazaralarla da tanınan Teftâzânî, Semarkant'ta vefat etmiş, vasiyeti üzerine Serahs'a defnedilmiştir. (Bkz. Nihat Tarı, *Teftâzânî'nin Hayatı ve es-Sa'dînî Adlı Şerhinin İncelenmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 44-67)

[20] Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 12/228.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 475 nolu ciltte bulunan ve 121 varaktan oluşan nüsha, yirmi üç satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. Ferağ kaydında istinsah tarihi 1126, müstensih ismi ise Hüseyin b. Abdullah olarak geçmektedir.

1.1.10. Hâşiyetü'l-'Izzî / Dede Cöngî

Dede Cöngî'ye (ö. 975/1567)[21] ait olan eser; Zencânî'nin meşhur sarf kitabı *'Izzî'*ye, Sa'düddîn Mes'ûd et-Teftâzânî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 456 nolu ciltte bulunan eser giriş ve fihrist kısımlarıyla birlikte 154 varak olup, 23 satıra çerçeveli olarak istinsah edilmiştir. Serlevhası tezhiplidir ve söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi 1205 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.1.11. Risâle fî Beyân-ı İsmi'l-Fâil / Şihâbüddîn el-Hafâcî

Şihâbüddîn el-Hafâcî'ye (ö. 1069/1659)[22] ait olan risale, adından da anlaşılacağı üzere ismi faili açıklamak üzere yazılmıştır. Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 558 nolu ciltte bulunan eser, 103-104 nolu varaklarından 103b sayfasına yirmi sekiz satıra ve 104 sayfasına yirmi iki satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eserin sonuna müellif ismi kaydedilmiş, sonrasında da yine aynı müellife ait bir başka risale eklenmiştir.

---

[21] Tam adı Kemâlüddîn İbrahim b. Bahşî b. İbrahim'dir. Dede Cöngî lakabıyla tanınmasının yanısıra kendisine Dede Halife, Kara Dede de denilmektedir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 16.yüzyılın başlarında Amasya'nın Sonusa köyünde doğduğu söylenir. Deri tabaklama işiyle meşgul iken kendini ilme adadığı, Bursa'da Sultan Beyazıt Medresesi'nde müderrislik yaptığı, hayatının sonuna kadar müftülük ve müderrislik görevlerini farklı şehir ve medreselerde sürdürüp Bursa'da vefat ettiği nakledilir. Muhtevalarına bakıldığında daha çok hukuk alanında olsa da Arap Dili ve tefsir alanlarıyla ilgili de önemli eserler verdiği söylenebilir. (Bkz. Ahmet Akkündüz, "Dede Cöngî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/76-77; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Maârifi Umûmiye Nezâret Celîlesi, h. 1333), 1/305)

[22] Tam ismi Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî el-Mısrî'dir. Kahire civarında bir kasabada doğmuştur. Hem doğduğu çevrede hem de daha sonra gittiği Mekke, Medine, İstanbul gibi şehirlerde pek çok hocadan dersler almış ve ilmini tamamlamıştır. İstanbul'da tanınan ve ilmî anlamda kendini kabul ettiren bir kişi olunca çeşitli yerlerde kadılık görevlerinde bulunmuş, gittiği şehirlerde de ilmî faliyetlerine devam etmiştir. Müellif, islami ilimlerin yanısıra dil, belâgat ve edebiyat ilimlerine dair eserler de yazmıştır. Hayatı boyunca ilmî gayretini canlı tutmuş olan el-Hafâcî, 1069 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları, *Habâya'z-zevâyâ fî mâ fi'r-ricâl mine'l-bekâyâ, Reyhânetü'l-elibbâ* ve *Tırâzü'l-mecâlis*'tir. (Bkz. Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/699; Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâti'l-'arabiyye ve'l-mu'arrebe* (Mısır: Matbaatü Serkîs, 1968), 2/1151; Ali Şakir Ergin, "el-Hafâcî, Şihâbüddîn", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/72-73)

1.1.12. Merâhu'l-Ervâh / Ahmed b. Ali b. Mes'ûd

Müellifi Ahmed b. Ali b. Mes'ûd olan *Merâhu'l-ervâh* isimli eser, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve sarf cümlesi diye bilinen *Emsile, Binâ, Maksûd* ve *İzzî'yi* de içine alan risaleler gurubunun son halkasını oluşturmaktadır.[23] Üzerine yazılmış meşhur şerhler de vardır.[24]

Eser aksâm-ı seb'a'ya göre düzenlendiği için yedi bâbtan oluştuğu da söylenebilir. Birinci bâbda sâlim fiillerin mâzi, muzâri, emir ve nehiy biçimleri; ayrıca bu fiillerden türetilen ism-i fâil, ism-i mefûl, ism-i tafdîl, mübalağalı ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe, ism-i zaman, ism-i mekân ve ism-i âlet gibi isimler yer alır. İkinci bâbda muzâf, üçüncüde mehmûz, dördüncüde misâl, beşincide ecvef, altıncıda nâkıs, yedincide ise lefîf fiilerin zaman ve şahıslara göre çekimleri verilmiştir. Bu arada illetli fiillerin çekimlerinde görülen i'lâl, ibdâl ve kalb gibi değişiklikler de bu kısımlarda açıklanmıştır. Eserin gerek tek başına gerek adı geçen diğer sarf kitaplarıyla birlikte pek çok kez baskısı yapılmıştır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi katologunda 432, 437, 467, 532, 733, 788, 894 ve 1247 nolu ciltlerde bulunduğu kaydedilen eserin bazı nüshalarının cilt numaraları ve varaklarının yanlış tespit edildiği görülmüştür. Nüshalar tarafımızdan incelenmiş ve her ciltteki varak sayıları hakkında gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Eserin ciltler içindeki varak sayıları ve fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 432 no'lu ciltte bulunan nüsha, 52+1 varaklarına 9 satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. Bâb başlıklarında kırmızı mürekkep kullanılmış olup satır aralarında ve asıl metnin kenarlarında şerhler vardır. Nüsha içerisinde istinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.
- Mevcut katalogda 437 nolu ciltte 135-1076 varakları arasında olduğu belirtilen nüshanın, inceleme neticesinde 108-130 varakları arasında bulunduğu tespit edilmiştir. Eser yirmi bir satıra çerçeve içerisinde yazılmış olup söz başları kırmızıdır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

[23] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/175; Kenan Demirayak, "Merâhu'l-ervâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansikopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/165-166.
[24] Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1651.

- Katalogda 467 nolu ciltte varak sayısı 112-113 olarak belirtilen nüshanın, 112-133 varakları arasında bulunduğu tespit edilmiştir. Eser on yedi satıra çerçeveli yazılmış olup serlevhası tezhiplidir. Metnin kenarlarında şerh ve hâşiyeler vardır. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

- 532 nolu ciltte 1-56 varaklarında bulunduğu belirtilen nüsha, dokuz satıra çerçeveli olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi belirtilmemiş, istinsah tarihi 970 olarak kaydedilmiştir.

- 733 nolu ciltte 76-106 varaklarına, on üç satıra çerçeveli olarak yazılan nüshanın söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmış, sayfa kenarları ve satır aralarına notlar düşülmüştür. Müstensihi Ahmed b. Hacı İsrâfil, istinsah tarihi 1077 olarak belirtilmiştir.

- 788 nolu ciltte 1-28 varakları arasında bulunan nüsha, çerçeve içerisine on dört satır halinde yazılmıştır. Söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmış olup serlevhası tezhiplidir. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

- 894 nolu ciltte 1-25+2 varaklarında bulunmakta olan nüsha, on yedi satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eserin sonunda ferağ kaydı bulunmadığından müstensih ismi ve istinsah tarihi tespit edilememiştir.

- 1247 nolu ciltte 1-29 varaklarına, 9 satır ve çerçevesiz olarak istinsah edilen nüshanın söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eserin satır aralarında ve sayfa kenarlarında notlar mevcuttur. Müstensihi Ahmed b. Mehmed, istinsah tarihi de 1017 olarak kaydedilmiştir.

- 1210 nolu ciltte bulunan nüsha kütüphane kataloğuna *"Dil"* ismiyle kaydedilmiş; ancak eser incelendiğinde *Merâhu'l-ervâh* olduğu tespit edilmiştir. Eser 120-151 varaklarında, on üç satıra çerçeve içinde yazılmış olup söz başları kırmızıdır. Esere dair istinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 1247 nolu ciltte 1-29 varaklarına, 9 satır ve çerçevesiz olarak istinsah edilen nüshanın söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eserin satır aralarında ve sayfa kenarlarında notlar mevcuttur. Müstensihi Ahmed b. Mehmed, istinsah tarihi de 1017 olarak kaydedilmiştir.

1.1.13. Şerhu Merâhı'l-Ervâh / Abdurrahim b. Halil

Kütüphane nüshasına ve kataloğuna göre müellifinin ismi Abdurrahim b. Halil olan eser, *Merâhu'l-ervâh*'ın şerhidir. Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 661 nolu ciltte 1-145 varakları arasında bulunan nüsha, on beş satıra kırmızı çerçeve içinde yazılmış olup, söz başlarında da kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi Mehmed b. Mehdi, istinsah tarihi ise 1014 olarak tespit edilmiştir.

1.1.14. Şerhu Merâhı'l-Ervâh / Şemseddîn Ahmed b. Abdullah er-Rûmî

Müellifi Dînkôz lakabıyla tanınan Ahmed b. Abdullah el-Rûmî (860/1456), Fatih devri âlimlerindendir. Bursa'da Yıldırım Bayezid Han'ın müderrisi iken vefat etmiştir. Meşhur nahiv eserleri de bulunan müellifin, sarf ilmine dair konuları ele alan söz konusu kitabı dışında el-Maksûd'a yazmış olduğu bir şerh de bulunmaktadır.[25]

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 718 ve 795 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna dair bazı bilgiler şu şekildedir:

- 718 nolu ciltte 1-93 varakları arasında bulunan nüsha, on beş satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. Müstensih ismine rastlanmamış, istinsah tarihi ise 1845 olarak kaydedilmiştir.

- 795 nolu ciltte 5+6+240 varaklarında bulunduğu belirtilen nüsha on bir satıra çerçevesiz olarak yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi 1153 olarak kaydedilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.1.15. Şerhu Merâhı'l-Ervâh / Hasan Paşa b. Alâeddîn Ali Esved

Hasan Paşa b. Alâeddîn Ali Esved'in (ö. 827/1424)[26] *Merâhu'l-ervâh*'a yazmış olduğu bu şerh, Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 896 ve 1142 nolu ciltlerde bulunmakta olup nüshaların fiziki durumları hakkında bazı bilgiler şu şekildedir:

[25] Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1651; Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/305.

[26] Afyonkarahisarlı olup Niksârî nisbesi ile anılan müellif, ailesinin ilk oğludur. Türklerde en büyük evlada paşa denmesi âdettendir. Kendisine paşa lakabı da bu yüzden verilmiştir. Molla Fenârî onun medreseden arkadaşıdır. Onunla içlerinde Cemâleddîn Aksarayî'nin de bulunduğu devrin meşhur âlimlerinden dersler almıştır. Hayatının son yıllarında vezirlik ve kazaskerlik görevleri de yapmış olan

- 896 nolu ciltte bulunan ve 111 varak olan nüsha, on dokuz satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 1142 nolu ciltte bulunan ve 1-90+4 varaklarındaki nüsha, on yedi satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Metnin ilk sayfaları kaybolmuştur.

1.1.16. eş-Şâfiye / İbnü'l-Hâcib

İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) sarf ilmine dair yazdığı bu eser, Zemahşerî'nin *el-Mufassal* isimli kitabında yer alan sarfla ilgili konuların düzenlenmesiyle ve başka kitaplardan faydalanılarak oluşturulmuştur. Gerek Osmanlı döneminde gerekse dünyanın çoğu yerinde okutulan eser üzerine pek çok şerh ve hâşiye de yazılmıştır. Bunlar arasında Fahruddîn Çarperdî'nin (ö. 746/1346), İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360), Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289), Ali Kuşçu'nun (ö. 879/1474) ve Zekeriyyâ b. Muhammed el-Ensarî el-Mısrî'nin (ö. 926/1520) şerhleri zikredilebilir.[27]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 447, 449, 466 ve 467 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 447 nolu ciltte ilk 30 varakta bulunan eser, on yedi satıra çerçeve içinde yazılmış olup söz başları kırmızıdır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 449 nolu ciltte 1-68 varaklarına 11 satıra çerçevesiz olarak yazılan eserin sayfa kenarlarında ve satır aralarında hâşiyeler vardır. İstinsah tarihi 782 olarak kaydedilmiş olup, müstensih ismi yer almamaktadır.

- 466 nolu ciltte 88 varak olan eser, yedi satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup sayfa kenarlarında hâşiyeler vardır. Kırmızı mürekkeple harekeleme yapılmıştır.

Hasan Paşa'nın Arap dili'ne dair *Şerhu'l-'Izzî, el-İftitâh, Şerhu'l-misbâh* gibi meşhur eserleri de vardır. (Bkz. Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* 1/305; Hüseyin Yazıcı, "Hasan Paşa, Niksârî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/338-339)

[27] Çelebi, *Keşfü'z-zünûn,* 2/1021; Hulusi Kılıç, "eş-Şâfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/247-248.

Nüshanın bazı kısımlarına da ekleme sayfalar konulmuştur. Müstensih ismi Halil b. Mehmed, istinsah tarihi de 1138 olarak tespit edilmiştir.

- 467 nolu ciltte 1-24 varakları arasında bulunan eser on dokuz satıra, çerçeveli olarak istinsah edilmiş olup sayfa kenarlarında şerh ve hâşiyeler mevcuttur. Serlevhası tezhiplidir ve söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüsha içerisinde istinsah kaydına rastlanmamıştır.

1.1.17. Şerhu'ş- Şâfiye / Abdullah b. Muhammed el-Hüseynî

İbnü'l-Hâcib'in sarfa dair kaleme aldığı meşhur eseri *Şâfiye*'ye şerh olarak yazılan kitabın müellifi Seyyid Abdullah b. Muhammed el-Hüseynî hicri 706-776, miladi 1306-1374 yıllarında yaşamış ve Nukrekâr lakabıyla tanınmıştır.[28]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 531 nolu ciltte 2-138 varakları arasında bulunan eser, yirmi üç satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. Metnin sonunda ferağ kaydı bulunmamaktadır.

1.1.18. el-Menâhicü'l-Kâfiye fî Şerhi'ş-Şâfiye / Zekeriyyâ b. Muhammed

Müellifi Zekeriyyâ b. Muhammed el-Ensârî (ö. 926/1519) olan eser, İbnü'l- Hâcib'in meşhur sarf kitabı *Şâfiye* üzerine yazılmış bir şerhtir.[29]

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 477 nolu ciltte bulunan eser, yirmi üç satıra çerçevesiz istinsah edilmiş; *Şâfiye* metninin açıklamasının yapıldığı lafızlar da kırmızı yazılmıştır. Müstensihi Rıdvân Mustafa Halîfe olup istinsah tarihi 1286 olarak tespit edilmiştir.

1.1.19. Şerhu'ş-Şâfiye/ Çârperdî

Çârperdî'nin[30] *Şerhu'ş-şâfiye* isimli eseri, İbnü'l-Hâcib'in meşhur sarf kitabına yazdığı şerhtir. Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 676 nolu ciltte bulunan eser 129. varaktan itibaren

[28] Tam ismi Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed eş-Şerîf el-Hüseynî en-Nîsâbûrî'dir. Nîsâbûrî nisbesiyle anılsa da Nîşâbûr'da doğduğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Daha çok fıkıh ve dil alanlarında çalışmalar yapmıştır. *Şerhu tenkîhı'l-usûl, Şerhu'l-menâr, Şerhu'l-lübâb, Şerhu telhîsi'l-miftâh, Şerhu kasîdeti Bânet Su'âd* eserlerinden bazılarıdır. (Bkz. Tahsin Özcan, "Nukrekâr" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/232-233)

[29] Çelebi, *Keşfü'z-zünûn,* 2/1021; T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, "Basit Tarama; Menâhicü'l-Kâfiye" (12.12.2021).

17 satıra çerçevesiz olarak istinsah edilmiş olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi Mustafa b. Mehmed, istinsah tarihi de 1902 olarak tespit edilmiştir.

1.1.20. Terceme-i Şâfiye

İbnü'l-Hâcib'in sarf ilmine dair meşhur eseri *Şâfiye*'nin Salâhî Efendi, Sûdî Bosnevî, Seyyid Ahmed Âsım Üsküdârî, Hüseyin Hamîd Ankaravî tarafından Türkçe şerhleri yapılmış olup Kürd Efendi ve Yakûb Abdüllatif Efendi tarafından Türkçe'ye tercümesi yapılmıştır.[31] Ayrıca yine yapılan taramalarda TDV İslam Ansiklopedisi'nde Cizyedarzâde Ahmed Bahâeddin Efendi'nin (ö. 1208/1794) bu isimde bir eseri olduğu bilgisine ulaşılmıştır.[32] Ancak Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde bulunan mevcut nüshalar incelendiğinde müelliflerin isimlerine rastlanamadığı için, bunların kime ait olduğu hususunda kesin bir kanaate varılamamıştır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 460 ve 929 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumlarına ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 460 nolu ciltte bulunan ve 144 varak olan nüsha 19 satıra istinsah edilmiştir. İlk varaklarda belirgin olmayan, ancak 4. varaktan itibaren belirgin bir çerçeve içine yazılan eserde Şâfiye'nin asıl metni kırmızı mürekkep ile çizilmiştir. Müstensihin ismi belirtilmemiş, istinsah tarihi olarak 1074 yılı tespit edilmiştir.

- 929 nolu ciltte bulunan nüsha; 1+183 varak, on üç satıra çerçevesiz yazılmıştır. Şâfiye'nin asıl metninde geçen ifadeler kırmızı renkte çizgi ile belirginleştirilmiştir. Müstensih ismi veya istinsah tarihine rastlanmamıştır.

---

[30] Tam ismi Ebu'l-Mekârim Fahruddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf olan müellif hicri 664, miladi 1256 yılında doğmuştur. Çârperdî nisbesi muhtemelen Arrân yöresinde bulunan Çârperd'de doğduğu için verilmiştir. Yaşamını sürdürdüğü Tebrîz'de ilmi faliyetlerine devam etmiş ve h. 746, m. 1346 yılında vefat edene kadar burada Kadı Beydâvî, Nizâmeddin et-Tûsî gibi âlimlerden dersler almış, kendisi de birçok âlimin yetişmesine vesile olmuştur. Bir ilim adamı olarak özellikle Şâfiî fıkhı ve Arap dili alanlarında yazdığı önemli eserleriyle ismini duyurmuştur. (Bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/198; Mehmet Şener, "Çârperdî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/230-231)

[31] Hulusi Kılıç, "eş-Şâfiye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/247-248.

[32] Davut Erkan, "Cizyedarzâde Ahmed Bahâeddin", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/265-266.

1.1.21. Terceme-i Şâfiye ve Kâfiye

Müellifi belirtilmeyen ancak İbnü'l-Hâcib'in yazdığı Şâfiye isimli sarf kitabının tercümesi olduğu düşünülen eser, kütüphane kataloğuna *Terceme-i Şâfiye ve Terceme-i Kâfiye* isminde iki farklı nüsha olarak kaydedilmiştir. Bunun sebebi ise ciltte 62+2 varağında sayfalar boş bırakılıp sonraki sayfalarda da devam eden metnin başka bir eser olabileceği izlenimi veriyor olmasıdır. Ancak bu sayfalar arasındaki konu benzerliğinden dolayı nüshada iki ayrı eser değil tek bir eser olduğu düşünülmektedir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 764 nolu ciltte bulunan eser on dokuz satıra çerçeve olmadan yazılmış, söz başlarında ve bazı önemli lafızların çiziminde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Sayfa boşluklarında matlabların da bulunduğu nüshaya dair müstensih ismine ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.1.22. Risâle fî Nisbeti'l-Cem' / Kemalpaşazâde

Kemâlpaşazâde'ye (ö. 940/1534)[33] ait olan eser, Arapça'da cemîlerin ismi mensub yapılışını konu alan bir risaledir. Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 1114 nolu cilt içerisinde 73+74 varaklarında bulunan nüsha, yirmi bir satıra çerçevesiz yazılmış olup, istinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır.

1.1.23. Tasrîfü'l-Emsâl

Zeytinoğlu Kütüphanesi'ne ait mevcut kataloğa *Tasrîfü'l-emsâl* olarak kaydedilmiş eserin ismine ve müellifine dair ulaşılabilen kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Yine nüsha incelendiğinde müellif ismi ve eser ismine rastlanmamıştır. Bununla birlikte eserin içeriği incelendiğinde ise sarf ilmine dair yirmi dört sigaya içine alan fiil çekimlerine birer örnek verildiği görülmektedir. Yirmi dört sigaya göre önce sülâsî fiillerin altı bâbında sonra da sülâsîye mezid fiil kalıplarında lâzım ve müteaddî

[33] Asıl ismi Şemseddin Ahmed b. Süleyman olan müellifin dedesi Sultan İkinci Bâyezid'e lalalık yapan Kemal Paşa olduğundan Kemalpaşazâde, İbn Kemal isimleriyle meşhur olmuştur. Osmanlı devletinde askerî sınıftan girdiği sarayda müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve nihayetinde şeyhülislamlık makamına kadar yükseldi ve bu makamda iken İstanbul'da vefat etti. Daha çok tarihçiliğiyle ve Osmanlı tarihçisi olarak bilinse de ilmi anlamda fıkıh, kelâm, edebiyat, dil, felsefe, tasavvuf ve tefsir gibi farklı alanlarda birçok eseri ve risâlesi günümüze kadar ulaşmıştır. *Tevârîh-i Âl-i Osmân, Dîvân, Hâşiye 'alâ Tehâfüti'l-felâsife li Hocazâde, Akâid-i İslâm* bu eserlerinden sadece birkaçı olarak sıralanabilir. (Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/238; Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/245-247)

çekimlerini yapmış, ism-i fâil ve ism-i mef‘ûlün birer çekimini yaptıktan sonra rubâî, humâsî ve südâsî mezid kalıpların çekimlerine örnek vermiştir.

Eser kütüphanede 733 nolu ciltte 26-40 varakları arasında bulunmakta olup on bir satıra çerçevesiz yazılmıştır. Söz başlarında kırmızı mürekkebin kullanıldığı eserin sayfa boşluklarında yoğun bir şekilde notlar bulunduğu görülmektedir. Nüshaya dair müstensih ismine rastlanmazken istinsah tarihi 1233 olarak tespit edilmiştir.

1.1.24. Fiil ve Âmil Mecmuası

Zeytinoğlu yazmalarına ait kataloğa *Fiil ve Âmil Mecmuası* olarak kaydedilen iki eserden biri olan ilk risalenin müellif ismi katalogda belirtilmemiş, nüsha incelendiğinde de herhangi bir isme rastlanmamıştır. Genel olarak fiillerin baplarından ve çekimlerinden bahseden risâle, Osmanlıca kaleme alınmıştır.

472 nolu ciltte 1-10 varakları arasında bulunan nüsha, on beş satıra çerçevesiz yazılmıştır. Müstensih ismine rastlanmamış olup istinsah tarihi 1171 olarak tespit edilmiştir.

1.1.25. Kitâbü’l-Müştekkât / Abdurrahim ez-Zerkeşî

Zeytinoğlu Kütüphanesi’ne ait kataloğa *Mecmû‘atü’ş-şerîf* olarak kaydedilmiş ciltte bulunan eserin ismi *Kitâbü’l-müştekkât,* müellifi Abdurrahim ez-Zerkeşî olarak tespit edilmiştir. Arap dilinde sarf ilmine dair yazılmış bu risâlede ilk olarak fiillerin tüm şahıslara göre çekimleri, hemen ardında da açıklaması verilmiştir. Sonrasında ism-i fâil, ism-i mef‘ûl, ism-i âlet, ism-i zaman, ism-i mekân, mübâlağalı ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil gibi isimler ve taaccüp fiilleri ele alınıp açıklamaları yapılarak risâle tamamlanmıştır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde 620 nolu ciltte 19-48 varakları arasında bulunan nüsha, on beş satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah kaydı bulunmamaktadır.

Söz konusu cilt içerisinde bulunan diğer iki risâlenin de yukarıdaki eser ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bunlardan birincisi *Fî Beyâni emsileti’l-mudâaf* başlığı altında

Emsile'ye ait kalıpların muzâf fiillerden örneklerle çekimlerinin ve açıklamalarının yapıldığı risaledir. Bu eser 620 nolu ciltte 48-66 varakları arasında bulunmakta olup fiziki özellikleri yukarıdaki risâle ile aynıdır.

Yukarıdaki eser ile bağlantılı olduğu düşünülen ciltteki bir diğer risâle ise *Bâbü'l-i'lâlât* başlığı altında i'lâl kâîdelerine örnekler verir. Cilt içerisinde 66-70 varakları arasında bulunan bu risâlenin de fiziki özellikleri yukarıdaki iki eserle aynıdır.

1.2. NAHİV İLMİNE DAİR ESERLER

Bir dilin gramer bilgisinde var olan iki temel birimden biri kelime bilgisi (morfoloji), diğeri ise cümle bilgisi (sentaks) olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap dilinde bu iki alanı karşılayan kısımlar sarf ve nahiv ilimleridir. Sarf ilmiyle ilgili gerekli bilgiler çalışmanın ilgili bölümünde verilmiştir. Nahiv ilmine gelinecek olursa Arapça'da nahiv, sözcüklerin cümle içinde nasıl dizileceği, cümleye nasıl bir anlam katacağı, dolayısıyla hangi konumda hangi irâbı alacağının bilgisi ile ilgilenmektedir. Bu çerçevede birbiriyle bağlantılı olarak irâb ve âmil kavramlarını içeren eserler, nahiv alanında en çok karşımıza çıkan türler olmaktadır.[34]

Arap dilinde nahvin tarihî seyrine geçmeden önce ilk dönemlerde dilcilerin nahiv kelimesini gramerin karşılığı olarak kullandığını belirtmekte yarar vardır. Bu bakımdan belli bir döneme kadar yapılan çalışmalarda günümüzdeki anlamda ilmî ayrım olmaksızın gramer manasında nahiv kelimesi kullanılmıştır. Arap nahvinin bir ilim olarak oluşma serüveninin nasıl ve ne şekilde başladığına dair gerek asr-ı saadet gerekse Hz. Ali ve Hz. Ömer devrinden itibaren zamanımıza kadar ulaşan bazı rivayetlere bakılacak olursa gramer çalışmalarının bu dönemlerden itibaren teşvik edildiği ve önemsendiği anlaşılmaktadır. Bu rivayetler bir yana, Arap dilinde nahiv ilminin ortaya çıkmasındaki ilk sebep, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunma ve anlaşılma kaygısıdır. Zira İslam coğrafyası genişlemiş ve farklı milletlerden birçok kişi İslam ile muhatap olmaya başlamıştı. Bu sebeple Arapça'da "lahn" olarak isimlendirilen konuşma ve okumadaki hatalar yaygınlaşmış, bu da Müslümanları gramer kurallarını tespit etme ve yazıya geçirme gibi ilmî faaliyetlere yöneltmiştir. Bu anlamda ilk çalışmaların Hz. Ali ve Ebu'l-Esved ed-Düelî ile başladığı neredeyse tartışmasız kabul edilen bilgiler

[34] Hüseyin Günday - Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi (Nahiv Bilgisi)* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 11.

arasındadır. Nahiv ilminin gelişmesi ise Basra ve Kûfe'de oluşan mekteplerde gerçekleşir. Bu bölgede yetişen Halil b. Ahmed nahiv ilminin kurucusu kabul edilirken, öğrencisi Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı, günümüze kadar ulaşan ve Arap gramerinin tüm konularını ele alan ilk eser olma özelliğine sahiptir. Gramerde sarf ve nahiv ayrımı ise yaklaşık olarak hicri dördüncü asırla birlikte kendini daha net göstermeye başlamıştır. Bu dönemlerden sonra özellikle İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik (ö. (ö. 672/1274) gibi âlimlerin çalışmaları gramere damgasını vurmuştur. Daha sonraları ise özellikle bu iki yazara ait olan ve yıllarca medreselerde okutulan kitapların üzerine şerh, hâşiye, ta'lîk türlerinde yeni eserler yazılarak ilmî çalışmalar sürdürülmüş, neticede nahiv ilmi günümüze kadar aktarılmıştır. Günümüzde ise modern anlamda yapılan çalışmalarla birlikte klasik kabul edilen nahiv öğretimi ve çalışmaları da devam etmektedir. [35]

Çalışmanın bu kısmında Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nde bulunan nahiv ilmi ile ilgili eserler bir araya getirilmiş ve tanıtılmaya çalışılmıştır.

1.2.1. el-'Avâmilü'l-Mie / Abdülkâhir el-Cürcânî

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 472/1078-79)[36] Arap dilinde irâba tesir eden yüz âmili açıkladığı risalede ilk olarak âmiller lafzî ve manevî olarak ikiye ayrılmış, sonrasında lafzî âmiller semâî ve kıyâsî olarak sınıflandırılmıştır. Eser sadece âmillerden ibaret değildir. Mamûller ve irâb alametleri de ayrı başlıklar altında ele alınıp incelenmiştir. Eser üzerine yazılan pekçok şerh ve hâşiye, Türkçe ve Farsça'ya tercüme edilerek çoğu ülkede defalarca basılmıştır.[37]

Zeytinoğlu Koleksiyonunda 426, 467 ve 1008 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumlarına ait bazı bilgiler şu şekildedir:

---

[35] Ayyıldız, "Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci", 160-170; İsmail Durmuş, "Nahiv", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300-306.

[36] Tam ismi Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî'dir. Kendi döneminde "İmâmü'n-nühât" ve "Belâgat şeyhi" olarak meşhur olmuş, pek çok kişi ondan ders almak için Cürcân'a akın etmiştir. Özellikle belâgatte Kur'ân'ın i'câzı ile ilgili görüşleri kendisini bu alanda tartışılmaz otoritelerden biri haline getirmiştir. Doğduğu, yetiştiği, kısacası tüm yaşamını geçirdiği tahmin edilen Cürcân'da h. 471 yılında vefat etmiştir. (Bkz. ez-Ziriklî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, 4/174; Sadreddin Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/134-136).

[37] İsmail Durmuş, "el-'Avâmilü'l-mie", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/106-107; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 378.

- 426 nolu ciltte 1-9 varakları arasında bulunan nüsha; on iki satır olarak istinsah edilmiş, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Kenarlarında ve satır aralarında notlar mevcuttur. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

- 467 nolu ciltte 63-68 varakları arasında bulunan nüsha, on dokuz satıra çerçeve içerisine yazılmış olup, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Serlevlası tezhip ile süslenmiştir. Ayrıca metnin etrafında çerçeve içerisinde muntazam bir şekilde şerhler not düşülmüştür. İstinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 1008 nolu ciltte 93-101 varakları arasındaki nüsha; on bir satıra çerçevesiz olarak yazılmış, söz başları da kırmızı yapılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.2.2. Şerhu'l-'Avâmil

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin el-'Avâmil adlı eserinin şerhi olan bu nüsha, Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde mevcut katalogda 1180 nolu ciltte 24-30 varakları arasında bulunduğu ve eserin isminin *"Hâşiyetü'l-i'râb"* olduğu belirtilmiştir. Ancak nüsha incelendiğinde isminin *"Şerhu'l-'Avâmil"*, müstensihin isminin Mustafa, istinsah tarihinin de 1132 olduğu tespit edilmiştir.

1.2.3. Şerhu'l-'Avâmil

Nüsha içerisinde müellifine dair bilgiye rastlanılmayan eser, Zeytinoğlu Kütüphanesi'ne ait kataloğa *Mecmû'atü'ş-şerîf* ismiyle kaydedilen cilt içinde bulunmaktadır. Ancak söz konusu nüsha incelendiğinde Cürcânî'nin '*Avâmil* isimli eserine yazılmış bir şerh olduğu ve nüshadaki bir önceki esere matlab başlığı ile eklendiği tespit edilmiştir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 620 nolu ciltte 71-106 varakları arasında bulunan nüsha, on beş satıra çerçevesiz bir şekilde yazılmıştır. 'Avâmil'e ait olup açıklaması yapılacak lafızlar kırmızı yapılmış, bazı önemli ifadeler de kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. İstinsah tarihinin bulunmadığı nüshada müstensih ismi Abdullah olarak tespit edilmiştir.

1.2.4. Mu'ribü'l-'Avâmil

Zeytinoğlu Kütüphanesi'ne ait kataloğa *"Muğreb"* ismiyle kaydedilen ve yazarı belirtilmeyen nüsha incelendiğinde, Cürcânî'nin *el-'Avâmilü'l-mie* isimli kitabı üzerine

yazılmış mu‘rib türünde bir eser olduğu tespit edilmiştir. Giriş kısmında eserin irâb konusunda öğrencilere yardımcı olması amacıyla yazıldığı kısaca belirtilmiş, ardından *‘Avâmil* metninin irâbı yapılmıştır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde 1190 nolu ciltte bulunan nüsha 74 varak olup on dokuz satıra çerçevesiz yazılmıştır. ‘*Avâmil*’den açıklaması yapılacak lafızlar ve bazı söz başları 45. varağa kadar üzeri çizilerek belirtilmişken, bu varaktan sonra kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müstensih ismi Mansûr b. Hamid b. Ali, istinsah tarihi 938 olarak tespit edilmiştir.

1.2.5. el-Mufassal / ez-Zemahşerî

Zemahşerî’nin (ö. 538/1144)[38] Arap dili ve edebiyatı alanında yazdığı en önemli eserlerden sayılan *el-Mufassal fî sınâ‘ati’l i‘râb,* gerek plan ve tertibindeki düzgünlük gerekse anlatımındaki kolaylık ve muhtevasındaki zenginlik dolayısıyla kendi zamanına kadar Arap gramerine dair yazılan kitapların en mükemmeli kabul edilir.[39] Zemahşerî eseri öncelikle isimler, fiiller, harfler ve müşterek lafızlar olmak üzere dört ana bölüm üzerine oluşturmuş; daha sonra bu ana bölümleri sınıflara, sınıfları fasıllara ayırmıştır. Bağdat ekolü tarzındaki *el-Mufassal* üzerine birçok şerh, hâşiye, ta‘lik ve içerisinde geçen şahidleri açıklayan türden eserler yazılmış olup kitabın bunlarla birlikte veya tek başına yapılmış baskıları da mevcuttur.[40]

Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde 1027 ve 1034 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şöyledir:

---

[38] Tam ismi Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî’dir. Hârizm bölgesinde Türkmenistan’ın Zemahşer isimli bir kasabasında doğmuştur. Hârizmî ve Zemahşerî nisbeleri buradan gelmektedir. Cârullah nisbesiyle anılmasının sebebi ise Mekke’de bulunduğu sırada evinin Kâbe’ye yakın olmasıdır. Hayatı boyunca dönemin ilim merkezi olan farklı şehirlerinde icazet ve ilim için gayret göstermiştir. Bağdat, Mekke, Hârizm gibi şehirlerde pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Hadis ilmine dair eserleri, kelâmla ilgili bazı görüşleri, Keşşâf gibi kendi alanında vazgeçilmez olan önemli bir tefsiri olsa da Zemahşerî’nin ilmi şahsiyetinin Arap dili ve edebiyatı alanı üzerinden oluştuğu söylenebilir. Bu alanda yazdığı eserlere örnek olarak *el-Unmûzec, el-Müfred ve’l-mürekkeb, Esâsü’l-belâga, el-Muhâcât* verilebilir. (Bkz. Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn,* 12/186; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2006), 18/152; Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-238)

[39] Mehmed Sami Benli, “el-Mufassal”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/368-369.

[40] Benli, “el-Mufassal”, 30/368-369; Hacı Çiçek, “Ebu’l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî’nin “el-Mufassâl fî Sınâ‘ati’l-İ‘râb” Adlı Eseri”*, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1, (Bahar 2015), 291-302.

- 1027 nolu ciltte bulunan ve 310 varak olan nüsha, dokuz satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. Metnin kenarlarında özellikle ilk sayfalarda yoğun notlar bulunmaktadır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 1034 nolu ciltteki nüsha 221 varak olup, on üç satıra çerçevesiz yazılmıştır. Bölüm başlarındaki "fasl" lafzı diğer kelimelere göre daha büyük yazılarak belirginleştirilmiştir. İstinsah tarihi 616, müstensih ismi ise Mehmed b. Gazi olarak tespit edilmiştir.

1.2.6. el-Ünmûzec fi'n-Nahv / ez-Zemahşerî

Zemahşerî'nin daha önce yazmış olduğu *el-Mufassal* isimli nahiv kitabından ihtisar ederek oluşturduğu eserde nahiv ilmine dair temel kavramların açıklandığı ve örnekler verildiği görülmektedir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1180 nolu ciltte 1-20 varakları arasında bulunan nüsha, 11 satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.2.7. Hadâiku'd-Dekâik fî Şerhi Risâleti 'Allâmeti'l-Hakâik / Sa'dullah el-Berdeî

Merv'de yaşadığı ve burada bir kütüphanede görevli olarak çalıştığı bilinen müellif Sa'dullah el-Berdeî'nin (ö. 793/1390)[41] bu eserini, Zemahşerî'nin *el-Ünmûzec fi'n-nahv* isimli eserine şerh olarak yazdığı bilinmektedir. Bu şerhteki beyitleri Molla Muhammed Şirin *Şerh-i Ebyâtı Sa'dullah-ı kebîr* ismiyle şerhetmiş;[42] İbnü'l-Hayyât el-Karadâğî de *Dekâiku'l-hakâik* adıyla bu esere hâşiye yazmıştır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 727, 731 ve 767 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumlarına ait bazı bilgiler şöyledir:

[41] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/137; Zübeyir Aslan, *Sa'dullah el-Berde'î'nin Hadâiku'd-Dekâik Adlı Eseri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

[42] Recep Özdirek, "Keskin, Muhammed Şirin", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), EK-2/43-44.

- 727 nolu ciltte 1+153 varakları arasında bulunan nüsha, on üç satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. Satır aralarında ve metnin kenarlarında bazı notlar mevcuttur. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

- 731 nolu ciltte bulunan ve 215 varak olan nüsha, on satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. İstinsah tarihi 1317, müstensih ismi İsa olarak tespit edilmiştir.

- 767 nolu ciltte bulunan nüsha 128 varak olup, on satıra çerçevesiz yazılmıştır. Sayfa boşlukları ve satır aralarında bazı hâşiyeler bulunmaktadır. İstinsah tarihi 1279, müstensih ismi Yunus Velid Bayram olarak tespit edilmiştir.

1.2.8. Şerhu'l-Ünmûzec fi'n-Nahv / Cemâlüddîn Muhammed b. Abdülganî el-Erdebîlî

Cemâlüddîn en-Nahvî olarak da tanınan Muhammed b. Abdülganî el-Erdebîlî (ö. 1039/1626) söz konusu eseri, ez-Zemahşerî'nin *el-Ünmûzec* isimli nahiv kitabına şerh olarak yazmıştır.[43]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1108 nolu ciltte 19-60 varakları arasında bulunan nüsha, on yedi satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başları kırmızıdır. *el-Ünmûzec*'e ait olan ifadeler (قال), el-Erdebîlî'nin kendisine ait olanlar ise (أَقولُ) lafzıyla belirtilmiştir. Ayrıca sayfa kenarlarında da notlar bulunmaktadır. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.2.9. el-Misbâh / el-Mutarrızî

el-Mutarrızî (ö. 610/ 1213)[44], oğluna Arapçayı öğretmek için kaleme aldığı *el-Misbâh* isimli eserini yazarken Cürcânî'nin *Mietü 'âmil, Kitâbü'l-Cümel* ve *et-Tetimme fi'n-nahv* adlı gramer kitaplarından yararlanmıştır. Eser nahiv terimleri, lafzî, kıyâsî ve manevî âmiller, fusûl fi'l-'Arabiyye olmak üzere 5 bölümden oluşmaktadır.[45]

[43] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/211; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 10/178.

[44] Tam ismi Ebu'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Ali el-Mutarrızî el-Hârizmî'dir. Hârizm'in merkezi olan Cürcâniye'de dünyaya gelmiştir. Bir dönem kaldığı Bağdat'ta ilmi faliyetlerini sürdürerek fıkıh, tefsir, mantık ilimlerinde dersler almıştır. Bunun yanısıra özellikle dil, edebiyat ve sözlük ilimlerinde kendini geliştirmiş, bu alanlarda önemli eserler vermiştir. Aynı zamanda yaşadığı Bağdat'ta bulunan âlimlerle dil konularında önemli tartışmalara girdiği söylenmektedir. (Bkz. M. Sadi Çöğenli, "Mutarrızî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/375-377)

[45] Çöğenli, "Mutarrızî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31/375-377.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 666, 1008 ve 1180 nolu ciltlerde yer alan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 666 nolu cilt içerisinde ilk 26 varakta bulunan nüsha, on üç satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Satır aralarında ve metnin kenarlarında bazı notlar bulunmaktadır. Nüshanın ferağ kaydına rastlanmamıştır.

- 1008 nolu ciltte 56-91 varakları arasındaki nüsha, dokuz satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanamamıştır.

- 1180 nolu ciltte 21-33 ve 59-86 varakları arasında olmak üzere iki adet nüshası bulunmaktadır. 21-33 varaklarındaki nüsha on bir satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup söz başları kırmızı yapılmıştır. Sayfa kenarları ve satır aralarında notlar bulunmaktadır. Müstensihi Mustafa Vâlidü Molla, istinsah tarihi 1132 olarak kaydedilmiştir. 59-86 varakları arasındaki nüsha ise, on bir satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başları kırmızıdır. Müstensihi Ahmed b. İsmail, istinsah tarihi 1151 olarak tespit edilmiştir.

1.2.10. Dav'u'l-Misbâh / Tâcüddîn el-İsferâyînî

Tam adı Tâcüddîn Muhammed b. Muhammed el-İsferâyînî (ö. 684) olan müellifin *Dav'u'l-misbâh* isimli eseri, Mutarrizî'nin *el-Misbâh* isimli nahiv kitabına yazdığı şerhtir. Teftâzânî, bu eserde geçen beyitleri *"et-Tahkîk Hâşiyetü'd-dav'" (Fevâid li ebyâti'd-dav')* adındaki kitabında açıklamıştır.[46]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 741, 764 ve 1163 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 741 nolu ciltte 130+1 varak olan eser, on beş satıra çerçevesiz olarak istinsah edilmiş olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eserde Mutarrizî'ye nisbetle *el-Misbâh*'ta geçen ifadeler *kavlühû* lafzıyla belirtilmiş, sonrasında açıklaması yapılmıştır. Müstensih ismi Lütfü b. İsmail b. Abdülganî, istinsah kaydı 834 olarak kaydedilmiştir.

[46] Şükrü Özen, "Teftâzânî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/299-308.

- 764 nolu cilt içerisinde 7-194 varakları arasına on bir satıra çerçevesiz olarak yazılan nüshadaki metnin kenarlarında notlar mevcuttur. Müstensihi Hüseyin b. ‘Ivad, istinsah tarihi 964 olarak tespit edilmiştir.

- 1163 olu ciltte 3+117 varakları arasında bulunan nüsha, on beş satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup söz başlarında ve harekelerde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensihi Mehmed b. İsmail, istinsah tarihi 753 olarak kaydedilmiştir.

1.2.11. Şerhu Ebyâti’d-Dav’ / et-Teftâzânî

Kütüphane kataloğuna *Şerhu Ebyâti’d-Dav’* olarak kaydedilmiş olan eserin, meşhur nahiv kitabı *el-Misbâh* üzerine Tâcüddîn el-İsferâyînî’nin kaleme aldığı *Dav’ul-misbâh* isimli şerhteki beyitleri açıklamak için Teftâzânî’nin yazdığı *Fevâidü ebyâti’d-dav‘* adındaki kitabı olduğu düşünülmektedir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde 1204 nolu ciltte 105-120 varakları arasında bulunan eser; on dokuz satıra çerçeve olmadan yazılmış, söz başlarının yazımında ve bazı önemli lafızları belirginleştirmek için çekilen çizgilerde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

1.2.12. Kitâbu Dîbâceti’d-Dav’ / Tâcüddîn el-İsferâyînî

Kütüphane kataloğuna *Dürretü’n-nev fî şerhi hutbeti’z-zav* adıyla kaydedilmiş olan kitabın, Tâcüddîn el-İsferâyînî tarafından Mutarrızî’nin *el-Misbâh’*ı üzerine şerh olarak yazılan Kitâbu Dîbâceti’d-Dav’ isimli eser olduğu tesbit edilmiştir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde 764 nolu ciltte 1-6 varakları arasında bulunan eser, on bir satıra çerçevesiz yazılmıştır. Sayfa kenarları ve satır aralarında yoğun şekilde notların bulunduğu nüshanın müstensih ismine ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.2.13. Nûru’l-Misbâh / Bahşaş Tanbûrî

Tam ismi Yûsuf b. Abdülmelik Bahşaş olan müellif, *Nûru'l-misbâh* isimli söz konusu eserini Mutarrızî'nin *el-Misbâh*'ına yazılan *Dav*' isimli şerh üzerinden kaleme almıştır. Müellifin kullandığı Tanbûrî nisbesi de doğduğu şehirden dolayı söylenegelmiştir.[47]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 619 nolu ciltte 2-89 varakları arasında yer alan eser, on dokuz satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.2.14. el-İftitâh / Hasan Paşa b. Alâeddîn Ali Esved

Hasan Paşa b. Alâeddîn Ali Esved'e ait olan eser, Mutarrızî'nin *Misbâh* isimli nahiv kitabının şerhidir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 543 ve 840 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumu hakkında bazı bilgiler şu şekildedir:

- 543 nolu cilt içinde 1-97 varakları arasında bulunan eser, on dokuz satıra çerçeve içerisinde yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi veya müstensih ismine rastlanmamıştır.

- 840 nolu ciltte 1-53 varak arasındaki eser, 20 satıra çerçevesiz olarak istinsah edilmiş olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi veya müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.2.15. Hülâsatü'l-İ'râb / Hacı Baba et-Tosyavî

Hacı Baba b. Hacı İbrahim et-Tosyavî'ye ait olan eser, Mutarrızî'nin *el-Misbâh fi'n-nahv* isimli eserine Arapça olarak yazdığı iki şerhten biridir. Eserde öncelikle irâb, murab ve hareke kavramları ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiş, irâbın çeşitleri açıklanmış, sonrasında da Arapça'da âmil konusu ele alınmıştır.[48]

[47] Yûsuf b. Abdülmelik Bahşaş Tanbûrî, *Nûru'l-misbâh*, (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 619), 2b.

[48] Adnan Azzı, *Hacı Baba b. İbrahim et-Tusutî'nin Hülâsatü'l-İ'râb fi Şerhi'l-Misbâh Adlı Eserinin Tahkiki* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017)

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1179 nolu ciltte bulunan nüsha, 90 varak olup on yedi satıra yazılmıştır. *el-Misbâh*'tan olan ifadeler kırmızı renkte çizgi ile belirginleştirilmiştir. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.2.16. Hâşiyetü Şerhi Dîbâceti'l-Misbâh / Ya'kûb b. Seydi Ali

Arap dilinin yanı sıra tasavvuf, hadis ve fıkıh alanlarında da eser yazmış olan Ya'kûb b. Seydi Ali'nin (ö. 931/1564)[49] *Hâşiyetü Şerhi dîbâceti'l-misbâh* adlı eseri, Mutarrizî'nin *el-Misbâh'*ı üzerine yazılmış olan *Dîbâcetü'l-misbâh* isimli şerhe yazdığı hâşiyedir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 686 nolu ciltte 10-81 varakları arasında bulunan eser; 17 satıra çerçevesiz olarak yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi Abdülkadir b. Halil, istinsah tarihi 932 olarak kaydedilmiştir.

1.2.17. İ'râbu Dîbâceti'l-Misbâh

Müellifine dair bilgi bulunamayan ve mu'rib türündeki eserlerden biri olan *İ'râbu dîbâceti'l-misbâh,* Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1204 nolu ciltte, 1-79 varakları arasında bulunmakta olup yirmi bir satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. İstinsah tarihi 1080 olarak kaydedilmiş, müstensih ismi tespit edilememiştir.

1.2.18. Terceme-i İ'râb-ı Dîbâceti'l-Misbâh

Arapça'dan Osmanlıca'ya tercüme olan ve Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1152 nolu ciltte bulunan eser, 101 varağa 21 satır çerçevesiz olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Zeytinoğlu yazmalarına ait mevcut katalogda *Terceme-i şerh-i dîbâceti'l-misbâh* olarak geçen eserin ismi nüshanın başlığında *Terceme-i dîbâce*, metnin içerisinde *İ'râbu dîbâceti'l-misbâh* şeklinde geçtiği tespit edilmiş, ancak müellifin ismine yer verilmemiştir. İstinsah tarihi 1056 olarak tespit edilmiştir.

1.2.19. el-İfsâh 'an Envâri'l-Misbâh

[49] Ya'kûb b. Seydi Ali ismiyle de tanınan Ya'kûb b. Ali el-Bursevî, Bursa'da doğmuştur. İlmi hayatına burada başlamış olup Aydın ve Edirne'de devam etmiş, daha sonra döndüğü Bursa'da da vefat etmiştir. (Bkz. Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl* (İstanbul: Mektebetü İrsikâ, 2010), 3/120-121)

Zeytinoğlu Kütüphanesi'ne ait kataloğa *"Dil"* ismiyle kaydedilen ve müellifi bilinmeyen eserin *el-İfsâh 'an envâri'l-misbâh* isminde Mutarrızî'nin *el-Misbâh'*ı üzerine telif edilmiş bir şerh olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde farklı nüshaları da mevcuttur.

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 1209 nolu ciltte 1-98 varakları arasında bulunan eser, on yedi satıra çerçeve olmadan yazılmıştır. Müstensih ismi belirtilmemiş, istinsah tarihi ise 1075 olarak tespit edilmiştir.

1.2.20. el-Kâfiye / İbnü'l-Hâcib

İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249)[50] uzun yıllar medreselerde nahiv kitabı olarak okutulan *el-Kâfiye fi'n-nahv*, İslam dünyasında nahiv denince akla ilk gelen eserlerden biri olmuştur. "İsim, fiil ve harf" şeklinde üç ana bölümden ve bunların alt başlıklarından oluşan muhtasar bir kitaptır. Ağırlıklı olarak Basra dil mektebi'nin görüşlerini içerse de Kûfe mektebininkilere de değindiği için eklektik tarzda yazılmış bir eser olduğu söylenmektedir. Eser üzerine kaleme alınmış pek çok şerh mevcuttur.[51]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 429, 434, 435, 437, 470, 474, 639, 917, 994 ve 1252 nolu ciltlerde bulunan eserin, fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 429 nolu ciltte bulunan ve 111 varak olan nüsha; 5 satıra kırmızı çerçeve içinde yazılmış olup, satır aralarında ve sayfa kenarlarında hâşiyeler vardır. İstinsah tarihi 952 olarak kaydedilmiş, müstensihi tespit edilememiştir.

- 434 nolu ciltte bulunan nüshanın varak numarası katalogta 310 olarak geçiyor olsa da eserin cilt içerisinde ilk 1-30+1 varaklarında bulunduğu tespit edilmiştir. Eser

[50] Tam ismi Ebû 'Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer'dir. İbnü'l-Hâcib nisbesi babası hâcib olduğundan değil, kendisi ile küçük yaşlarda bir hâcib ilgilendiği için verilmiştir. Mısır'da doğmuş, Kahire'de bulunmuş ve burada dönemin tanınmış âlimlerinden dersler alarak tahsilini tamamlamıştır. Kahire'de ve bir dönem bulunduğu Dımaşk'ta müderrislik yapmış ve birçok âlimin yetişmesine vesile olmuştur. İskenderiye'de vefat eden İbnü'l-Hâcib *Kâfiye, Şerhu'l-kâfiye, Şâfiye, Şerhu'ş-şâfiye* gibi eserleriyle Arap dili alanında önemli şahsiyetlerden biri olmuştur. (Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/374; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6/265; Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/55-58;)

[51] Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6/265; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/374; Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21/55-58.

çerçevesiz ve on beş satır olarak yazılmıştır. Nüsha içerisinde istinsah kaydı ve müstensih ismi bulunmamaktadır.

- 435 nolu ciltte 67-115 sayfaları arasında bulunan nüsha, on yedi satıra çerçeveli olarak yazılmıştır. Serlevhası tezhiplidir. Müstensihi Hafız Seyyid Mehmed Said b. Hafız Seyyid Hasan b. Hasan, istinsah tarihi de 1214 olarak kaydedilmiştir.

- 437 nolu ciltte 63-80 varakları arasında bulunan nüsha, yirmi bir satıra çerçeveli olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Serlevhası tezhiplidir. İstinsah kaydı bulunmamaktadır.

- 470 nolu ciltte bulunan nüsha; 75 varak, dokuz satıra çerçeveli olarak yazılmış olup serlevhası tezhiplidir. İstinsah tarihi 1265 olarak kaydedilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

- 474 nolu ciltte 6-42 varakları arasında bulunan nüsha; dokuz satıra çerçevesiz olarak istinsah edilmiş olup söz başları kırmızı yazılmış, metnin kenarlarında ve satır aralarında da yoğun bir şekilde açıklamalar yapılmıştır. Eserin sonunda ferağ kaydı bulunmamaktadır.

- 639 nolu ciltte 1-37 varakları arasında bulunan nüsha; on üç satıra çerçeve içerisinde yazılmıştır. İstinsah tarihi 1057 olarak tespit edilmiş olup müstensih ismine rastlanmamıştır.

- 917 nolu ciltte bulunan nüsha 20 varak olup on yedi satıra çerçeveli yazılmıştır. İstinsah tarihi 1223 olarak kaydedilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

- 994 nolu ciltte bulunan nüsha; ilk 85 varağa, yedi satıra çerçeveli olarak yazılmış olup, sayfa kenarlarında ve satır aralarında yoğun bir şekilde notlar bulunmaktadır. Nüsha içerisinde istinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 1252 nolu ciltte bulunan nüsha; 61 varak sekiz satıra çerçevesiz yazılmış olup sayfa kenarlarına şerhler düşülmüştür. Müstensih ismine ve istinsah kaydına rastlanmamıştır.

1.2.21. el-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye / Rüknüddîn Hasen b. Muhammed b. Şerefşâh

Tam ismi Rüknüddîn Hasen b. Muhammed b. Şerefşâh (ö. 717) olan müellifin söz konusu eseri, İbnü'l-Hâcib'in nahiv ilmine dair yazdığı meşhur kitabı *el-Kâfiye*'nin şerhidir. Kâtip Çelebi *Keşfü'z-zünûn*'da müellifin *Kâfiye*'ye yazdığı üç şerh olduğundan bahseder. Müellif bunlardan el-Kebîr olarak bilinen ilk şerhine "*el-Basît*", el-Mütevassıt olarak tanınan ikinciye "*el-Vâfiye*" ve es-Sagîr olarak meşhur olan üçüncüye de "*el-Mütedâvil*" isimlerini vermiştir.[52]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 461 ve 463 nolu ciltlerde bulunan *Vâfiye* üzerine yazılmış hâşiyeler de bulunmaktadır. Eserin ciltler içindeki fiziki durumuna ait bazı bilgiler şöyledir:

- 461 nolu ciltte 2-217 varakları arasında bulunan eser, 15 satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. Rüknüddîn Hasen b. Muhammed'in *Kâfiye*'ye yazdığı üç şerhten *Mutevassıt* olarak isimlendirilen nüshadır. Müstensih Abdülkadir b. Nurullah, istinsah tarihi 1030 olarak tespit edilmiştir.

- 463 nolu ciltte 3-200 varakları arasında bulunan nüsha, on dokuz satıra kırmızı çerçeve ile yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Ayrıca metnin kenarında çerçeve içerisinde hâşiyeler yer almaktadır. Ancak son sayfalara doğru kırmızı çerçeve ve notların olmadığı görülmektedir. Müstensih Hattat Ali Efendi, istinsah tarihi de 1004 olarak kaydedilmiştir.

1.2.22. el-Müveşşah 'alâ Kâfiyeti İbni'l-Hâcib / Şemseddîn Muhammed el-Hubeysî

Tam ismi Şemseddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hubeysî (731/1331) olan müellifin söz konusu eseri, İbnü'l-Hâcib'in *Kâfiyesi*'nin kısa bir şerhidir. Seyyid Şerîf ve İsmail el-Gürânî'nin bu şerhe hâşiyeleri vardır.[53]

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 430 nolu ciltte bulunan ve 261 varak olan eser, on bir satıra çerçevesiz bir şekilde yazılmış, eserin belli bir kısmına kadar kenarlarına notlar alınmıştır. Müstensihi Mehmed, istinsah tarihi 1008 olarak kaydedilmiştir.

1.2.23. Şerhu'l-Kâfiye / Ahmed b. Ömer el-Hindî ed-Devletâbâdî

[52] Mustafa Çağrıcı, "Hasan b. Şerefşâh", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/353-354.
[53] Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1370.

Müellifi Ahmed b. Ömer el-Hindî (ö. 849/1445) olan eser, isminden de anlaşıldığı üzere İbnü'l-Hâcib'in nahiv kitabı *Kâfiye*'nin şerhi olup *Şerhu'l-Hindî* ismiyle de bilinmektedir.[54]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 455 ve 462 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şöyledir:

- 455 nolu ciltteki nüsha, 195 varak on dokuz satıra yazılmış olup söz başları kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Sadece ilk sayfa çerçevelidir, sayfa kenarlarında da bazı notlar mevcuttur. Müstensih ismi olmamakla birlikte, istinsah tarihi 970 olarak kaydedilmiştir.
- 462 nolu ciltte bulunan ve 165 varak olan nüsha, yirmi üç satıra çerçevesiz olarak istinsah edilmiş, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Sayfa kenarlarına da notlar düşülmüştür. Müstensihi Mehmed b. Sinan, istinsah tarihi 977 olarak kaydedilmiştir.

1.2.24. el-Fevâidü'z-Ziyâiyye / Abdurrahman el-Câmî

Osmanlı Dönemi meşhur âlimlerinden Abdurrahman el-Câmî'nin (ö. 898/1496)[55] söz konusu eseri, İbnü'l Hâcib'in meşhur nahiv kitabı *el-Kâfiye*'ye yazdığı şerhtir. Eser müellifin lakabı olan Molla Câmî ismiyle şöhret bulmuştur. Geçmişte medreselerde okutulmuş, günümüzde de klasik usulle Arapça öğretimi verilen yerlerde okutulmaktadır. Eser üzerine yazılmış pek çok hâşiye de bulunmaktadır.[56]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 655, 986 ve 993 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ilişkin bazı bilgiler şöyledir:

[54] Müellif hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte, tam isminin Şihâbüddîn Ahmed b. Şemsiddîn b. Ömer el-Hindî ed-Devletâbâdî, vefat tarihinin ise 849/1445 olduğu bazı kitaplarda ve yazma eser kataloglarında belirtilmiştir. (Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/187; Khalıq Ahmad Nizami, "Devletâbâdî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/242-24)

[55] Tam ismi Nûreddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Câmî'dir. Maveraünnehirde bir şehir olan Câm'da doğmuş olup daha sonra Hire'ye yerleşmiş ve ilmini burada tamamlamıştır. Daha çok tefsir âlimi olarak tanınsa da farklı alanlarda da eserleri bulunmaktadır. (Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3 /296)

[56] Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *TDV İslam Ansikopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/94-99.

- 655 nolu ciltte bulunmakta olan nüsha 231 varak olup on yedi satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. Müstensihi Ali, istinsah tarihi de 999 olarak tespit edilmiştir.

- 986 nolu ciltte 11+239 varaklarında bulunan nüsha çerçevesiz yazılmıştır. Baştaki sayfalarda on dokuz olan satır sayısı son sayfalarda on beş-on altı olarak değişiklik göstermektedir. Aynı zamanda nüshanın başı ve sonundaki hat çeşidi ve yazı biçiminin de farklı olduğu görülmektedir. Söz başları kırmızı renktedir. Ferağ kaydına göre müstensihi Abdurrahman, istinsah tarihi 999 olarak kaydedilmiştir.

- 993 nolu ciltte 240+1 varaklarında bulunan nüsha on dokuz satıra yazılmıştır. İlk sayfalarda belirgin bir çerçeve bulunurken üçüncü sayfadan sonra çerçeve konulmamıştır. Metnin kenarlarında şerh ve hâşiyeler bulunmaktadır. İstinsah tarihi 1035 olarak kaydedilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.2.25. 'Isâm 'ale'l-Câmî / 'Isâmüddîn el-İsferâyînî

Zeytinoğlu Kütüphanesi kataloğuna *Sâmi 'ale'l-câmî* olarak kaydedilen eserin kütüphanedeki nüshası incelendiğinde isminin *'Isâm 'ale'l-câmî* olduğu tespit edilmiştir. Bu tespite göre söz konusu eserin Abdurrahman el-Câmî'nin *Kâfiye'*ye yazdığı *el-Fevâidü'z-ziyâiyye* isimli şerh üzerine 'Isâmüddîn el-İsferâyînî (ö. 945/1538)'nin[57] kaleme aldığı hâşiye olduğu anlaşılmaktadır. Eser üzerine yazılmış hâşiyeler de mevcuttur.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1177 nolu ciltte bulunan eser 190 varak, on sekiz satıra çerçevesiz yazılmıştır. *el-Fevâidü'z-ziyâiyye'ye* ait olan açıklaması yapılacak ifadeler kırmızı renkte (قوله) lafzı ile ifade edilmiş, sonrasında da şerhi yapılmıştır. İlk sayfaların kaybolmuş olduğu görülen cildin müstensih ismi ve istinsah tarihine nüsha içerisinde rastlanmamıştır.

1.2.26. Hâşiyetü'l- Kâfiye / Abdülgafûr Lârî

[57] Tam ismi Ebû İshâk 'Isâmüddîn İbrahim b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî olan müellif, Horasan'ın Nişâbur şehri yakınlarındaki İsferâyîn'de doğmuş olup ilimle ilgilenen devlet makamlarında görev alan köklü bir aileye mensuptur. İlköğrenimini İsferâyîn'de tamamlayan müellifin en bilinen hocası Abdurrahman el-Câmî'dir. Özellikle dil, mantık, belâgat, felsefe, kelâm gibi ilimlerde çalışmalar ortaya koyan İsferâyînî'nin eserlerinden bazıları *el-Atvel*, *Hâşiye alâ Muhtasari'l-me'ânî*, *Şerhu'r-risâleti'l-vaz'iyye, Şerhu'l-kâfiye fi'n-nahv*, *Hâşiyetü'l-'Isâm ale'l-câmî* olarak sıralanabilir. (Bkz. İsmail Durmuş, "İsferâyînî, İsâmüddîn", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/516-517; Nihat Tarı, "Isâmüddîn el-İsferâyînî'nin Hayatı ve Eserleri", *Harran İlahiyat Dergisi*, 45, (Haziran 2021), 270-234)

Abdülgafûr Lârî'ye (ö. 912/1506)[58] ait olan eser; hocası Abdurrahman-ı Câmî'nin, İbnü'l-Hâcib'in *Kâfiyesi*'ne yazdığı *el-Fevâidü'z-ziyâiyye* isimli şerhinin hâşiyesidir.[59]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 300 nolu ciltte 31-33 varakları arasında bulunduğu kaydedilen, ancak 33-131 varakları arasında yer aldığı anlaşılan eser, on sekiz satıra çerçevesiz yazılmıştır. Müstensih ismi İbrahim el-Karamânî, istinsah tarihi de 1090 olarak kaydedilmiştir.

1.2.27. Şerhu'l-Kâfiye / Şihâbüddîn el-Hafâcî

Şihâbüddîn el-Hafâcî'ye ait olan eser, İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sine yazılmış bir şerhtir. Hafâcî'ye ait bilgilerin olduğu kaynaklarda tam olarak böyle bir eserinden bahsedilmediği görülmüştür. Bununla birlikte kütüphanedeki nüshada kitabın müellifi olarak Şihâbüddîn b. Şemseddin Ömer ismi tespit edildiğinden eserin bu müellife ait olduğu kanaatine varılmıştır. Ayrıca Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yazma eserler kataloğunda da Şihâbüddîn el-Hafâcî'ye nispet edilmiş bu isimde eserler vardır.

Eserin Zeytinoğlu Kütüphanesi'ndeki nüshası 935 nolu ciltte 136+1 varak, on beş satıra çerçevesiz istinsah edilmiş, söz başları kırmızı yazılmıştır. Müstensih ismi Ali b. Molla Mehmed b. Şeyh Hasan, istinsah tarihi de 900 olarak tespit edilmiştir.

1.2.28. Şerhu'l-Kâfiye

Zeytinoğlu Kütüphanesi'ndeki katalogda 1260 nolu ciltte 1-50 varakları arasında yer alan ve müellifi belli olmayan *Şerhu'l-kâfiye* isminde bir eserin bulunduğu belirtilmektedir. Sırt kısmında *Şerhu ebyâti'l-kâfiye* yazan eser, yirmi bir satıra çerçevesiz yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi kaydedilmemiştir.

1.2.29. el-İfsâh

İbnü'l-Hâcib'in meşhur nahiv kitabı *el-Kâfiye*'ye şerh olarak yazılan eserin müellifi bilinmemektedir. İçerisinde ilk dönemlerden itibaren pek çok dilci ve âlimden alıntılar

[58] Tam ismi Radiyyüddin Abdülgafûr Lârî en-Nahvî olan müellif hakkında fazla bilgi bulunmamakta; ancak kendisinin Abdurrahmân-ı Câmî'nin öğrencisi olduğu ve onun eseri *Nefahâtü'l-üns*'ü ihtisar edip zeyl yazdığı bazı kaynaklarda geçmektedir. (Bkz. İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, (İstanbul: Matbaatü Vekâleti'l-Me'arif, 1951), 1/588)

[59] Komisyon, "Abdülgafûr-i Lârî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/204-205.

yapılmıştır.[60] Bazı nüshalarda eserin başında Fâtihâ Sûresi'nin irâbı bulunduğu söylenmekte, ancak Zeytinoğlu kütüphanesindeki nüshada bulunmamaktadır.

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 891 nolu ciltte 1-198 varakları arasında bulunan eser, on dokuz satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup *el-Kâfiye'nin* metninden açıklanacak kelimeler kırmızı yazılmıştır. Eserin son sayfalarına doğru metin kenarlarında, eserdeki konuları açıklayan matlablar bulunmaktadır.

1.2.30. İmtihânü'l-Ezkiyâ / Birgivî Mehmed Efendi

Birgivî Mehmed Efendi'nin nahiv ilmine dair yazdığı bu meşhur eser, İbnü'l- Hâcib'in *el-Kâfiyesi*'ne Kadı Beydâvî'nin kaleme aldığı *Lübbü'l-elbâb fî 'ılmi'l-i'râb* isimli muhtasarın şerhidir.[61]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 442 no'lu ciltte bulunan ve 122 varak olan eser, on on dokuz satıra kırmızı çerçeve içine alınarak yazılmıştır. Ana metnin üzerinde şerh ve hâşiyeler bulunmaktadır. Müstensihi Abdülmuîn Mehmed b. Mehmed, istinsah tarihi 1901 olarak kaydedilmiştir.

1.2.31. Hâşiye 'ale'l-Kâfiye

Müellifi katalogda belirtilmeyen eser, İbnü'l-Hâcib'in nahve dair yazdığı kitabı *el-Kâfiye*'nin hâşiyesidir. Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1201 nolu ciltte 131 varak, on yedi satıra çerçevesiz istinsah edilmiş olan eserin ilk varakları kayıptır. *el-Kâfiye*'ye ait kısımlar kırmızı renkte (قال), hâşiyeye ait cümleler (أقول) lafzıyla ifade edilmiş, şiirle istişhâd edilen yerler ve bazı söz başları da kırmızı yazılmıştır. Sayfa kenarlarında bazı notların ve matlabların da bulunduğu nüshanın müstensih ismi Mehmed b. Ahmed, istinsah tarihi 1023 olarak tespit edilmiştir.

1.2.32. Ta'lîkât 'alâ Şerhi'l-Kâfiye

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1211 nolu ciltte 2+61-68+3 varaklarında bulunan eserin ismi kütüphaneye ait katalogda *Şerhu'l-kâfiye* olarak geçse de, nüsha içerisinde *Ta'lîkât*

[60] Musa Alp, *"Arap Dilinde Telif Edilmiş "el-İfsâh" Adlı Eserin Aidiyet Problemi, Kaynakları, İçeriği ve Değerlendirmesi"*, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2010), 87-110.
[61] Yüksel, *"Birgivî"*, 6/191-194.

‘alâ şerhi’l-kâfiye olarak tespit edilmiş ancak müellifi belirtilmemiştir. Eser on altı satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başları kırmızıdır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.2.33. İ‘râbu’l-Kâfiye / Hacı Baba et-Tosyavî

Hacı Baba et-Tosyavî (ö. 871/1476),[62] bu eserinin başında İmam Ebu’l-Bekâ’nın *et-Tibyân fî i‘râbi’l-Kur’ân,* Ebû Tâlib el-Mekkî’nin *ed-Dîvân i‘râbü’l-Kur’ân,* Seyyid Abdullah’ın *Şerhu lübbi’l-elbâb* ve İbnü’l-Hâcib’in *Şerhu’l-mufassal ve Şerhu’l-Kâfiye* isimli eserlerini zikretmiştir. Kur’ân’ın irâbı’na dair yazılan bu eserleri okuduktan sonra kitabını yazmaya muvaffak olduğunu söylemiş, Kur’ân’ın irâbını bilmenin öğrenmede bir temel oluşturduğundan bahsetmiştir. Sonrasında *el-Kâfiye*’nin irâb açıklamasına geçmiştir.[63]

Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde 1024 nolu ciltte bulunan ve 92 varak olan nüsha, on dokuz satıra çerçevesiz yazılmış olup *el-Kâfiye* metninden açıklaması yapılacak olan lafızlar çizgi ile belirginleştirilmiştir. Kendine ait görüşleri (أقول) lafzıyla belirtmiştir. Nüsha içerisinde müstensih ismine rastlanmamıştır. İstinsah tarihi ise 1059 olarak tespit edilmiştir.

1.2.34. Mu‘ribü’l- Kâfiye

Geçmişte medreselerde okutulan kitapların bazılarının irâbı yapılarak yeni eserler oluşturulmuş, öğrencilere yardımcı olma maksadıyla yazılan bu eserlere de mu‘rib denilmiştir. Söz konusu *Mu‘ribü’l-kâfiye* de bu türden eserlerden olup müellifi bilinmemektedir.[64]

---

[62] Tam ismi Hacı Baba b. Şeyh İbrahim b. Abdülkerim b. Osman et-Tosyavî’dir. Hacı Baba ismiyle de tanınmaktadır. Kaynaklarda doğum tarihi belirtilmemekte, vefat tarihi ise bazılarında h. 855 bazılarında da h. 871 olarak geçmektedir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmasa da Fatih devri âlimlerinden olduğu bilinmektedir. Kabri Bursa’da bulunan müellifin *Mu‘ribü’l-kâfiye, Şerhu ‘Avâmili’l-Cürcâni, Mu‘ribu’l-misbâh, Hulâsatü’l-i‘râb* gibi eserleri vardır. (Bkz. Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/273)

[63] Hacı Baba b. Şeyh İbrahim et-Tosyavî, *İ‘râbu’l-Kâfiye* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 1024), 1b.

[64] Ahmet Turan Arslan, “Zeynîzâde Hüseyin Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/371-372.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 448 nolu ciltte bulunan eser, 76 varağa 19 satır olarak çerçevesiz yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihi hakkında bilgi bulunamamıştır.

1.2.35. el-Elfiyye / İbn Mâlik et-Tâî

el-Elfiyye, İbn Mâlik'in (ö. 672/1274)[65] kendisine ait olan *Kâfiyetü'ş-şâfiye* isimli eserinin özeti niteliğindedir. Elfiyye isimli eserler belli konuları kolay bir şekilde öğretmek amacıyla yazılan bin beyitlik manzumelerdir. İbn Mâlik de sarf ve nahiv konularını söz konusu eserinde bu yöntemle özetlemiş; *Kâfiyetü'ş-şâfiye'den* daha kolay ezberlenebilir ve anlaşılabilir bir eser ortaya koymayı amaçlamıştır. Elfiyye'nin üzerine yazılmış şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar, şâhidlerini açıklayan türden eserlerin olmasının yanında, farklı dillerde baskıları da bulunmaktadır.[66]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 687 nolu ciltte bulunan nüsha, 6+2 varaklarına çerçevesiz olarak yazılmıştır. On üç satır ve iki sütuna *Elfiyye'nin* metni yazılmış, satır araları ve sayfa boşluklarına şerh mahiyetinde notlar eklenmiştir. Müstensih ismine ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.2.36. Şerhu'l-Elfiyye / Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh

Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh'ın (ö. 686/1278) kaleme aldığı bu eser, İbn Mâlik'in *Elfiyye* isimli nahiv kitabının şerhidir. Tam ismi *ed-Dürretü'l-mudiyye fî şerhi'l-elfiyye*

---

[65] Tam ismi Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî'dir. Endülüs'te Kurtuba civarındaki Ceyyân'da doğduğu için Endelüsî ve Ceyyânî nisbeleriyle; fetihlerden sonra bu bölgelere yerleşen Tay kabilesine mensup olduğu için de Tâî nisbesiyle anılır. Doğduğu yerde aldığı dil ve kıraat, sonrasında gittiği Kuzey Afrika ve Dımaşk'ta aldığı hadis, fıkıh ve dil dersleriyle ilmini geliştirip bir dönem kaldığı Halep ve Hama'da dil ve kıraât dersleri vermeye ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Hasan b. Sabbâh Muhammed el-Merşânî, İbn Ârûn gibi dönemin birçok âlimi hocası olarak; oğlu Bedreddin Muhammed, Bedreddin İbn Cemâ'a, Ebû Zekeriyyâ en-Nevevî ve Bahâeddin İbnü'n-Nehhâs gibi âlimler de öğrencileri olarak sayılabilir. İbn Mâlik lügat ve kıraât alanlarına dair çalışmalar yapmış olmasıyla birlikte asıl şöhretini Arap dili ve grameri alanında yaptığı çalışmalarla bulmuştur. Ayrıca şair olması sebebiyle de Arap dilinin öğrenimini kolaylaştıracak sade ve anlaşılır bir dilin kullanıldığı didaktik eserler yazmıştır. Bunlardan bazıları; *Teshîlü'l-fevâid ve tekmîlü'l-makâsıd*, *Şerhu't-teshîl ve Kâfiyetü'ş-şâfiye*'dir. (Bkz. Karl Brockelman, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* çev. Ya'kûb Bekr, Ramazan Abdüttevvâb, (Kâhire: Dâru'l-Meârif,) 5/275-276; Abdülbaki Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/169-171)

[66] Abdülbaki Turan, "el-Elfiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/28-29; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 348; Turan Bahşi, *İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 31-38.

olup, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, *Şerhu İbni'l-musannif* isimleriyle de tanınmaktadır. Eser üzerine yazılmış hâşiyeler de bulunmaktadır. [67]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1028 nolu ciltte 183+2 varaklarında bulunmakta olan nüsha yirmi bir satıra çerçevesiz yazılmış olup müstensih ismi veya istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.2.37. Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye / Ebû Abdillâh es-Sanhâcî

İbn Âcurrûm lakaplı Ebû Abdillâh es-Sanhâcî (ö. 723/1323)[68] tarafından nahiv ilmine dair yazılan kitap, müellifin en meşhur eseri olarak bilinir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 242 ve 902 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumu hakkındaki bazı bilgiler şu şekildedir:

- 242 nolu ciltte 167-173 varakları arasında bulunan nüsha, on beş satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başları kırmızıdır. Ferağ kaydında istinsah tarihi 966 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine ise rastlanmamıştır.

- 902 nolu ciltte 93-103 varakları arasındaki nüsha, on dört satıra çerçevesiz yazılmıştır. Ferağ kaydında istinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.2.38. Bidâ'atü'l-Mübtedî

Müellifine dair herhangi bir bilgi bulunamayan eserin mevcut nüshası incelendiğinde Ebû Abdillâh Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî'nin yazdığı *Âcurrûmiyye* olarak meşhur olan eserin mukaddimesinin şerhi olduğu anlaşılmaktadır.

[67] Tam ismi Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik ed-Dımaşkî eş-Şafiî olan müellif İbn Mâlik'in oğludur. (Bkz. Bahşi, *İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri,* 55-56)

[68] Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî olan müellif, Fas'ta doğmuştur ve aslen Sanhâce kabilesine mensuptur. Bu yüzden Sanhâcî olarak da tanınır. Berberî dilinde sûfî manasına gelen *Âcurrûm* lakabı ilk kez dedesine verilmiş olup, kendisi de *İbn Âcurrûm* lakabıyla meşhur olmuştur. Kâhire'ye gidip burada Ebû Hayyân el-Endelüsî'den icâzet aldığı ve kendisinin de pek çok talebesinin olduğu kaynaklarda geçmektedir. (Bkz. Hulusi Kılıç; "İbn Âcurrûm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/295-296).

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 902 nolu ciltte 105-109 varakları arasında bulunan nüsha, on sekiz satıra çerçevesiz istinsah edilmiştir. *Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye'*ye ait olan ifadelerin üzeri çizilerek belirginleştirilmiştir. İstinsah kaydına rastlanmamıştır.

1.2.39. Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'ârîb / İbn Hişâm en-Nahvî

İbn Hişâm en-Nahvî'ye (ö. 761/1360)[69] ait olan eser, daha çok nahiv ilmiyle ilgili konuları ele almasının yanısıra sarf, fonetik, belâgat gibi daha birçok alana dair bilgiye de değinmektedir. Uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak da okutulan bu eseri, İbn Hişâm'ın Mekke'de yazdığı ancak Mısır'a dönerken kaybettiği, daha sonra tekrar kaleme aldığı rivayet edilmektedir. Eser üzerine pek çok şerh ve hâşiyeler yazılmıştır.[70]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 440 nolu ciltte bulunan ve 256 varak olan nüsha, yirmi üç satıra ana metin çerçeveli olacak şekilde istinsah edilmiştir. Serlevhası tezhipli olan nüshanın sayfa boşluklarında bazı açıklamalar bulunmakta olup söz başları kırmızı çizgi ile belirtilmiştir. Ferağ kaydına göre müstensih ismi Seyyid Mustafa b. Seyyid İbrahim, istinsah tarihi ise 1187 olarak kaydedilmiştir.

1.2.40. el-İ'râb 'an Kavâ'ıdi'l-İ'rab / İbn Hişâm en-Nahvî

İbn Hişâm en-Nahvî'nin nahiv ilmine dair telif ettiği eser, yine kendisinin kaleme aldığı *Muğni'l-lebîb* adlı kitabın muhtasarıdır. Müellif bu eserinde dört ana başlığın altına "mesele" veya "çeşit" olarak isimlendiridiği konu başlıkları açmış; birinci bölümde cümle, ikincide kelime, üçüncüde edatlar, dördüncüde de az kelime ile çok şey anlatan manası tamamlanmış ifadeler üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Üzerine pek çok şerh ve hâşiyeler de yazılmıştır.[71]

---

[69] Tam ismi Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî'dir. 708 (1309) yılında Kahire'de dünyaya gelmiş, öğrenimini de burada tamamlamıştır. el-Ensârî nisbesiyle tanınmasının sebebi soyunun Ensar'dan Hazreç Kabilesi'ne dayanmasıdır. İbn Hişâm veya İbn Hişâm en-Nahvî isimleriyle de meşhurdur. Muhammed İbnü's-Serrâc, Abdüllatîf b. Murahhal ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi âlimlerden ders almıştır. 761 (1360) yılında Kahire'de vefat eden İbn Hişâm, her ne kadar fıkıh ve tefsir alanlarında da çalışmalar yapmış olsa da Arap dili ile ilgili eserleriyle tanınmıştır. (Bkz. Mehmet Reşit Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/74-77)

[70] Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 382.

[71] Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Katrü'n-Nedâ", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2002), 25/59-60; Ferhat Arıcı, *İbn Hişâm'ın el-İ'râb 'an Kavâ'îdi'l-İ'râb Adlı Eseri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 60-61.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1108 nolu ciltteki eser, 18 varak olup on yedi satıra çerçevesiz yazılmıştır. Bâb başlıkları ve söz başları kırmızıdır. Müstensih ismine ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.2.41. Şerhu'l-İ'râb an Kavâ'ıdi'l-İ'râb / Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci

Ebû Abdillâh Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci'ye (ö. 879/1474)[72] ait olan eser, İbn Hişâm en-Nahvî'nin *el-İ'râb 'an Kavâ'ıdi'l-İ'rab* isimli kitabının şerhidir. [73]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 431 nolu ciltte bulunan ve 123 varak olan eser, on dokuz satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Metnin kenarlarında, o kısımda bahsedilen konuların not edildiği matlablar yer almaktadır. Müstensihi Seyyid Mustafa b. Mehmed, istinsah tarihi de 1132 olarak kaydedilmiştir.

1.2.42. Kâşifü'l-Kınâ' ve'n-Nikâb / Abdülkerîmzâde Mehmed Efendi

Abdülkerîmzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 975/1567)[74] yazdığı ve tam ismi *Kâşifü'l-kınâ' ve'n-nikâb bi izâleti'ş-şübeh an vechi kavâ'ıdi'l-i'râb* olan eser, İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Kavâ'ıdü'l-i'râb* isimli nahiv kitabının şerhidir. Müellif irâb konusunun Arapça'nın diğer ilimlerine temel olduğunu kısaca ifade edip, irâb bilmenin önemine işaret ederek eserine başlamıştır.[75]

Giriş kısmında yazar kendisinden ve eserin isminden bahsetmiş, *Kavâ'ıdü'l-i'râb'*taki şüpheleri gidermek ve açıklamak amacıyla bu şerhi yazdığını ifade etmiştir. Besmelenin açıklamasından sonra eserin konularına geçen yazar, sırasıyla; "cümle ve hükümleri",

---

[72] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/150.

[73] Bergama'da dünyaya gelen Muhammed b. Süleyman, İbnü'l-Hâcib'in Kâfiye'si ile çok meşgul olduğu için kendisine *Kafiyeci* denmiştir. Eğitimini Anadolu'da ve Horasan'ın farklı yerlerinde dersler alarak tamamlamıştır. Molla Fenârî ve Bezzâzî gibi dönemin meşhur âlimlerinden dersler almıştır. Kendisi de başta Suyûtî olmak üzere birçok âlimin yetişmesine katkı sağlamıştır. Tefsir, kelâm, fıkıh, tasavvuf, hadis, felsefe, mantık ve Arap dili gibi pekçok alandaki çalışmalarıyla da döneminin tanınan bir âlimi olmuştur. Kahire'de vefat eden müellifin eserlerinden bazıları şunlardır: *et-Teysîr fî kavâ'ıdi 'ılmi't-tefsîr, el-Envâr fî 'ılmi't-tevhîd, el-Muhtasar fî 'ılmi't-târîh, et-Tergîb fî keşfi rumûzi't-tehzîb.* (Bkz. Hasan Gökbulut, "Kâfiyeci", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/154-155)

[74] Abdülkerîmzâde veya Abdülkerîm Şeyhzâde isimleriyle de tanınan müellifin kabri, Bursa'da bulunmaktadır. (Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/136; Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/357)

[75] Abdülkerîmzâde Mehmed Efendi, *Kâşifü'l-kınâ ve'n-nikâb bi izâleti'ş-şübeh an vechi kavâ'ıdi'l-i'râb,* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 541), 1b.

"cârr ve mecrûr", "irâb yaparken kullanılan kelimeler" ve "işaretler" olmak üzere dört bölüme yer vermiştir.[76]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 541 nolu ciltte bulunan nüsha, 161 varak olup on yedi satıra çerçevesiz olarak yazılmıştır. İlk sayfa ile diğer sayfalar arasında yazı türü ve biçimi açısından farklılıklar vardır. Müstensih ismi Hüseyin b. Hasan, istinsah tarihi 1141 olarak kaydedilmiştir.

1.2.43. Hallü Me'âkıdi'l-Kavâ'id / Ahmed b. Muhammed ez-Zîlî es-Sivâsî

Ahmed b. Muhammed ez-Zîlî (ö. 1006/1597)[77] tarafından, İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Kavâ'ıdü'l-i'râb* isimli nahiv kitabına şerh olarak yazılan ve medreselerde de okutulan eser, *Kavâ'ıdü'l-i'râb* gibi dört bâbdan oluşmaktadır. Şerh üzerine yazılmış hâşiyeler de vardır.[78]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 690 nolu ciltte 43-70 varakları arasında bulunan nüsha, yirmi beş satıra çerçevesiz yazılmıştır. Yazarın kendi görüşlerini ifade eden (أقُول) ve alıntı yaptıklarını belirten (قال) lafızları kırmızı yazılmış, bunların devamındaki cümleler de kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. İstinsah tarihi 1106, müstensihin ismi ise Hüseyin b. Hıdır Efendi olarak tespit edilmiştir.

1.2.44. Letâifü'l-İ'râb / Hacı Baba et-Tosyavî

Hacı Baba b. Şeyh İbrahim b. Abdülkerim b. Osman et-Tosyavî'nin, İbn Hişâm'ın *Kavâidü'l-i'râb* isimli nahiv kitabı üzerine şerh olarak kaleme aldığı bu eserin tam ismi *Letâifü'l-i'râb fî şerhi kavâ'ıdi'l-i'râb* olarak bilinmektedir.

---

[76] Huri Yazgan, *Abdülkerimzâde Mehmed b. Abdülvehhâb (ö. 975/1567) ve Kâşifü'l-Kınâ' ve'n-Nikâb bi İzâleti'ş-Şübeh an Vechi Kavâ'ıdi'l-İ'râb Adlı Eseri (Metin-İnceleme),* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 43-45.

[77] Tam ismi Şemseddin Ebu's-Senâ Ahmed b. Muhammed ez-Zîlî es-Sivasî'dir. Tokat'ın Zile ilçesinde doğmuş olmasına karşın Sivaslı olarak tanınmaktadır. Arap grameri, tefsir ve tasavvuf ile ilgili konularda kitaplar yazmış olmasıyla birlikte gerek tasavvufî yönü gerekse *Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn, Süleymaniye (Süleyman-nâme), Mevlîd, Heşt Behişt, Menakıb-ı İmâm-ı Azâm, Gülşen-âbâd* gibi Osmanlı edebiyatında hatırı sayılır eserlerinin bulunmasıyla geçmişten günümüze şöhretini korumaya devam etmiştir. Tarihi kaynaklarda farklılık gösterse de Sivas'ta vefat ettiği ve kabrinin orada olduğu bilinmektedir. (Bkz. Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2, (Aralık/2005), 1-46; Hasan Aksoy, " Şemseddin Sivâsî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/523-526)

[78] Arıcı, *İbn Hişâm'ın el-İ'râb 'an Kavâîdi'l-İ'râb Adlı Eseri,* 51.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 690 nolu ciltte 1-40 varakları arasında bulunan nüsha, yirmi beş satıra çerçevesiz yazılmıştır. İbn Hişâm'a ait olan ifadeler (قال), Tosyevî'nin kendisine ait olanlar da kırmızı renkli (أقولُ) lafzıyla başlayıp ardından gelen cümleler kırmızı çizgi ile belirgin hale getirilmiştir. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.2.45. Mucîbü'n-Nidâ ilâ Şerhi Katri'n-Nedâ / Abdullah b. Ali el-Fâkihî

Abdullah b. Ali el-Fâkihî'ye (899/1493)[79] ait olan eser, İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ* isimli muhtasar gramer kitabının şerhidir. *Mucîbü'n-nidâ* üzerine yazılmış hâşiyeler de bulunmaktadır.[80]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 459 nolu ciltte bulunan ve 230 varak olan nüsha, on beş satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsâh tarihi 1239 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.2.46. el-'Avâmil / Birgivî Mehmed Efendi

Nahiv ilmi içerisinde bir tür olan *Avâmil* isimli kitaplar, irâba tesir eden âmilleri açıklamayı amaçlamaktadır. Birgivî Mehmed Efendi'nin (ö. 981/ 1573)[81] *'Avâmilü'l-cedîd* olarak da şöhret bulan bu tür eserinde 60 adet âmille birlikte 30 mamûl ve 10 ameli açıklanmıştır. Bundan dolayı bu alanda yazılan diğer eserlerden farklılık göstermektedir. Eser dünyanın pek çok yerinde yıllarca nahiv kitabı olarak okutulmuş, basımı yapılmış, üzerine pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır.[82]

---

[79] Tam ismi Cemâlüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî olan müellif Mekke'de doğmuş olup bir müddet Mısır'da kalmış; yine Mekke'de vefat etmiştir. Her ne kadar Şafiî fakihi olarak tanınsa da Arap Dili'ne dair kaynaklarda geçen iki eseri bu alandaki önemini koruya gelmiştir. (Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/69.)

[80] Özbalıkçı, "Katrü'n-nedâ", 25/59-60.

[81] Asıl ismi Takıyyüddîn Mehmet olan İmam Birgivî Balıkesir'de doğmuş ve ilmi sahada Birgivî Mehmet Efendi ismiyle şöhret bulmuştur. Kendi döneminde bidatlerle, sosyal ve ahlaki sorunlarla ilgilenmiş, devlet adamlarını eleştirmiş ve bu görüşlerini de eserlerine yansıtmıştır. Bayramiye tarikatı mensubu olması, Tarikat-ı Muhammediyye gibi önemli bir tasavvufi eser yazmış olması da onun ahlaka verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ahlak ve tasavvuf konuları dışında Arap dili, fıkıh, tefsir, hadis gibi birçok alanda eserler veren Birgivî, İstanbul'da vefat etmiştir. (Bkz. Emrullah Yüksel, "Birgivî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/191-194, Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi,* s. 385-386)

[82] İsmail Durmuş, "el-'Avâmilü'l-Mie", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/106-107.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 434, 435, 467, 474, 639, 917, 994, 1207, 1210, 1233 ve 1252 nolu ciltler içinde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 434 nolu ciltte bulunan nüsha 69-77 varakları arasına, on üç satıra çerçeveli olarak yazılmış, sayfa kenarlarına zaman zaman notlar düşülmüştür. Müstensih ismi ve istinsah kaydı bulunmamaktadır.

- 435 nolu ciltte bulunan nüsha 6 varak olup, on yedi satıra çerçeveli olarak yazılmış olup, söz başlarının üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Yazı yer yer silinmiş olsa da okunaklıdır. Serlevhası tezhiplidir. Müstensih ismi ve istinsah kaydı yer almamaktadır.

- 467 nolu ciltte 88-91 varakları arasında bulunan nüsha, serlevhası tezhipli bir çerçeve içine on dokuz satıra yazılmıştır. Söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılımış olup, metnin kenarlarında yine tezhipli bir çerçeve içerisinde şerh ve hâşiyeler muntazam bir biçimde not edilmiştir. Nüsha içerisinde istinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 474 nolu ciltte 81-92 varakları arasında bulunan nüsha, on üç satıra çerçeveli olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Metnin kenarlarında eserin şerhi niteliğinde notlar bulunmaktadır. Ayrıca yine buna benzer açıklama ve şerhler içerdiğini düşündüğümüz metinden farklı bir biçimde yazılmış bazı sayfalar da ek olarak asıl eserin sayfaları arasına eklenmiştir. Eserin sonundaki ferağ kaydına göre müstensihi Hasan b. Halil, istinsah tarihi ise 1221'dir.

- 639 nolu ciltte 60-64 varaklarında bulunan nüsha, on yedi satıra çerçeve içine istinsah edilmiş olup söz başları kırmızıdır. İstinsah tarihi belirtilmemiş, müstensih ismi Mustafa b. Osman Halil olarak kaydedilmiştir.

- 917 nolu ciltte 44-49 varakları arasında bulunan nüsha, on yedi satıra çerçeve içine yazılmış olup söz başları kırmızıdır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 994 nolu ciltte 120-125 varakları arasında yer alan nüsha, on üç satıra çerçevesiz olarak istinsah edilmiş olup, söz başlarından bazıları kırmızı mürekkeple yazılmış

bazıları ise kırmızı renk ile çizlerek belirginleştirilmiştir. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

- 1207 nolu ciltte bulunan, kütüphaneye ait kataloğa *"Dil"* ismiyle kaydedilen ve ilk sayfaları silik gibi görünse de okunabilir durumda olan eserin *'Avâmilü'l-cedîd* olduğu tespit edilmiştir. Eser 4+2 varaklarına on dokuz satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 1210 nolu ciltte 115-119 varakları arasında yer alan nüsha, on beş satıra çerçeve içerisinde yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih ismi kaydedilmemiştir.

- 1233 nolu ciltte 151-158 varakları arasında bulunan nüsha, on üç satıra çerçevesiz olarak yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eserin müellifi kütüphane kataloğunda geçmese de karşılaştırmalar neticesinde Birgivî'ye ait *'Avâmilü'l-cedîd* olduğu anlaşılmıştır. İstinsah tarihi 1184 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

- 1252 nolu ciltte 62-104-112 varakları arasında bulunan nüsha, on üç satıra çerçevesiz yazılmış olup, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensihi Hüseyin Hüsni, istinsah tarihi de 1197 olarak belirlenmiştir.

1.2.47. Şerhu'l-'Avâmil / Kuşadalı Ahmet

Kuşadalı Ahmed Efendi'ye (ö. 1116/1704)[83] ait olan eser, Birgivî'nin *'Avâmil* adlı kitabına yazılmış bir şerhdir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 603 nolu ciltte ilk 20 varakta bulunan eser, yirmi üç satıra çerçevesiz yazılmıştır. Ferağ kaydına göre istinsah tarihi 1158, müstensih ismi ise Ali b. Mehmed olarak tespit edilmiştir.

[83] Aydın'ın Kuşadası ilçesinde yaşamış son dönem Osmanlı âlimlerindendir. Kütüphanede bulunan *Şerhu'l-'avâmil* nüshasında ve bunun gibi bazı eserlerinde kendisini Şeyh Ahmet olarak tanıttığı görülmekte ancak yaşadığı yere nisbetle "Kuşadalı" veya "Adalı" olarak anılmaktadır. Vaizlik ve müderrislik görevlerinde bulunmuş olan Kuşadalı Ahmet Efendi'nin bilinen tek hocası *Netâicü'l-Efkâr* şârihi Adalı Şeyh Mustafa b. Hamza'dır. '*İnâyetü'l-mubtegî fî şerhi kifâyeti'l-mubtedî, Risâle fi'l-istiâre Risâletü'l-'akâid, er-Risâletü't-tahfîfiyye, er-Risâletü'l-berzahiyye* ve *Şerhu'l-'avâmil* Adalı Ahmet Efendi'nin kaynaklarda geçen eserlerinden bazılarıdır. (Bkz. Alaaddin Günay, "Kuşadalı Ahmed Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Universal Journal of Theology* 2/4, (Aralık 2017), 289-301)

1.2.48. İ‘râbu ‘Avâmil / Zeynîzâde Hüseyin Efendi

Müellif Zeynîzâde Hüseyin Efendi'ye (1172/1759)[84] ait olan ve *İ‘râbu ‘avâmil* adıyla bilinen eserin tam ismi *Ta‘lîku'l-fevâdıl ‘alâ i‘râbı ‘avâmil*'dir. Eserde Birgivî'nin *‘Avâmil* adlı kitabındaki kelimelerin irâb tahlili yapılmıştır.[85]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 438 nolu ciltte bulunan eser; 89 varak olup on beş satıra çerçeve içinde söz başları kırmızı olarak istinsah edilmiştir. Nüshanın belli bir yerinden sonra yazı biçimi ve satır sayısı değişmiş, bazı sayfalar on altı bazıları on yedi satıra çerçeve içinde yazılmıştır. Müstensih el-Hâc Mehmed b. el-Hâc Hasan, istinsah tarihi ise 1174 olarak tespit edilmiştir.

1.2.49. el-Fevâid Şerhu ‘Avâmili'l-Cedîd / Hüseyin b. Mehmed el-Haddâdî

Müellif Hüseyin b. Mehmed el-Haddâdî el-Bilecikî (ö. 1207/1792) eserin giriş kısmında kitabın tam isminin *Câmi‘u'l-fevâid fî îrâdin-nüket ve'l-kavâ‘ıd* olduğunu ve Birgivî'nin *‘Avâmil* isimli eserine şerh olarak yazdığını ifade etmiştir.[86]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 473 nolu ciltte 1-66 varakları arasında bulunan eser, otuz yedi satıra çerçevesiz yazılmış, bazı söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılırken bazıları kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. Müstensih ismi yazılmamış, istinsah tarihi 1205 olarak kaydedilmiştir.

1.2.50. Şerhu'l-‘Avâmili'l-Cedîd

Zeytinoğlu yazmalarına ait katalogda 1194 nolu cilt içerisinde 1-20 varakları arasında bulunduğu yazılan eserin müellifi belirtilmemiştir. Kitabın ismine bakılırsa Birgivî'nin *‘Avâmilü'l-cedîd* isimli eserine yazılmış bir şerh olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.51. Lemhu'l-Mesâili'n-Nahviyye / Yahyâ b. Bahşî

---

[84] İzmir Tire'de dünyaya gelmiş, daha sonra Aydın'ın Güzelhisar Kasabası'na yerleşmiştir. Öğrenim hayatında Sobicevî Mehmed Efendi'den ders aldığı bilinmekte, kendisinin de medresede hocalık yaptığı tahmin edilmektedir. Daha çok öğrenciye yardımcı olması için medreselerde okutulan eserlere yazdığı mu‘riblerle tanınmaktadır. *et-Ta‘likât ‘alâ fethı'l-esrâr ‘alâ ızhâri'l-esrâr, Hallü esrâri'l-ahyâr ‘alâ ızhâri'l-esrâr, el-Fevâidü'ş-şâfiye ‘alâ i‘râbi'l-kâfiye* gibi eserleri vardır. (Bkz. Ahmet Turan Arslan, "Zeynîzâde Hüseyin Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 44/371-472)

[85] Arslan, "Zeynîzâde Hüseyin Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 44/371-472.

[86] Hüseyin b. Mehmed el-Haddâdî, *el-Fevâid Şerhu ‘Avâmili'l-Cedîd* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüpahanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 473), 1b.

Tam ismi *Lemhu'l-mesâili'n-nahviyye fî şerhi 'avâmili'l-Birgivî* olan eser, Yahyâ b. Bahşî[87] tarafından Birgivî'nin '*Avâmil* adlı nahiv kitabına şerh olarak yazılmıştır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 450 nolu ciltte 1-31 varakları arasında bulunan nüsha, on beş satıra çerçevesiz olarak istinsah edilmiş olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. '*Avâmil* metninden olan lafızlar ya kırmızı renkte yazılmış ya da kırmızı çizgi ile belirtilmiştir. İstinsah tarihine rastlanmamış, müstensih ismi ise İbrahim b. Mehmed el-Halil b. İbrahim olarak tespit edilmiştir.

1.2.52. İzhâru'l-Esrâr / Birgivî Mehmed Efendi

Birgivî Mehmed Efendi'ye ait olan eser, daha önce yazmış olduğu *el-'Avâmil* isimli nahiv kitabının şerhi niteliğindedir. Arap dilini kolay ve anlaşılır bir şekilde öğretmeyi hedefleyen müellif bu kitabında *'Avâmil*'de yer alan konuları açıklamış, örnekler ile destekleyerek genişletmiştir. Bir giriş ve üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde âmil, ikincide ma'mûl, üçüncüde ise irâb konusunu ele almıştır. Yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan eser üzerine birçok şerh ve hâşiyeler yazılmıştır.[88]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 434, 435, 467, 474, 639, 917, 994, 1210, 1232 ve 1252 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumu hakkında bazı bilgiler şöyledir:

- 434 nolu ciltte 32-68 varakları arasında bulunan nüsha; on üç satıra istinsah edilmiş, söz başlarının üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. İlk birkaç sayfanın kenarlarında notlar ve hâşiyeler mevcuttur. Nüsha içerisinde istinsah kaydına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

- 435 nolu ciltte 13-66 varakları arasında bulunan nüsha, on yedi satıra çerçeveli ve söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Serlevhası tezhipli ve yazısı oldukça okunaklıdır. Nüsha içinde istinsah kaydına rastlanmamıştır.

[87] Tam ismi Yahyâ b. Bahşî b. İbrahim olan müellifin hanefî âlimlerden olduğu, bir rivayete göre 840 başka bir bilgiye göre 900 yılında vefat ettiği söylenmektedir. Müellifin başta fıkıh ilmi olmak üzere farklı alanlara dair eserleri vardır. (Bkz. el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/530; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13/187)

[88] Emrullah Yüksel, "Birgivî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/191-194, Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi,* s. 385-386.

- 467 nolu ciltte bulunan nüsha; 69-87 varakları arasına, on dokuz satıra, çerçeveli olarak şerhiyle birlikte yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Serlevhası ve çerçeveleri sade tezhiplidir. Nüsha içinde istinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 474 nolu ciltte bulunan nüsha; 49-80 varakları arasına, on üç satıra çerçevesiz yazılmış olup, söz başları kırmızıdır. Metnin kenarlarında ve satır aralarında notlar mevcuttur. Ferağ kaydına göre müstensih ismi Hasan b. Halil, istinsah tarihi 1221 olarak tespit edilmiştir.

- 639 nolu ciltte bulunan nüsha; Zeytinoğlu Kütüphanesi kataloğunda 35-39 varakları arasında bulunduğu yazmakta, ancak yapılan incelemede bu varaklarda değil, 39-60 varakları arasında olduğu anlaşılmıştır. Eser on yedi satıra çerçeveli olarak yazılmıştır. Müstensih ismi Mustafa b. Osman olarak kaydedilmiş olup, istinsah tarihi bulunmamaktadır.

- 917 nolu ciltte bulunan nüsha; 21+43 varak, on yedi satıra çerçevesiz istinsah edilmiş olup söz başları kırmızı yazılmıştır. Müstensih ismi yazılmamış, istinsah tarihi 1212 olarak kaydedilmiştir.

- 994 nolu ciltte 86-119 varakları arasında bulunan nüsha, on bir satıra çerçeveli olarak yazılmıştır. Nüsha içerisinde müstensih ismine ve istinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 1210 nolu ciltte 88-114 varaklarında bulunmakta olan nüsha, onbeş satıra çerçeve içinde yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Nüsha içerisinde müstensih ismine ve istinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 1232 nolu ciltte 151-158 varakları arasında bulunmakta olan nüsha, on bir satıra çerçevesiz yazılmıştır. Müstensihi Molla Ali el-Bağdâdî, istinsah tarihi 1174 olarak kaydedilmiştir.

- 1252 nolu ciltte 62-103 varakları arasında bulunan nüsha, on üç satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başları kırmızıdır. Müstensihi el-Hâc Hüseyin Hüsni b. Ali olarak tespit edilmiş, istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.2.53. Netâicü'l-Efkâr / Adalı Şeyh Mustafa b. Hamza

Müellif Şeyh Mustafa b. Hamza'nın (ö.1085/1674)[89], Birgivî'nin *İzhâru'l-esrâr* isimli nahiv kitabına şerh olarak yazdığı bu eserin giriş kısmında, Rasûlullah'a salât ve selamdan sonra Birgivî'yi övmüş ve ona dua etmiştir. Sonrasında da dostlarının *İzhâru'l-esrâr'*ın anlaşılması üzerine bir şerh yazması hususunda ısrarıyla bu eseri oluşturmaya başladığına dair başından geçen hikâyesini anlatmıştır. Eser incelendiğinde müellifin *İzhâr*'ın asıl metnini kendi ifadelerinden ayırmadığı ve metnin bir parçasıymış gibi verdiği dikkat çekmektedir.[90] Eserin pek çok baskısı yapılmış ve üzerine hâşiyeler yazılmıştır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 427 ve 1182 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir.

- 427 nolu ciltte bulunan ve 165 varak olan nüsha, yirmi bir satıra çerçeveli olarak yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanmıştır. Serlevhası tezhiplidir. Müstensihi Mehmed b. Veli ve istinsah tarihi de 1125 olarak kaydedilmiştir.

- 1182 nolu ciltte 1-96 varakları arasında bulunan eser kütüphaneye ait mevcut kataloğa *"Dil"* ismiyle kaydedilmiştir. Nüsha incelendiğinde ise eserin Şeyh Mustafa b. Hamza'nın *İzhâru'l-esrâr'a* yazdığı Netâicü'l-efkâr isimli şerh olduğu tespit edilmiştir. Müstensih ismi es-Seyyid Şeyhzâde es-Seyyid Hüseyin olarak kaydedilmiş, istinsah tarihi tespit edilememiştir.

1.2.54. Hâşiyetü Sa'düddîn / Sa'düddîn

[89] Aydın ilinin Kuşadası kasabasında doğduğu için Adalı olarak da tanınmaktadır. Adalı'nın medresede hocalık yaptığı bilinse de, hocaları ve öğrencileri hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Kuşadalı Ahmed Efendi '*İnâyetü'l-mübtegî fî şerhi kifâyeti'l-mübtedî* isimli eserinde kendisini Şeyh Mustafa b. Hamza'nın öğrencisi olarak tanıtmıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan yazarın vefat tarihini bazı kaynaklar *Netâicu'l-efkâr* isimli eserini yazdığı 1085/1674 yılı olarak belirtmiştir. Şeyh Mustafa b. Hamza'nın bilinen iki eseri vardır. Bunlardan birincisi Birgivî'nin *İmtihânü'l-ezkiyâ* isimli eserine yazdığı hâşiye, diğeri *Netâicü'l-efkâr* isimli eseridir. (Bkz. İsmail Durmuş, "Adalı, Şeyh Mustafa", *TDV İslam Ansikopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/347; Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/213; Mustafa İsmail Dönmez, *Kuşadalı Mustafa Bin Hamza ve Netâicü'l-Efkâr fî Şerh-i İzhâr Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 404)

[90] Adalı Şeyh Mustafa b. Hamza, *Netâicü'l-efkâr*, (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu koleksiyonu, 1182), 1b.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1205 nolu ciltte 5-48 varakları arasında bulunan eser, 16 satıra çerçevesiz yazılmıştır. İstinsâh tarihi ve müstensihi hakkında bilgi bulunamamıştır. Eserin nahiv kitabı olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.55. Kavâ'ıdü's-Sıddîkıyye

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 439 nolu ciltte 44+4 varaklarında bulunan eser, 8 satıra yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müellifi bilinmeyen eser incelendiğinde; harflerden, manalarından ve kullanımından bahsettiği görülmektedir. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.2.56. el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî / Kâsım el-Murâdî

el-Hasen b. Kâsım el-Murâdî (ö.749/1348) tarafından yazılan eser, Arap dilindeki edatlardan, harflerin manaları ve kullanımlarından bahseder.[91]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 450 nolu ciltte, 40-68 varakları arasında bulunan nüsha; 26 satıra çerçevesiz yazılmış olup bölüm ve fasıl başlarının yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Sayfa boşluklarında matlablar da yer almaktadır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.2.57. Fiil ve Âmil Mecmuası

Zeytinoğlu yazmalarına ait mevcut kataloğa *Fiil ve Âmil Mecmuası* olarak kaydedilen eserlerden biri olan bu risalenin müellifi veya ismi katalogda belirtilmemiş, nüsha incelendiğinde de herhangi bir isme rastlanmamıştır. Genel olarak Arap dilindeki âmilleri konu edinen bu risâlenin Osmanlıca olarak kaleme alındığı görülmektedir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 472 nolu ciltte 12-35 varakları arasında bulunan eser, on beş satıra çerçevesiz olarak istinsah edilmiştir. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

[91] İbn Ümmü Kâsım künyesiyle tanınan, tam ismi Ebû Muhammed (Ebû Ali) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Ali el-Murâdî olan müelif, döneminin meşhur âlimlerinden dersler alarak özellikle tefsir, kıraat ve nahiv ilimlerinde önemli çalışmaları bulunan Mısırlı âlimlerdendir. Mısır'da Serkayus kasabası'nda vefat eden yazarın eserlerinden bazıları; *el-Müfîd fî Şerhi ʿumdeti'l-mücîd fi'n-nazm ve't-tecvîd, Şerhu'l-vâdıha fî tecvîdi'l-Fâtiha ve Şerhu Bâbi vakfi Hamza ve Hişâm ʿale'l-hemz (mine'ş-Şâtıbiyye)* olarak sıralanabilir. (Bkz. Hüseyin Tural, "İbn Ümmü Kâsım", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/433-434)

1.2.58. Risâle Müte‘allika bi Lafzi'l-Kelime / Kemal Paşazâde

Kemal Paşazâde Ahmed b. Süleyman’a ait olan eser, Arapça’da “kelime” lafzıyla ilgili incelemeleri konu alan bir risâledir. Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde 1114 nolu ciltte 74-78 varakları arasında bulunmakta olan nüsha, 21 satıra çerçevesiz yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

1.2.59. Risâle fî Min et-Teb‘îdıyye

Kemâlpaşazâde’nin kaleme aldığı eser; Arapça’da “bir kısmı, bazıları” anlamında kullanılan “min” harf-i cerini konu alan bir risaledir. Zeytinoğlu Koleksiyonu’nda 1114 nolu ciltte 69-72 varakları arasında bulunmakta olan nüsha, yirmi bir satıra çerçevesiz yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır.

2. SÖZLÜKLER

Sözlük kelimesinin Arapça karşılığı “lügat”tir. Arapça’da bununla birlikte “mu‘cem” ve “kâmûs” kelimeleri de kullanılmaktadır. Araplarda Kur’ân merkezli tüm ilimler Asr-ı Saâdet döneminde sahabenin Rasûlullah’tan aldığı bilgiler üzerine oluşmaya başlamıştır. Aynı şekilde lügat ilminin de bu dönemde sahabenin Rasûlullah’a Kur’ân’da geçen bazı garîb kelimelerin manasını sormalarıyla başladığı söylenebilir. Bu alanda biriken malumat ile daha sonra Garîbü’l-Kur’ân veya Garîbü’l-Hadîs isimli eserler meydana getirilmiştir. ‘Atâ b. Ebî Rabâh’ın *Garîbü’l-Kur’ân’ı*, İbn-i Abbâs’ın *el-Lüga fi’l-Kur’ân’ı* ve Nâfi‘ b. Ezrak’ın *Mesâilü Nâfi‘ b. Ezrak* isimli eseri bu alanda yapılan çalışmaların ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir.

Hadis ve tefsir ilimleri haricinde Arap dilindeki kelimelerin anlamlarıyla ilgili ilk çalışmalar da yine fetihlerle birlikte İslam coğrafyasının ilk genişlediği dönemlere denk gelmektedir. Bu anlamda yapılan çalışmalar ise dilcilerin Arap kabilelerini tek tek gezip kelimelerin manalarını doğru bir şekilde tespit etmesi, bir araya getirmesi ve sonrasında da bu kelimeleri konularına göre belli başlıklar altında küçük risaleler şeklinde yazması ile başladığı söylenmektedir. *Kitâbü’l-hayl, Halku’l-insân, Kitâbü’l-esmâ* gibi sözlükler bu çalışmaların bir ürünüdür. Arapların kullandığı tüm kelimeleri bir araya getirmeyi amaçlayan sözlükler ise hicri ikinci yüzyılda Halil b. Ahmed ile başlamıştır. Halil b. Ahmed’in lügatçilik alanında bir ilk olarak kabul edilen eserinin ismi ise *Kitâbü’l-*

‘ayn’dır. Bu eserle birlikte Arap dilinde lügat ilmi farklı bir boyut kazanmış ve birçok dil âlimi onun açtığı yolda ilerlemiştir. el-*Cemhere* isimli eseriyle İbn Düreyd (ö. 321/933), *Lisânü’l-‘Arab* isimli lügati ile İbn Manzûr (ö: 711/1311), *Tâcu’l-lüga ve Sıhâhu’l-‘Arabiyye* ile de İsmail b. Hammâd el-Cevherî (ö. 393/103) birçok örnek arasından bu anlamda akla gelebilecek ilk isimlerdendir. Bu kişiler ve daha pek çoğuyla birlikte Arap dilinde lügat ilmi kendi tarihi ve ilmi seyri içerisinde modern dönemdeki alfabetik sözlük oluşturma aşamasına kadar gelmiştir.[92]

Çalışmanın bu kısmında Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi’nde bulunan Arap dili ile ilgili yazma lügatler bir araya getirilerek tanıtılmaya çalışılmıştır.

2.1. Muhtâru’s-Sıhâh / Ebû Bekr er-Râzî

Ebû Bekr er-Râzî’nin (ö. 666/1268)[93] en meşhur eseri olan *Muhtâru’s-sıhâh*, Cevherî’nin *es-Sıhâh fi’l-lüga* isimli sözlüğünün muhtasarıdır. er-Râzî bu eserinde, Cevherî’nin yer vermediği vezinlerin hepsini harekeleri esas alarak bizzat açıklamış ve kitabının başında belirttiği yirmi vezinden birisine gönderme yaparak anlatmıştır.[94] İlk harf sistemine göre yazılmış lügatlerden sayılabilecek olan sözlükte hadislerde kullanılan lafızlara ağırlık vermiş, kendisi de bazı eklemeler yapmıştır.[95]

Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde 314 nolu ciltte bulunan nüsha 239 varak olup yirmi üç satıra çerçevesiz yazılmıştır. Açıklaması yapılacak kelimelerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Ferağ kaydında istinsah tarihi 1083 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

[92] İsmail Durmuş, “Sözlük”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/402-414.
[93] Tam ismi Ebû ‘Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî olan müellifin Rey şehrinde doğduğu tahmin edilmektedir. Yine kendi eserlerindeki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla tahsilini Buhâra ve Semerkant’ta tamamladığı bilinmektedir. Moğolların istilası ve siyasi çekişmelerden dolayı o da kendisiyle aynı dönemde yaşayan pek çok âlim gibi Batı’ya göç etmiş ve Anadolu’ya yerleşmiştir. (Bkz. Hüseyin Elmalı, “Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî ‘Hayatı, Eserleri ve Tefsiru Garibi’l-Kur’âni’l-Azîm”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 10 (1995), 39-44)
[94] Çelebi, *Keşfü’z-zünûn,* 3/858.
[95] Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi,* 247.

2.2. et-Ta‘rîfât / Seyyid Şerîf el-Cürcânî

Arap dili ile ilgili birçok eseri günümüze ulaşan Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413)[96] *et-Ta‘rîfât* isimli kitabında fıkıh, kelam, tasavvuf, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis, felsefe, mantık, matematik, tıp ve astronomi gibi ilimlerle ilgili terimler alfabetik sırayla açıklanmıştır. Bu yönüyle alanında ilk olma özelliğine sahip olduğu söylenen eserde öncelikle kelimelerin sözlük anlamları verilmiş, sonrasında da farklı ilimlerdeki tarifi açıklanmıştır. Ancak bazılarının sözlük manaları verilmeden doğrudan tanımları yapılmıştır.[97]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 309 ve 1011 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumu hakkındaki bazı bilgiler şöyledir:

- 309 nolu ciltte 1-167 varakları arasında bulunan nüsha, on beş satıra çerçeveli olarak yazılmış olup bâb başlıklarında ve diğer söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih ismine dair bir kayda rastlanmamıştır.

- 1011 nolu ciltte 1-80 varakları arasındaki nüsha, yirmi bir satıra çerçevesiz olarak yazılmış, açıklaması yapılacak olan kelimeler kırmızı yapılmıştır. İstinsah tarihi 1013 olarak kaydedilen nüshada müstensih ismine rastlanmamıştır.

2.3. Lügat-ı Ahterî / Muslihuddîn Mustafa

Müellif Muslihuddîn Mustafa'nın (ö. 968/1561)[98] Arapça-Türkçe olarak yazmış olduğu bu sözlükte Arapça kelimeler, kökleri dikkate alınmadan yazılışına göre tertip edilmiştir. Böylece günümüz sözlük tertibine daha yakın bir sistemle yazılan

---

[96] Yazarın tam ismi Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî olup Cürcân yakınlarındaki Takü'de doğmuştur. Soyu Rasûlullâh'a dayandığı için Seyyid Şerîf olarak da anılmaktadır. Kendi memleketinde başladığı ilim yolculuğu Herat'a, oradan da Anadolu'ya kadar uzanmış, burada Molla Fenârî ile tanışıp onunla Mısır'a gitmiştir. Sonrasında Bursa, Şîraz ve Semerkant'ta bulunmuştur. Buralarda ilmi faliyetlerine ve müderrislik yapmaya devam eden el-Cürcânî, Şîraz'da vefat etmiştir. Kelâm, tasavvuf, felsefe, mantık, astronomi vb. birçok alanda eserler veren yazar, fikirleri ve görüşleriyle de meşhur âlimler arasında yerini almıştır. *Şerhu'l-mevâkıf, Hâşiyetü't-tecrîd, Şerhu'l-'Izzî, Şerhu'l-kâfiye, Hâşiye 'ale'l-mutavvel, Hâşiye 'ale'l-keşşâf* el-Cürcânî'ye ait eserlerden bazılarıdır. (Bkz. Sadreddin Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/134-136)

[97] Sadreddin Gümüş, "et-Ta‘rîfât", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/29-30.

[98] Hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Afyon'da doğduğu, Kütahya'da müderrislik yaptığı ve orada vefat ettiği söylenmektedir. Müellifin Arap dili ve edebiyatı ile birlikte siyer ve fıkıh alanlarında da eserleri vardır. (Bkz: Hulusi Kılıç, "Ahterî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/184-185)

sözlüklerden biri olmuştur. Bununla birlikte verdiği manaya göre kelimeyi Arapça cümle içinde kullanması, Osmanlı Türkçesi'nde kullanılmayan bazı öz Türkçe kelimelere yer vermesi gibi sebeplerden ötürü emsali olan lügatlerden daha meşhur olmuştur. Ahterî-i Kebîr olarak anılmasının sebebinin de bu olduğu düşünülmektedir. Eserin pek çok yazma nüshası, yurt içinde ve yurt dışında farklı baskıları vardır. [99]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 626, 997, 1047 nolu ciltlerde yer alan eserin, fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 626 nolu ciltteki 489 varaktan oluşan eser; yirmi beş satıra çerçeve olmadan yazılmış, fasıl başlarında kırmızı mürekkep kullanılmış, açıklaması yapılacak kelimelerin üzeri de kırmızı ile çizilmiştir. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 997 nolu ciltte yer alan ve 264 varak olan eser, on yedi satıra çerçevesiz olarak yazılmış, açıklaması yapılacak olan kelime kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. Nüshada istinsah tarihine rastlanmamış, müstensih ismi tam olarak tespit edilememiştir.

- 1047 nolu ciltte bulunan ve 329 varak olan eser, yirmi yedi satıra çerçevesiz yazılmış olup fasıl başları ve bâb başlıklarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi Abdi b. İbrahim olarak kaydedilmiş, istinsah tarihine rastlanmamıştır.

2.4. Tercümânü'l-Lügât / Pîr Mehmed Yûsuf el-Ankaravî

Rûmî, Karapîrî, Karamânî ve Ankaravî gibi nisbelerle anılan Pîr Mehmed Yûsuf'un Konya'da doğduğu ve Ankara'da yaşadığı bilinmektedir. Fıkıh ve dil alanında eserler vermiştir. Müellifin *Mültekatu's-sıhâh* isimli kitabı, Râzî'nin *Muhtâru's-sıhâh* adlı lügatinden yararlanarak oluşturduğu bir eserdir. Söz konusu *Tercümânü'l-lügât* ise Cevherî'nin meşhur eseri *Sıhâhu'l-lüga'nın* Türkçe'ye tercümesidir. Bu eserde anlattığına göre kendisi *Mültekatü's-sıhâh* isimli eserini tamamladığında öğrencilerinin tercümeye olan ilgisini görmüş ve bunun üzerine eserini oluşturmuştur. Böylece eser Arapça –Türkçe lügat olarak ortaya konulmuştur. [100]

[99] Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 251-252.
[100] Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/260; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 12/133-134.

Zeytinoğlu koleksiyonunda 313 nolu ciltte bulunan nüsha, 770 varak olup otuz bir satıra kırmızı renkte çerçeve içinde yazılmıştır. Serlevhası tezhiplidir ve Türkçe anlamı verilecek kelimeler kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. Nüshanın varak sayısı ve eserin yetmiş bâbının sayıldığına dair son sayfaya kayıt düşülmüş olduğu tespit edilmiştir. İstinsah tarihi ve müstensih ismine dair bilgiye rastlanmamıştır.

2.5. Ta'rîfât (Risâletü'l-Hazarât) / İsmail Hakkı Bursevî

İsmail Hakkı'nın (ö. 1137/1725)[101] yazdığı ve kütüphane kataloğuna *Ta'rifât* olarak kaydedilen eser, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *et-Ta'rîfât* isimli lügatindeki *"el-Hazarâtü'l-hamsü'l-ilâhiyye"* ve "*el-İnsânü'l-kâmil*" maddelerininin şerhidir. Eser *Risâletü'l-hazarât* ismiyle de bilinmektedir. [102]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 535 nolu ciltte bulunan nüsha 111 varak olup yirmi üç satıra çerçevesiz olarak yazılmış, açıklaması yapılacak kelimelerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Serlevhasında *Kitâb-ı Ta'rîfat-ı Hakkı Efendi* başlığı yer alan nüshanın sayfa kenarlarında matlablar da yer almaktadır. Müstensih ismi Hafız Abdülkadir, istinsah tarihi ise 1199 olarak kaydedilmiştir.

2.6. el-Müntehâb min Sıhâhı'l-Lüga / Abdülkerim b. Cârullâh b. Emin

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın başında belirtildiğine göre eser, Cevherî'ye ait *Sıhâhu'l-'Arabiyye* isimli lügatı üzerine yazılmıştır. Eser incelendiğinde, müellifin *es-Sıhâh*'tan seçtiği bazı kelimelerin ve içinde bulunan şevâhidin açıklamasını yapmış olduğu anlaşılmaktadır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 807 nolu ciltte bulunan nüsha, 314 varak olup yirmi üç-yirmi altı satıra çerçevesiz olarak yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi hakkında bilgi bulunamamıştır.

[101] Bulgaristan sınırlarında bulunan Aydos'ta dünyaya gelen İsmail Hakkı, uzun süre Bursa'da ikamet ettiği için *Bursevî* nisbesiyle meşhur olmuştur. Daha çok bu nisbesiyle tanınsa da bir dönem Üsküdar'da yaşadığı için *Üsküdârî* ve tarikatın mensubu olduğundan dolayı *Celvetî* nisbeleriyle de bilinmektedir. (Bkz: Ali Namlı, "İsmail Hakkı Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 2/108-110)

[102] Sadreddin Gümüş, "et-Ta'rîfât", 40/29-30.

2.7. Kitâbü'l-Lüga

Zeytinoğlu Kütüphanesi'ndeki kataloğa *Kitâbü'l-lügat* olarak kaydedilen ve mevcut nüshada müellifine dair herhangi bir bilgi bulunamayan eser, Arapça-Osmanlıca yazılmış bir sözlüktür. Sekiz bâbtan oluşan eserin birinci bâbında masdar, ikincide emir, üçüncüde nehy, dördüncüde mâzî, beşincide muzâri, altıncıda ism-i fâil, yedincide nefy ve cem', sekizincide de isim türünden kelimelerin anlamları açıklanmıştır.[103]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 928 nolu ciltte bulunan eser; 53 varak olup sekiz satıra çerçevesiz yazılmıştır. Her satırda dört adet Arapça kelimeye aralıklı olarak yer verilmiş, bu kelimelerin altlarına da aynı yazı biçimiyle ve kırmızı mürekkeple Osmanlı Türkçesi'ndeki karşılığı yazılmıştır. Böylece bir sayfada toplam on altı adet kelime açıklanmıştır. İstinsah tarihi veya mütensih ismine rastlanmamıştır.

[103] *Kitâbü'l-Lüga* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 928), 1-2.

İKİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT, ARÛZ VE VAZ‘ İLMİNE DAİR ESERLER

1. BELÂGAT İLMİNE DAİR ESERLER

Arap dili âlimleri tarafından farklı tanımları yapılan belâgat kavramı, kısaca sözü açık ve anlaşılır bir şekilde, içinde bulunulan duruma uygun biçimde söyleyebilme sanatı olarak ifade edilebilir. Terim olarak bir belâgat tanımı yapılacak olursa "Doğru bir manayı, kendisine uygun olan üstün ifadelerle anlatma sanatıdır." Fasîh açık-seçik ve güzel konuşan adama *racülün belîg* (رَجُل بَلِيغ) denir.[104] Bu tanımlama doğrultusunda hem konuşan kişinin hem de söylenen sözün fasîh veya beliğ olarak ifade edilen sanatsal özelliklerinin incelenmesinin belâgat ilminin alanına girdiği söylenebilir. Belâgat ilmi meânî, beyân, bedî' olmak üzere üç kısımdan oluşur. Meâni; sözün içinde bulunulan duruma göre söylenmesi ile ilgili kâideleri açıklar. Beyân; söylenen sözle anlatılmak istenen duygu ve düşünceleri farklı yollarla ifade edebilmenin ilkelerini ortaya koyar; hakîkat, mecaz, istiâre, teşbih gibi kavramlar bu sanatla devreye girer. Bedî' ise ifadeyi güzelleştirme yöntemlerini açıklayan belâgat dalıdır.[105] Bu ilim dallarının aynı zamanda kendilerine has bir gelişim ve olgunlaşma seyri olduğunu da söylemek yerinde olacaktır. Belâgat kavramı İslam öncesi dönemden itibaren Arap edebiyatının bir parçası olmuştur. İslam öncesi yazının pek fazla kullanılmadığı dönemde şairlerin, ediplerin, hatiplerin faaliyetleri ve birbirlerine yönelttikleri edebî tenkitleri içerisinde belâgat içerikli anlayış ve algı var olagelmiştir. İslamiyetle birlikte ilimler kayıt altına alınıp yazıya geçirilmeye başlanmış, Arap literatürüne dair tüm alanlar bambaşka bir boyuta kavuşmuş, bu dönüşümden Arap dili ilimleri de nasibini almıştır.[106]

İslam'ın ilk dört asrında Kur'ân'ın anlaşılması amacıyla Arap dili ve grameri kaideleri ortaya konulmaya, Kur'ân'ın i'câzına yönelik tefsir ve dil kitapları yazılmaya başlanmıştır. Belâgat ilmiyle ilgili bazı bilgiler bu çalışmalarda dağınık bir şekilde verilmiş yani belâgat ve edebî tenkit birbiriyle iç içe işlenmiştir. Hicrî dördüncü asırla birlikte belâgat müstakil bir ilim olarak teşekkül etmeye, kendi kavram ve kaidelerini ortaya koymaya başlamıştır. Bu dönemde belâgatın en meşhur eserleri kaleme alınmıştır. Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Esrâru'l-belâga* ve *Delâilu'l-i'câz* isimli eserleri,

[104] Nusrettin Bolelli, *Belâgat Tarihi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 15.
[105] Hulûsi Kılıç, "Belâgat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/380-383; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Tarihi*, 15-18.
[106] İsa Güceyüz, *Belâgat Literatürünün Tarihi Seyri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 6-11, 28-37.

Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm'u* bu dönemde yazılmış temel kaynaklardan bazılarıdır. Bu dönem yaklaşık olarak hicrî yedinci asra kadar devam etmiştir. Yedinci asırdan sonra bu temel kaynaklara şerh, hâşiye, ta'lik türünde eserler yazılmış ve belâgat ile ilgili ilmi faaliyetler devam ettirilmiştir. Modern dönemde ise klasik üslûbu takip eden âlimlerin yanında bu ilme modern bir anlayışla yaklaşan âlimler de olmuştur.[107]

Çalışmanın bu kısmında Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nde bulunan belagatle ile ilgili yazma eserler bir araya getirilerek tanıtılmaya çalışılmıştır.

1.1. Miftâhu'l-'Ulûm / Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229)[108] Arap grameri ve belâgat ilmine dair kaleme aldığı bu meşhur eser, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak sarf, ikincide nahiv, üçüncüde ise belâgat ilminden bahsedilmektedir. Bu özelliklere sahip olması, Arap dili ve belâgatı'nı tümüyle kapsayıcı nitelikte olduğunu göstermektedir. Eser üzerine yazılmış şerh ve hâşiyeler de vardır.[109]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1137 nolu ciltte bulunan ve kütüphane kataloğuna *Miftâhu'l-'ulûm* ismiyle kaydedilen nüsha incelendiğinde, zahriye sayfasında da aynı ismin yazılı olduğu görülmektedir. Kitabın baş sayfalarına bakıldığında ise herhangi bir giriş yazısı, hamdele ve salvele olmadan esere başlandığı dikkat çekmektedir. Metnin gidişatına göre eser *Miftâh*'ın üçüncü bölümü üzerine yazılmış bir şerh gibi görünmekte, ancak yazar ismi veya kitap ismine dair herhangi bir ibare bulunmamaktadır. 138 varaktan oluşan nüsha, on dört satıra çerçevesiz yazılmış olup

[107] Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, s. 143-145.

[108] Tam ismi Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Ali el-Hârizmî es-Sekkâkî'dir. Hârizm'de doğmuş, hayatının ilk dönemlerinde metal oymacılığı yaptığı için *Sekkâkî* lakabıyla anılmıştır. Başta kelam, mantık, felsefe, fıkıh usûlü gibi ilimler olmak üzere Arap dili ve belâgati, edebiyat, şiir gibi pek çok alanda söz sahibi olan müellif özellikle belâgat ilminde ortaya koyduğu çalışmalarla çığır açtığı söylenir. Öyle ki onun yaptığı çalışmalar bir taraftan söz konusu ilimlerin sistemleşmesine zemin hazırlarken bir taraftan da Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması hususunda bu ilimlerin önemini ortaya koymuştur. Özellikle belâğat ilmine dair kaleme aldığı eserlerde en çok etkilendiği şahsın Abdülkâhir el-Cürcânî olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte kendinden önceki pek çok âlimin fikirlerinden yararlanmış ve özgün düşüncelerini bu şekilde olgunluğa kavuşturmuş olduğu da söylenebilir. İtikatta mu'tezilî amelde hanefî olan müellif 626/1229 yılında vefat etmiştir (Bkz. İsmail Durmuş, "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/332-334, Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 148-149)

[109] Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-'Ulûm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/20-21.

söz başları kırmızıdır. Sayfa boşluklarında da bazı şerhler bulunmaktadır. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.2. Telhîsu'l-Miftâh / Hatîb el-Kazvînî

Hatîb el-Kazvînî'ye (ö. 739/1338)[110] ait olan eser, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* isimli kitabının belâgat ilminden bahseden üçüncü bölümüne yazmış olduğu ihtisardır. Kazvînî bu kitapta belâgata dair meseleler hakkında Sekkâkî'den bağımsız, özgün görüşler de ortaya koymuş olup bazı konularda ona itirazlarda bulunmuştur. Onun bu çalışmalarıyla birlikte belâgat ilminin sanatsal bir faaliyet olmaktan öteye geçip sistemli bir disiplin haline geldiği de iddia edilmektedir. Osmanlı medreselerinde yıllarca ders kitabı olarak okutulan Kazvînî'nin bu eseri, günümüzde de bu alana dair çalışmaların üzerinde yürütüldüğü kitaplardan olmayı sürdürmektedir. Eser üzerine yazılmış pek çok şerh ve hâşiye bulunmakla birlikte bunların baskıları da mevcuttur. [111]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 446, 776 ve 1229 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şöyledir:

- 446 nolu ciltte bulunan ve 44 varaktan oluşan nüsha, on dört satıra çerçeve içinde yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Sayfa kenarlarında da düzenli bir şekilde yazılmış açıklamalar bulunmaktadır. İstinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 776 nolu ciltte 162-197 varakları arasında bulunan nüsha, yirmi bir satıra çerçeve içinde yazılmış olup söz başları kırmızıdır. Serlevhası tezhipli olup bazı sayfa kenarlarında notlar da bulunmaktadır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 1229 nolu ciltte 1-67 varakları arasındaki nüsha, on bir satıra çerçevesiz bir şekilde yazılmış olup baş kısmına fihrist eklenmiştir. Bazı sayfa kenarlarında notlar da

[110] Tam adı Ebu'l-Me'âlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî'dir. Musul'da dünyaya gelen ve uzun yıllar Şam'da kalan müellif, Emeviye Camii'nde hatiplik yaptığı için *Hatîbü Dımaşk* lakabıyla anılmıştır. (Bkz. İsmail Durmuş, "Kazvînî, Hatîb", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/156-157)

[111] Hulûsi Kılıç, "Belâgat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/380-383; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Tarihi*, 15-18; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi,* s. 149-150.

bulunmaktadır. İstinsah tarihi 1640, müstensih ismi Hüseyin b. Ahmet b. Ali olarak tespit edilmiştir.

1.3. el-Mutavvel / Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî

Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî'nin yazdığı, tam ismi el-*Mutavvel fi'l-me'ânî ve'l-beyân* olan eser, Hatîb el-Kazvînî'nin *Miftâhu'l-'ulûm'*a yazdığı *Telhîsu'l-miftâh* isimli şerh üzerine yazılmış ve düzenlenmiş ihtisar niteliğinde bir kitaptır. Teftâzânî bu eserde kendi görüşlerini açıklamasının yanında Kazvînî'nin bazı görüşlerini reddetmiş, bazı kapalı hususları da açıklığa kavuşturmuştur.[112]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 464 ve 956 nolu ciltler içerisinde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şöyledir:

- 464 nolu ciltte bulunan nüsha 222 varak olup, on dokuz satıra çerçevesiz bir şekilde yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Sayfa boşluklarında yoğun bir şekilde notlar bulunmaktadır. *Telhîsu'l-miftâh*'tan olan lafızlar kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 956 nolu ciltte bulunan ve 137 varak olan nüsha, yirmi dokuz satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başları kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. İstinsah tarihi 776 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.4. Muhtasaru'l-Me'ânî / Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* isimli eserinin belâgat ilmini konu aldığı üçüncü bölümü üzerine Hatîb el-Kazvînî'nin yazdığı *Telhîsü'l-miftâh* adlı kitaba Sa'düddîn Teftâzânî tarafından *Mutavvel* isminde bir şerh yazılmıştır. Söz konusu eser *Muhtasaru'l-me'ânî* de, *el-Mutavvel'*in özeti mahiyetindedir ve eserde *Miftâhu'l-'ulûmda* geçen bazı kapalı hususların açıklanması amaçlanmıştır.[113]

[112] Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi,* s. 150; Şükrü Özen, "Teftâzânî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/299-308.

[113] Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-'Ulûm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/20-21; Demirayak, *Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 150.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 539 nolu cilt içerisinde 1-218 varakları arasında bulunan eser, on yedi satıra çerçeve içinde yazılmış olup söz başları kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.5. Hâşiyetü Telhîsı'l-Miftâh / Seyyid Şerîf el-Cürcânî

Seyyid Şerîf el-Cürcânî'ye ait olan bu eser, Kazvînî'nin *Telhîs* isimli belâgata dair kitabına Teftâzânî'nin yazdığı *el-Mutavvel* adlı şerhin hâşiyesidir. Bazı yazma nüshalarda *el-Misbâh fî şerhı'l-miftâh* olarak kaydedilmiş olması sebebiyle eser bu isimle de tanınmaktadır.[114]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 679 ve 831 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 679 nolu ciltte bulunan nüsha, 100 varak olup yirmi bir satıra istinsah edilmiştir. Metin ve hâşiyenin iç içe geçmiş vaziyette olduğu nüshada müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 831 nolu ciltte bulunan ve kütüphaneye ait kataloğa *el-Misbâh fî şerhı'l-miftâh* ismiyle kaydedilen nüsha, 164 varak olup yirmi sekiz satıra çerçevesiz olarak yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Sayfa boşluklarında notların da bulunduğu nüshanın istinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.6. Hâşiyetü'l-Mutavvel / Fenârî Hasan Çelebi

Fenârî Hasan Çelebi'ye (ö. 891/1486)[115] ait olan eser, Teftâzânî'nin *el-Mutavvel*'i üzerine yazılmış hâşiyelerden biri olup büyük, orta ve küçük olmak üzere üç ayrı kitap halinde kaleme alınmıştır.[116] Eserin Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde bulunan iki nüshasının baş tarafı karşılaştırıldığında birbirinin aynı olduğu görülmektedir. Ancak bunların

---

[114] es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *el-Misbâh fî şerhı'l-miftâh* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 831), z-2.

[115] Asıl ismi Bedreddin Hasan olan müellif, Molla Fenârî'nin torunudur. Bursa'da doğmuş ve dönemin meşhur âlimlerinden dersler alarak ilim tahsiline burada başlamış; bir dönem Mısır ve İstanbul'da da bulunmuş sonrasında Bursa'ya dönerek burada vefat etmiştir. Yukarıda zikredilen eserinden başka Arap dili ve edebiyatı, mantık, kelâm, tefsir, fıkıh gibi alanlarda pek çok eseri vardır. (Bkz. Cemil Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/313-315)

[116] Cemil Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", 16/313-315.

Fenârî Hasan Çelebi'nin hâşiyesinin bu üç versiyonundan hangisi olduğunu belirlemek için daha derinlikli bir incelemeye ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 612 ve 1016 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 612 nolu ciltte bulunan ve 277 varak olan nüshanın başlangıcı 1b sayfasında sekiz satıra diğer sayfalarda yirmi üç satıra çerçevesiz yazılmıştır. Sayfa boşluklarında bazı küçük notlar ve matlablar yer almaktadır. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

- 1016 nolu ciltte yer alan ve 238 varak olan nüsha, yirmibeş satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başları kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. Bazı söz başları da kırmızı yazılmıştır. Sayfa kenarlarında seyrek de olsa notların bulunduğu nüshanın müstensihi Ahmed b. Şeyh Abdülhak, istinsah tarihi 907 olarak tespit edilmiştir.

1.7. Hâşiyetü 'alâ Muhtasarı't-Teftâzânî / Osman b. Abdillah el-Hıtâî

Kütüphane kataloğuna *Hâşiyetü't-Telhîs* olarak kaydedilen, Nizâmüddîn Osman b. Abdillah el-Hıtâî'nin (ö. 901/1496) [117] yazdığı bu eser, Sa'düddîn et-Teftâzânî'nin *el-Mutavvel* isimli belâgat kitabına yazdığı *Muhtasaru'l-Mutavvel (Muhatasaru'l-Me'ânî)* isimli eserin bir hâşiyesi olup *Hâşiyetü 'alâ muhtasarı't-Teftâzânî li şerhi't-telhîs* olarak da bilinmektedir.[118]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 565 ve 670 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 565 nolu ciltte bulunan nüsha 46 varak olup on beş satıra çerçevesiz yazılmıştır. Sayfa boşluklarında bazı notlar bulunmakta, metin ve hâşiye iç içe geçmiş durumdadır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 670 nolu ciltte bulunan ve 64 varak olan nüsha, yirmi bir satıra çerçeve olmadan yazılmış, söz başlarıında kırmızı mürekkep kullanılarak çizgi ile belirtilmiştir. Sayfa

[117] Tam ismi Nizâmüddîn Osman b. Abdillâh el-Hıtâî e-Hanefî olan müellif, Mollazâde olarak da tanınmaktadır. Yukarıda zikredilen eserinin yanı sıra *Hâşiye 'ale't-telvîh* ve *Hâşiyetü 'ale'l-Mutavvel fi'l-me'ânî ve'l-beyân* isminde eserleri de vardır. (Bkz. el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/656)

[118] el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/656.

boşluklarında notların da bulunduğu nüshanın müstensih ismi Ali b. Mehmed, istinsah tarihi 1013 olarak tespit edilmiştir.

1.8. Ravzatü'l-Fesâha / Ebû Bekr er-Râzî

Ebû Bekr er-Râzî tarafından kaleme alınan eser; beyân ve bedî ilimlerine ait kavramların özetlendiği, meânî ilminden de bazı konuların açıklandığı muhtasar bir belâgat kitabıdır.[119] Eserin "fasl" olarak adlandırılan her kısmında belâgat ile ilgili bir konu veya kavrama yer verilmiş, Kur'ân-ı Kerîm'den, hadislerden ve şiirlerden istişhadda bulunulmuştur.[120]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 629 nolu ciltte 145-173 varakları arasında bulunan eser, on dokuz satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Cümlelerin bittiği yerlere de kırmızı renkte duraklar konulmuştur. Müstensih ismi Mehmed Ârif b. Hasan olarak tespit edilmiş, istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.9. Îzâhü'l-Îzâh / Cemâleddin Aksarâyî

Cemâleddin Aksarâyî (ö. 791/1388-89)[121] tarafından kaleme alınan eser; Hatîb el-Kazvînî'nin meşhur belagat kitabı *Telhîsü'l-miftâh* üzerine yazdığı *el-Îzâh* isimli kitabının şerhidir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 730 nolu ciltte bulunan ve 199 varak olan eser, yirmi beş satıra çerçevesiz, açıklaması yapılacak cümleler de kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın istinsah kaydına rastlanmamıştır.

1.10. Risâletü'l-İsti'âre / Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî

Ebu'l-Kâsım b. Ebî Bekr el-Leysî es-Semerkandî'nin (ö. 888/1483'ten sonra)[122] istiâre konusuna dair kaleme aldığı eser; *el-Ferîde, el-Ferâid, Risâletü'l-isti'ârât, er-*

---

[119] Bolelli, *Belâgat Tarihi,* 100-101; Hüseyin Elmalı, "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 487-488.

[120] Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Ravzatü'l-fesâha* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 629), 145-173.

[121] Aksaray'da yetişmiş olan yazarın asıl ismi Mehmed'dir. Osmanlı Dönemi'nde yaşamış meşhur âlimlerden olmasına karşın hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Tarihi hakkında farklı görüşler olsa da Aksaray'da vefat ettiği bilinmektedir. *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf, Es'ile ve ecvibe, Keşfü'l-i'râb* gibi farklı alanlarda dair kaleme aldığı eserleri de vardır. (Bkz. Mustafa Öz, "Cemâleddîn Aksarâyî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/308-309)

[122] İsminin Ali veya Muhammed olduğu tahmin edilen yazar, eserlerinde Ebu'l-Kâsım b. Ebî Bekr, Ebu'l-Kâsım Ali b. Ebî Bekr veya Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ebî Bekr olarak geçmektedir. Sadru'ş-şerîf

Risâletü't-terşîhıyye isimleriyle de anılmakta olup kendi alanındaki önemli muhtasar kitaplardan biri olduğu söylenebilir. 'Ikd adı verilen üç ana bölümden ve bunların içinde "ferîde" denilen alt başlıklardan oluşan küçük bir risale olmasına karşın, üzerine yazılmış pek çok şerh ve hâşiye bulunmaktadır. [123]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 776 ve 781 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 776 nolu ciltte 160-162 varakları arasında bulunan nüsha, yirmi bir satıra çerçeve içine yazılmış olup "ferîde" ve "'ıkd" ismindeki bölüm başlıklarında kırmızı mürekkep kullanılmış, serlevhası tezhiple süslenmiştir. İstinsah tarihi bilinmeyen nüshanın müstensih ismi Molla Mehmed b. Molla Kurban Buhârî olarak tespit edilmiştir.

- 781 nolu ciltte 38-45 varakları arasında bulunan nüsha, on bir satıra çerçeve içerisinde yazılmış olup konu başlıklarının yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi 1143 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.11. Şerhu Risâleti'l-İsti'âre / 'Isâmuddîn el-İsferâyînî

'Isâmuddîn İbrahim b. Muhammed b. Arabşâh el- İsferâyînî'ye (ö. 945/1538)[124] ait olan eser, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin *el-Ferîde* ismiyle de bilinen risalesine yazılmış şerhtir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 281 ve 535 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

---

lakabıyla anılan yazarın belâgat ilmiyle alakalı *er-Risâletü'l-ferîde* ismiyle bilinen *Ferâidü'l-fevâid* adlı eserinden başka *Hâşiye 'alê Şerhi'l-mutavvel, Şerhu telhîsi'l-miftâh* gibi eserleri de vardır. (Bkz. İsmail Durmuş, "Semerkandî, Ebu'l-Kâsım", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/472-473)

[123] Durmuş, "Semerkandî, Ebu'l-Kâsım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36/472-473.

[124] Tam ismi Ebû İshâk İsâmüddîn İbrahim b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî olan müellif, Horasan'ın Nişâbur şehri yakınlarındaki İsferâyîn'de doğmuş olup ilimle ilgilenen devlet makamlarında görev alan köklü bir aileye mensuptur. İlköğrenimini İsferâyîn'de tamamlayan müellifin en bilinen hocası Abdurrahmân-ı Câmî'dir. Özellikle dil, mantık, belâgat, felsefe, kelâm gibi ilimlerde çalışmalar ortaya koyan İsferâyînî'nin eserlerinden bazıları *el-Atvel*, *Hâşiye alâ muhtasari'l-me'ânî*, *Şerhu'r-risâleti'l-vaz'ıyye, Şerhu'l-kâfiye fi'n-nahv, Hâşiyetü'l-'Isâm ale'l-Câmî* olarak sıralanabilir (Bkz. İsmail Durmuş, "İsferâyînî, Isâmüddîn", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/516-517; Nihat Tarı, "Isâmüddîn el-İsferâyînî'nin Hayatı ve Eserleri", *Harran İlahiyat Dergisi*, 45, (Haziran 2021), 270-234).

- 281 nolu ciltte 46-129 varakları arasında bulunan nüsha, on dokuz satıra çerçeve olmadan yazılmıştır. Sayfa kenarlarında yoğun bir şekilde notlar bulunmaktadır. Müstensih ismi Ahmed b. Murad, istinsah tarihi 1707 olarak tespit edilmiştir.

- 535 nolu ciltte 113-126 varakları arasındaki nüsha, on yedi satıra çerçevesiz yazılmış, sayfa boşluklarına notlar düşülmüştür. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.12. Hâşiyetü Hasen Zîbârî ‘alâ ‘Isâmüddîn / Hasen Zîbârî

Hasen Zîbârî’ye[125] ait olan eser, Ebu’l-Leys es-Sermerkandî’nin istiâre konusuna dair kaleme aldığı *el-Ferîde* isimli risâle üzerine ‘Isâmüddîn İbrahim b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî’nin yazdığı şerhin hâşiyelerinden biridir.[126]

Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde 471, 535 ve 1166 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şöyledir:

- 471 nolu ciltte 91-106 varakları arasında bulunan nüsha, yirmi dört satıra çerçeveli yazılmış olup söz başları kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Serlevhası tezhiplidir. İstinsah tarihi 1064 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

- 535 nolu ciltte bulunan nüsha 126-146 varakları arasına, yirmi iki satıra çerçevesiz yazılmış, söz başlarının üstüne çizgi çizilmiştir. Satır aralarında ve sayfa boşluklarında bazı küçük notlar bulunmaktadır. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

- 1166 nolu ciltte bulunan nüsha 26+70 varaklarına, on yedi satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bazı lafızların üzeri kırmızı çizgiyle belirginleştirilmiştir. Sayfa kenarlarında notların da bulunduğu nüshanın istinsah tarihi 188 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

[125] Molla Hasan ismiyle de meşhur olan müellif, Kürtlerin iki aşiretinden biri olan Zîbâr’a mensup olup ‘Isâmüddîn el-İsferâyînî ‘nin öğrencilerinden biri olarak tanınmaktadır. (Bkz. Kâtip Çelebi, *Süllemü’l-Vüsûl,* 4/482)

[126] Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi‘u’ş-şurûh ve’l-havâşî* (Abu Dabi: el-Mecma‘u’s-Sekâfî, 2004), 1/63.

1.13. Hâşiyetü Şîrânsî ‘alâ ‘Isâmüddîn / eş-Şîrânsî

eş-Şîrânsî’ye (ö.1016)[127] ait olan eser incelendiğinde Ebu’l-Leys es-Semerkandî’nin belâgata dair yazdığı bir risalesi üzerine ‘Isâmüddîn el-İsferâyînî’nin kaleme aldığı şerhin hâşiyesidir. Eserin farklı baskıları da mevcuttur.

Zeytinoğlu Kütüphanesi’ne 1166 nolu ciltte 72+100 varakları arasında bulunan eser yirmi bir satıra çerçevesiz yazılmıştır. Açıklaması yapılacak kısımlar kırmızı renkli (قَوْلُهُ) lafzıyla başlatılıp takibindeki ifadeler kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. Sayfa boşluklarında notlar da bulunmaktadır. İstinsah tarihi 1014, müstensih ismi Ahmed b. Ali b. Hüseyin el-Yemânî olarak tespit edilmiştir.

1.14. Hâşiyetü Risâleti’l-İsti‘âre / Ali b. Sadreddin b. ‘Isâmüddîn

‘Isâmüddîn el-İsferâyînî’nin torunu Ali b. Sadreddin b. ‘Isâmüddîn’e (ö. 1007/1598) ait olan eser, müellifin dedesi ‘Isâmüddîn’in *Risâletü’l-istiâre’*si üzerine yazılmış bir hâşiyedir.[128]

Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde 471 nolu ciltte bulunan nüsha, ilk otuz üç varağa çerçeve içinde yazılmış olup serlevhası tezhiplidir. Özellikle müellifin kendi sözlerini ifade eden (أَقُولُ) kelimeleri ile ‘Isâmüddîn’in cümlelerini ifade eden (قَوْلُهُ) lafızları kırmızı yazılmıştır. Sayfa kenarlarında matlabların da bulunduğu eserin müstensih ismi Abdurrahman, istinsah tarihi 1507 olarak tespit edilmiştir.

1.15. Şerhu’l-Ferîde / Ahmed b. Muhammed b. Hıdır.

Müellifi Kul Ahmed lakabıyla tanınan Ahmed b. Muhammed b. Hıdır (ö. 950/1543)[129] olarak tespit edilen eser, Ebu’l-Leys es-Semerkandî’nin (ö. 294/906) *el-Ferîde* (*Ferâidü’l-fevâid*) ismindeki belâgata dair yazdığı kitabın şerhi niteliğinde bir

[127] el-Habeşî, *Câmi‘u’ş-şurûh,* 1/62.

[128] Ali b. Sadreddîn b.‘Isâmüddîn, *Hâşiyetü risâleti’l-istiâre* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 471), 1; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, “Katalog Tarama/Hâşiye alâ Şerhi’l-İsam alê risâleti’l-istiâre li’s-Semerkandî” (Erişim 30 Nisan 2022).

[129] Tam ismi Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Hıdır olan müellif Hanefî nisbesi ve Kul Ahmed lakabıyla tanınmaktadır. Vefat tarihi kaynaklarda değişiklik gösteren yazarın eserlerine, *es-Sırâtu’l-müstekîm fî Tefsîri’l-Kur‘âni’l-Kerîm, Hâşiye ‘ale’l-hayâlî ve Hâşiye ‘ale’l-fenârîyye* örnek verilebilir. (Bkz. Kâtip Çelebi, *Süllemü’l-vusûl,* 1/211; el-Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn,* 1/115)

risaledir.[130] Kataloğa *Şerhu'l-ferîde* olarak kaydedilen eserden metnin içerisinde *Hâşiye 'alâ şerhi risâleti'l-isti'âre* adıyla bahsedildiği ve istiâre konusunun işlendiği görülmektedir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 756 ve 1166 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 756 nolu ciltte bulunan nüsha 6+24 varaklarına, on beş satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başları kırmızıdır. Bazı önemli lafızların üzerine kırmızı çizgi çizilmiştir. Müstensih ismi Salih b. İsmail, istinsah tarihi 1075 olarak tespit edilmiştir.

- 1166 nolu ciltte 1-6 varakları arasında bulunan nüsha, otuz üç satıra çerçeve olmadan yazılmıştır. Sayfa boşluklarında notların da bulunduğu eserde şerhi yapılacak olan kısımlar kırmızı çizgi ile belirgin hale getirilmiştir. İstinsah tarihi 1102 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.16. Şerhu Risâleti'l-İsti'âre

Müellifi bilinmeyen eser kütüphane kataloğuna *Risâletü'l-isti'âre* ismiyle kaydedilmiş olsa da nüsha incelendiğinde eserin Semerkandî'nin *Risâletü'l-ferîde* olarak da bilinen *Risâletü'l-isti'âre* isimli kitabının bir şerhi olduğu anlaşılmaktadır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 660 nolu ciltte ilk 8 varakta bulunan nüsha; yirmi bir satıra çerçevesiz, "ferîde" olarak isimlendirilen konu başlıkları da kırmızı mürekkeple yazılmış, şerhi yapılacak olan *el-Ferîde*'ye ait ifadelerin üzeri kırmızı çizgiyle çizilmiştir. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.17. Şerhu Risâleti'l-İsti'âre / Muhammed b. 'Arab b. Hacı b. 'Arab

Zeytinoğlu Kütüphanesi'ndeki nüshada belirtildiğine göre müellifi Muhammed b. 'Arab b. Hacı b. 'Arab'tır. Eser, Teftâzânî'nin istiâreyi konu alan bir risâlesinin şerhidir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1206 nolu ciltte 81-88 varakları arasında bulunan nüsha, on bir satıra çerçevesiz yazılmıştır. Teftâzânî'ye ait ifadeler kırmızı renkte (قول) ifadesi

[130] Durmuş, "Sermerkandî, Ebu'l-Kâsım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36/ 472-473.

ile başlatılıp üzeri çizilerek belirtilmiş ve ardından şerhi yapılmıştır. Sayfa boşluklarında notların da bulunduğu nüshanın müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

1.18. Risâle fî Tahkîkı'l-Müşâkele / Kemal Paşazâde Ahmed b. Süleyman

Kemâlpaşazâde'ye ait olan eser, belagât ilminin bedî' alanında bir edebi sanat olan ve "bir söz içinde iki kelime arasındaki biçim benzeşmesi" anlamında kullanılan "müşâkele"[131] kavramını konu alan bir risâledir.

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 1114 nolu cilt içerisinde 74-76 varakları arasında bulunan eser, yirmi bir satıra çerçevesiz yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.19. el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik / Hamza b. Turgut

Hamza b. Turgut'a (ö. 979/1571)[132] ait olan eser, daha önce yazdığı ve *Telhîsü'l-miftâh'*ın ihtisarı olan *el-Mesâlik fi'l-me'ânî ve'l-beyân* isimli kitabının şerhidir. Bazı yazma nüshalarda *Tavâifü'ş-şârihât bi'l-hevâdî* veya *Hevâdî Tavâifü'ş-şârihât* isimleriyle de geçmektedir. Türkiyedeki kütüphanelerde farklı nüshaları da vardır.[133]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 343 nolu ciltte bulunan nüsha, 138 varak olup yirmi bir satıra kırmızı renk çerçeve içinde yazılmıştır. *el-Mesâlik'e* ait olan açıklaması yapılacak ifadelerin üzeri kırmızı ile çizilerek belirginleştirilmiştir. İstinsah tarihi 1105, müstensih ismi Mehmed b. Muharrem olarak tespit edilmiştir.

1.20. 'Ismetî fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre ve't-Teşbîh / 'Ismetî.

'Ismetî'ye aid olan eser, adından anlaşılacağı üzere mecaz, istiâre ve teşbih konularını ele alan bir risaledir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1166 nolu ciltte 106-108 varakları arasında bulunan nüsha, yirmi bir satıra çerçevesiz olarak yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep

[131] İsmail Durmuş, "Müşâkele", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/154-155.
[132] Osmanlı dönemi belâgat âlimlerinden biri olan, Aydın'da doğduğu için Aydınî ve Rûmî nisbeleriyle de tanınan Nureddin Hamza b. Turgut, eğitimini tamamlamasının ardından Bursa ve Çorlu'da müderrislik yapmıştır. Belâgat ilmi hakkında yazdığı *el-Mesâlik fi'l-me'ânî ve'l-beyân*, bilinen en önemli eseridir. (Bkz. Ali Bulut, "Hamza b. Turgut Aydınî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/527-528)
[133] Bulut, "Hamza b. Turgut Aydınî", EK-1/527-528.

kullanılmıştır. Sayfa kenarlarında bazı notlar da yer almaktadır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.21. Şerhu Ebyâti'd-Devâir

Eserin kütüphanede bulunan nüshası incelendiğinde özellikle ilk sayfalarda mürekkebin aktığı görülmekte ve bundan dolayı yazısı okunamamaktadır. Bu durum eserin tespitini zorlaştırmaktadır. İçeriğine bakıldığında ise belâgat ilmi çerçevesinde bir şiire ait beyitlerin barındırdığı bazı edebî sanatların ele alınarak açıklamasının yapıldığı görülecektir. Eserin isminin *Şerhu ebyâti'd-devâir* olduğu, nüshanın sonundaki ferağ kaydından tespit edilmiştir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1097 nolu ciltte bulunan nüsha 6+4 varaklarına on dokuz satıra çerçevesiz istinsah edilmiş olup açıklaması yapılacak beyitlerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Ayrıca bazı önemli lafızlar da kırmızı çizgi ile belirgin hale getirilmiştir. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.22. Risâle / Filornevî

Mustafa b. İsmail el-Filornevî'ye ait olan eser; istiâre, teşbîh, mecaz ve kinâye gibi edebî sanatları konu alan bir risâledir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1195 nolu ciltte 11+3 varaklarında bulunan eser, on üç satıra çerçevesiz yazılmış olup bazı önemli lafızlar kırmızı çizgi ile belirtilmiştir. Sayfa kenarları ve satır aralarında yoğun şekilde notların da bulunduğu risâlenin istinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır.

2. ARÛZ İLMİNE DAİR ESERLER

Klasik Arap edebiyatına göre şiir; "Duyguların ve tasavvurların belirli bir vezin kalıbında, kafiyeli sözlerle ifade edilmiş halidir" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımdan, bir ifadeyi şiir yapan olguların vezin ve kafiye olduğu anlaşılmaktadır. Şiirin en küçük birimi beyit, beyitlerin en küçük birimleri ise sesler yani hecelerdir. Şiiri şiir yapan vezin ve kafiye olgularının ortaya çıkabilmesi için de sesler kullanılır. Beyitlerde her bir sesin oluşturduğu ahenkli kalıba "tef'ıle" denmiş; tef'ılelerden oluşan belli kalıplara ise "vezin" adı verilmiştir. İşte arûz ilmi, vezin denilen bu kalıpları tespit edip

inceler. Arûzun tam bir tanımı yapılacak olursa "Şiirin en küçük birimi olan beyitlerdeki bütün hecelere yani seslere denk gelen vezinleri tespit edip bu anlamda kuralları ortaya koyan Arap dili ilmidir" denilebilir. Arûz ilminde tef'ılelerin birbiriyle kombinasyonları farklı vezin kalıplarını ortaya çıkarmış, bu kalıplara da "bahir" denmiştir. Halil b. Ahmed'in tespitine göre bahirlerin sayısı on beştir.[134]

Arap edebiyatında İslam öncesi dönemde şairlerce uygulanan arûz kaideleri İslam'dan sonra Halil b. Ahmed tarafından geliştirilmiş, sistemleştirilmiş ve bir ilim formuna getirilmiştir. Dolayısıyla arûzun kurucusu Halil b. Ahmed olarak bilinir. Arûz ilmi sonraları Türk ve Fars edebiyatında olduğu gibi farklı toplulukların müslüman olmasıyla bu coğrafyalara da yayılarak kendi formuna ulaşmıştır.[135]

Halil b. Ahmed'den sonra aruzla ilgili ortaya konan tüm çalışmalar onun kurduğu sistem üzerinden yazılmıştır. Bu anlamda karşımıza çıkan en önemli eserlerden biri, el-Endelüsî'nin *'Arûzu'l-Endelüsî*, bir diğeri ise Hazrecî'nin *Arûzu'l-Hazreciyye* isimli kitabıdır. Bu iki meşhur esere *el-Kâfî fî 'ılmeyi'l-'arûz ve'l-kavâfî*'yi de eklemek yerinde olacaktır.[136]

Çalışmanın bu kısmında Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde bulunan arûz ilmine dair eserler bir araya getirilmiş ve tanıtılmaya çalışılmıştır.

2.1. 'Arûzu'l-Endelüsî / Muhammed el-Endelüsî

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Ensarî el-Endelüsî'ye (ö. 459/1065)[137] ait olduğu düşünülen eser, *Kitâbü'l-'Arûz* ismiyle de tanınmakta olup, arûz ilmi ile ilgili telif edilmiş temel kaynaklardan biri olma özelliğine sahiptir. Eserde meselelerin kolay ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmesi amaçlanmıştır. Arûz ilmine dair daha önce telif edilen kitaplardan farklı bir üslubun kullanılmış olması sebebiyle alanın en meşhur

[134] Abdurrahman Özdemir, "Arûz İlmi", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 357-392.
[135] Selami Bakırcı, Mehmet Sadi Çöğenli, "el-Endelüsî ve Aruzla İlgili Eseri (Arûzu'l-Endelüsî)", *Ekev Akedemi Dergisi*/25 (Güz 2005), 265-268; Nihad M. Çetin, "Arûz", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/424-437.
[136] Bakırcı ve Çöğenli, "el-Endelüsî ve Aruzla İlgili Eseri", 265-268.
[137] Bazı kaynaklarda müellifin ismi Ebu'l-Ceyş Abdullah b. Muhammed el-Endelüsî el-Ensarî, vefat tarihi de (ö. 549/1154) şeklinde geçmektedir. (Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 9/176; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/92).

çalışması haline gelmiştir. Ayrıca Osmanlı'da uzun yıllar medreselerde okutulmuş, üzerine birçok şerh ve hâşiyeler yazılmıştır.[138]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1097 nolu ciltte bulunan nüsha 1+71-75 varakları arasına, on yedi satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup söz başları kırmızıdır. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

2.2. Şerhu 'Arûzi'l-Endelüsî / Abdülmuhsin Kağgârî

Zeytinoğlu Kütüphanesi'ne ait kataloğa müellifi Abdülmuhsin Kağgârî olarak kaydedilen eser, *'Arûzu'l-Endelüsî* olarak bilinen kitabın şerhidir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1097 nolu ciltte 76-114 varakları arasında bulunan nüsha, on dokuz satıra çerçevesiz yazılmıştır. Müstensih ismine ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

2.3. Şerhu 'Arûzi'l-Endelüsî / Dâvûd b. Muhammed el-Karsî

Dâvûd b. Muhammed el-Karsî'ye (ö.1169/1756)[139] ait olan eser, el-Endelüsî'nin *Kitâbü'l-'Arûz'u* üzerine yazılmış şerhlerden biridir.

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 1097 nolu ciltte 47-56 varakları arasında bulunan nüsha, yirmi bir satıra çerçevesiz yazılmış, sayfa boşluklarına da bazı notlar düşülmüştür. İstinsah tarihi 1155 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

2.4. Şerhu'l-'Allâmeti'l-Kaysarî li'l-Endelüsî fî 'Ilmi'l-'Arûz / el-Muhsin el-Kaysarî

Zeytinoğlu Koleksiyonu'na ait kataloğa *Şerh-i 'Allâme-i Kayseriyye Dil-i Endelüsî fî 'ılmi'l-arûz* olarak kaydedilmiştir; ancak nüsha incelendiğinde *Şerhu'l-'Allâmeti'l-Kaysarî li'l-Endelüsî fî 'ılmi'l-'arûz* olduğu anlaşılmıştır.

---

[138] Bakırcı ve Çöğenli, "el-Endelüsî ve Aruzla İlgili Eseri", 265-268.

[139] Kars'ta doğan müellif, Dâvûd-i Karsî veya Dâvûd Efendi isimleriyle de tanınmaktadır. Farklı şehirlerde ilmini tamamladıktan sonra Birgi'ye yerleşmiş ve burada müderrislik yapmıştır. Arap dili ve edebiyatı, tefsir, fıkıh, kelâm, mantık gibi birçok alanda eserler vermesinin yanında kendine has tasavvufî bir anlayış da geliştirmiştir. *Şerhu'l-emsile, Şerhu'l-binâ, Şerhu'l-izhâr, Şerhu'l-'avâmil* Arap dili ile ilgili eserlerinden bazılarıdır. (Bkz. Cemil Akpınar, "Dâvûd-i Karsî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/29-32)

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1261 nolu ciltte bulunan ve 37 varak olan eser on yedi satıra çerçevesiz yazılmış olup, Endelüsî'ye ait olan kısımlar kırmızı (قَالَ) lafzıyla, müellifin soru kipiyle ortaya koyup tartıştığı yerler ise (فَإِنْ قُلْتَ), (قُلْتُ), (أَقُولُ) gibi lafızlarla başlatılmıştır. Nüshaya dair istinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

2.5. el-Kâfî fî 'Ilmi'l-'Arûz ve'l-Kavâfî / Ebû Zekeriyyâ el-Hatîb et-Tebrizî

Ebû Zekeriyyâ el-Hatîb et-Tebrizî'nin (ö. 502/1109)[140] arûz ve kâfiye ilimlerine dair yazdığı eser, Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 570 ve 1097 nolu ciltler içinde bulunmakta olup, fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 570 nolu ciltte 20-26 varakları arasında bulunan nüsha, çerçeve içinde on dokuz satıra yazılmış olup sayfa boşluklarında yine çerçeve içinde şerh ve hâşiyeler bulunmaktadır. Söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 1097 nolu ciltte 1+58-69 varakları arasındaki nüsha, on dört satıra çerçeve içinde yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmış, bazı önemli lafızlar kırmızı renkte çizgi ile belirtilmiştir. Sayfa boşluklarında yer yer bazı notlar da bulunmaktadır. İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır.

2.6. el-Mûcez fî 'Ilmi'l-Kavâfî / Kemâlüddîn el-Enbârî

Kütüphaneye ait katalogda eserin ismi el-Mevcî fî 'ılmi'l-kavâfî olarak yanlış bir şekilde kaydedilmiş, müellif ismi ise belirtilmemiştir. Ancak söz konusu nüsha incelendiğinde eserin Kemâlüddîn el-Enbârî'nin (ö. 577/1181)[141] kâfiye hakkında kaleme aldığı *el-Mûcez* isimli risale olduğu tespit edilmiştir.

[140] Tam ismi Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ali b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî'dir. Tebriz'de doğan ve ilmi anlamda orada yetişen müellif, özellikle Arap dili ve edebiyatına dair yaptığı çalışmalarla adından söz ettirmiştir. *Şerhu lâmiyyeti'l-'Arab, Şerhu Bânet Su'âd, Şerhu'l-kasâid* eserlerinden bazılarıdır. (Bkz. Ahmet Özel, "Tebrîzî, Hatîb", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/223-224)

[141] Tam ismi Ebu'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Enbârî olan yazar Enbar'da doğmuş, eğitim hayatına burada başlamış, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde de devam etmiştir. Arap dili başta olmak üzere fıkıh, hadis, kelâm, dinler tarihi, mezhepler tarihi gibi farklı alanlarda eserler kaleme almıştır. *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf, Nüzhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ, Kitâbü'd-dâ'î ile'l-İslâm fî usûli 'ılmi'l-kelâm* eserlerinden bazıları olarak sıralanabilir. (Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/327; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müelifîn*, 5/183; Hulusi Kılıç, "Enbârî, Kemâleddin", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/172/173).

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1212 nolu ciltte bulunan nüsha, ilk üç varağa çerçevesiz olarak yirmi satıra istinsah edilmiş olup fasıl başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müstensih ismi Abdülkerim Karahisârî, istinsah tarihi ise 1129 olarak kaydedilmiştir.

2.7. Fethu Rabbi'l-Beriyye bi Şerhi'l-Kasîdeti'l-Hazreciyye / Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed el Ensârî

Zekeriyyâ b. Muhammed el-Ensârî'ye (ö. 925/1519) ait olan eser, Abdullah b. Ebû Muhammed el-Endelüsî olarak da tanınan Dıyâüddîn Ebû Muhammed el-Hazrecî'nin (ö. 626/1229) yazdığı; müellifine nisbetle *'Arûzu'l-Hazreciyye*[142] ismiyle anılan kasidenin şerhidir. Dünyanın farklı kütüphanelerinde arûz ve kâfiyeye dair temel kaynaklardan sayılabilecek bu esere ait nüshalar ve üzerine yazılmış hâşiyeler de bulunmaktadır.[143]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 458 nolu ciltte bulunan nüsha 33-54 varakları arasına, yirmi yedi satıra çerçeve içinde yazılmıştır. Söz başları ve açıklaması yapılacak bazı kelimeler kırmızı renkte çizgi ile belirginleştirilmiştir. Müstensih ismi Halil Fedâî b. Mehmed Yahya, istinsah tarihi 1217 olarak kaydedilmiştir.

2.8. Miftâhu Künûzi'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiye fî 'Ilmi'l-'Arûz ve'l-Kâfiye / Ahmed b. Abdülkerim Tarmaninî

Ahmed b. Abdülkerim Tarmaninî'nin kaleme aldığı eser, arûz ilminin temel kaynaklarından Ebû Zekeriyyâ el-Hatîb et-Tebrizî'nin *el-Kâfî'si* ve Zekeriyyâ b. Muhammed el-Ensârî'nin *el-Hazreciyye*'sinin şerhi niteliğindedir. Öyle ki müellif eserinin girişinde bu iki kitabı okuduktan sonra eser yazma gereği duyduğundan ve hem arûz hem kâfiye ilimlerinin öneminden kısaca bahseder.[144]

---

[142] *er-Râmize fî 'ılmeyi'l-arûz ve'l-kâfiye* olarak da bilinen *Arûzu'l-Hazreciyye* ve el-Endelüsî'ye ait olan *Arûzu'l-Endelüsî* isimli kitap bazı kaynaklarda tek bir müellife ait aynı eser olarak verilmiştir. Bazı kaynaklarda ise farklı yazarlara ait iki ayrı eser olarak geçmektedir. (Bkz. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "el-Hazreciyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 17/146; el-Habeşî, *Câmi'u'ş-şurûh*, 1/293-294)

[143] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/124; el-Habeşî, *Câmi'u'ş-şurûh*, 1/297; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "el-Hazreciyye", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 17/146.

[144] Abdülkerim Tarmaninî, *Miftâhu künûzi'l-kâfiyeti'ş-şâfiye fî 'ılmi'l-'arûz ve'l-kâfiye* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 398), 92.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 398 nolu ciltte 92-119 varakları arasında bulunan nüsha, yirmi üç satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi 1247, müstensih ismi Abdi Mustafa b. Seyyid Şerîf el-Murâdî olarak tespit edilmiştir.

2.9. Risâle fî 'Ilmi'l-'Arûz / Ali b. Muhammed el-Çalı

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 458 nolu ciltte 22-28 varakları arasında bulunan eser, yirmi beş satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi 1168, müstensih ismi Veliyyüddîn b. Mûsa olarak tespit edilmiştir.

2.10. Risâle fi'l-'Arûz / Penbezâde Ahmed b. Osman

Penbezâde ismiyle şöhret bulmuş, Ahmed b. Osman Erzen er-Rûmî'ye ait olan arûz ilmine dair yazılmış bu risale; kütüphaneye ait kataloğa *Savânihu's-sâliha* olarak kaydedilmiş olup eserde genel olarak arûz ilmi ıstılahına ve arûz ilminde bahirlere dair bilgi verilmiştir.[145]

Kütüphanede 1097 nolu ciltte 11-26 varakları arasında bulunmakta olan eserin nüshası yirmi bir satıra çerçevesiz olarak yazılmış, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Nüshanın müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

2.11. el-Kavâ'ıdü'l-'Arûziyye

Müellifi tespit edilemeyen eser, arûz ilminden bahseden bir risâledir. Eserde arûz ilminin tanımı yapıldıktan sonra Halil b. Ahmed'in ortaya koyduğu vezinlerden bahsedilmiştir.

[145] Müellif hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte kendisine nisbet edilen üç eser vardır. Bunlardan ikisi arûz ilmine dair yazılmış risâledir ve bu iki risâleden biri Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde nüshası olan, yukarıda da zikredilen eserdir. Arûzla ilgili diğer risâlenin nüshaları farklı yazma eser kütüphanelerinde bulunmaktadır. Müellifin üçüncü eseri ise *Şerh-i Kasîde-i Bânet Suâd* olup farklı nüshaları kütüphanelerde yer almaktadır. (Bkz. Muhittin Turan, "Penbezâde Erzen-i Rûmî'nin Risâle fi'l-Arûz'u", *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*/18, (2019), 111-115)

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1206 nolu ciltte 214-229 varakları arasında bulunan nüsha, on altı satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bazı önemli lafızlar da kırmızı renk çizgiyle belirginleştirilmiştir. Satır aralarında ve sayfa kenarlarında notlar bulunan eserin istinsah tarihi 1239, müstensihi Şeyh Murad olarak tespit edilmiştir.

2.12. 'Ilmü'l-'Arûz

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 890 nolu ciltte ilk 23 varakta bulunan ve müellifi bilinmeyen eser çerçeve içerisinde on üç satıra iki sütun halinde yazılmış olup bölüm başları kırmızı renklidir ve ayrı bir satırda bulunmaktadır. Aynı şekilde satır aralarında bulunan notlar da kırmızı yazılmıştır. Ferağ kaydına göre müstensih ismi Hasan b. Halil, istinsah tarihi ise 1220 olarak tespit edilmiştir.

2.13. Risâletü'l-'Arûz

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 1097 nolu ciltte 27-46 varakları arasında bulunan ve müellifi belli olmayan eser, on dokuz satıra çerçevesiz olarak yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmış, bazı önemli yerler kırmızı çizgiyle belirginleştirilmiştir. Sayfa boşluklarında bazı notların da bulunduğu eserin müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

2.14. Risâle fî Beyânı Istılâhı'ş-Şu'ârâ / Ali b. Muhammed el-Çalı

Müellifi Ali b. Muhammed el-Çalı olan eser, şiir ile igili kavramların tanımının yapıldığı Arapça bir sözlüktür. Eserin giriş kısmında belirttiğine göre yazar bu sözlüğü öğrenciler için oluşturmuş, ayrıca şevâhid ve tebyînâtı Farsça olarak getirmiştir.[146]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 458 nolu ciltte 29-32 varakları arasında bulunan nüsha, yirmi beş satıra çerçevesiz şekilde istinsah edilmiş olup açıklaması yapılacak kelimeler, şevâhidden olan beyitler ve diğer söz başları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Müstensih ismi Veliyyüddîn b. Mûsa, istinsah tarihi ise 1128 olarak tespit edilmiştir.

[146] Ali b. Muhammed el-Çalı, *Risâle fî Beyânı Istılâhı'ş-Şu'ârâ* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 458), 29a.

3. VAZ‘ İLMİNE DAİR ESERLER

Sözlükte bir şeyi bir yere koymak anlamına gelen vaz‘ kelimesi, herhangi bir manaya karşılık gelecek lafzı belirlemek anlamında terim olarak kullanılagelmiştir. İşte dildeki lafız ve mana arasındaki ilişkiyi inceleyen, genel olarak lafzın manaya delaleti problemini konu edinen, bu problem etrafında oluşan bilgi birikimi ve literatürünü ele alan dilbilim alanına vaz‘ ilmi denmektedir. Bu bakımdan lafzın manaya delaletinin bizatihi kendisinden mi yoksa vaz‘ işleminden mi kaynaklandığı, vâzı‘ın doğal olarak mı yoksa bir uzlaşıyla mı oluştuğu ve dil denilen olgunun kaynağı yani vâzı‘ı kimdir ya da nedir? gibi sorular; bu ilmin temel problemleri olarak ortaya çıkmıştır. Kısaca vaz‘ ilmi, dilin kullanımında ortaya konulan lafızları birbirinden ayırt etmeyi ve kelimelerin nerelerde hangi manalarda kullanıldığını da belirlemeyi kendine amaç edinmiştir. Bu bakımdan islamî ilimler çerçevesinde sarf, belâgat, mantık, fıkıh usûlü ve dilbilimi ile bağlantılıdır. Hatta vaz‘ ilmine dair kullanılan ilk terimlere de farklı ilim dallarına ait eserler içinde rastlanmaktadır.[147]

Vaz‘a dair yazılmış ilk müstakil eser Adudüddîn el-Îcî’nin *er-Risâletü’l-vaz‘ıyye*’si olarak kabul edilmektedir. Öyle ki el-Îcî bu alana dair o zamana kadar elde edilmiş bilgileri ilk toparlayan kişi olmuştur. *er-Risâletü’l-vaz‘ıyye* üzerine pek çok şerh, hâşiye ve ta‘lik türünde eserler yazıldığı; hatta bu ilme dair literatür neredeyse bu eser üzerinden oluştuğu söylenebilir. Bu eser üzerine yazılmış şerhlerden en önemlileri Ebu’l-Kâsım es-Semerkandî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî ve Teftâzânî tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca *er-Risâletü’l-vaz‘ıyye* üzerine şerh yazan âlimlerden Ali Kuşçu’nun, yine bu alana dair telif ettiği *el-Müfredât* ve *‘Unkûdu’z-zevâhir* isimli eserleri, vaz‘ ilminin henüz yeni adım attığı ilim dünyasında kabul görüp daha da yaygın hale gelmesini ve böylece farklı bir boyut kazanmasını sağlamıştır.[148]

Çalışmanın bu kısmında Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde bulunan vaz‘ ilmi ile ilgili yazılmış eserler bir araya getirilmiş ve tanıtılmaya çalışılmıştır.

[147] Abdullah Yıldırım, “Vaz‘ İlmi”, *İslam Medeniyeti’nde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 425-448; Şükran Fazlıoğlu, “Vaz‘”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/576-578.
[148] Şükran Fazlıoğlu, “Vaz‘”, 42/576-578.

3.1. er-Risâletü'l-Vaz'ıyye / 'Adudüddîn el-Îcî

Vaz' ilminin kurucusu olarak kabul edilen 'Adudüddîn el-Îcî'nin (ö. 756/1355)[149] kaleme aldığı bu meşhur risâle, *Risâle fi'l-vaz'* ismiyle de bilinmektedir. Küçük bir risâle olan eserde "fâide" olarak isimlendirilen vaz' ilmine dair bilgiler; giriş, taksim ve sonuç olmak üzere üç bölümde ele alınmıştır. Dilde kullanılan kelimeler ile varlık arasındaki bağın ne düzlemde oluştuğuna dair problemi mantıksal temellendirme ile açıklamayı amaçlayan eserin giriş kısmından sonra taksim kısmında kelimeler bir tasnife tabi tutulmuş, sonuç kısmında da bu taksimi tamamlayıcı on iki maddeye yer verilmiştir. Vaz' ilmine dair en temel kaynak olarak kabul edilen eserin pek çok şerhi de bulunmaktadır.[150]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 133, 756, 818 ve 852 nolu ciltlerde bulunan risâlenin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 133 nolu ciltteki nüsha 167-168 varaklarına yirmi bir satıra çerçeve olmadan yazılmış, eserin bölümlerine ait başlıklarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 756 nolu ciltte bulunan nüsha, ilk üç varağa on üç satıra çerçeve olmadan yazılmıştır. Sayfa boşluklarında yoğun şekilde notların da bulunduğu nüshanın istinsah kaydına rastlanmamıştır.

- 818 nolu ciltte 15-16 varaklarında bulunan nüsha, kütüphaneye ait kataloğa *er-Risâletü'l-vaz'ıyye* olarak kaydedilmiş ancak müellifi belirtilmemiştir. Söz konusu nüsha incelendiğinde el-Îcî'ye ait *er-Risâletü'l-vaz'ıyye* olduğu anlaşılmıştır. Eser 15b ve 16a sayfalarına, yirmi üç satıra kırmızı renk çerçeve içinde yazılmış olup "fâide",

[149] Tam ismi Ebu'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî olan müellif Şîraz yakınlarında bulunan Îc'de doğmuştur. İlhanlılar'ın kurduğu Sultaniye şehrine yerleşerek burada kadılık görevi yapmış, ilimle meşguliyeti de hayatı boyunca devam etmiştir. Bu anlamda Çarperdî ve Kutbüddîn Şîrazî gibi âlimlerden dersler alıp, Sa'deddîn Teftâzânî, Abdülkâhir el-Cürcânî gibi meşhur âlimlerin yetişmesine de katkı sağlamıştır. Tahkîk dönemi âlimlerinden olan el-Îcî'nin usûl, mantık ve kelâm ilimlerinde önemli eserleri bulunmakta ve kendisi vaz' ilminin de kurucusu sayılmaktadır. el-Îcî hayatının sonlarına doğru geri döndüğü memleketinde vefat etmiştir. *el-Mevâkıf, Cevâhiru'l-kelâm, 'Akâidü'l-'Adudiyye* eserlerinden bazılarıdır. (Bkz: Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 5/119; Ziriklî, *A'lâm,* 3/295; Tahsin Görgün, "Îcî, Adudüddîn", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/410-414)

[150] Abdullah Yıldırım, "Adudüddîn el-Îcî ve er-Risâletü'l-Vaz'ıyye", *academia.edu* (29.05.2022).

"taksim" gibi isimlendirilen bölüm başları kırmızı mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- 852 nolu ciltte bulunan nüsha; 215-216 varaklarından 215b sayfasına yirmi üç satıra, 216a sayfasına ise yedi satıra çerçevesiz yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

3.2. Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'ıyyeti'l-'Adudiyye / Seyyid Şerîf el-Cürcânî

Seyyid Şerîf el-Cürcânî'ye ait olan eser, 'Adudüddîn el-Îcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'ıyye'*sinin şerhidir. Belirgin bir giriş kısmının olmadığı risâlede hamdele salvele gibi klasik kitaplardaki dualar da bulunmamaktadır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 447 nolu ciltte bulunan eser 54-56 varaklarına, yirmi bir satıra çerçeve içinde yazılmıştır. *er-Risâletü'l-vaz'ıyye'ye* ait ifadeler kırmızı renkte (قوله) kelimeleri ile başlatılmış, ardından şerhi yapılmıştır. İstinsah tarihi 1032 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

3.3. Hâşiyetü 'alâ Şerhı'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye li 'Isâmüddîn / eş-Şîrânsî

eş-Şîransî'nin kaleme aldığı eser, 'Adudüddîn el-Îcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'ıyye*'sine el-İsferâyînî tarafından yapılan şerh üzerine yazılmış hâşiyelerden biridir.[151]

Zeytinoğlu Kütüphanesi kataloğunda 471 nolu ciltte 4-86 varakları arasında bulunduğu yazılan eser incelendiğinde, 33-86 varaklarında olduğu tespit edilmiş; yirmi beş satıra çerçeve içinde yazıldığı görülmüştür. Söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmış olan nüshanın serlevhası tezhiplidir.[152] İstinsah tarihi ve müstensih ismine rastlanmamıştır; ancak zahriye sayfasında eserin ve müellif isminin kaydedildiği görülmektedir.

3.4. Hâşiyetü Risâleti'l-Vaz' / Muhammed b. Sâlim el-Hıfnî

Muhammed b. Sâlim el-Hıfnî'ye (ö. 1181/1767)[153] ait olan eser, 'Adudüddîn el-Îcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'ıyye'*si üzerine Ebu'l-Kâsım Ali b. Ebî Bekr es-Semerkandî'nin

[151] el-Habeşî, *Câmi'u'ş-şurûh*, 2/983-984.

[152] Eserin isminin bulunduğu zahriye sayfasının öncesinde 'Isâmüddîn el-İsferâyînî'nin, 'Adudüddîn el-Îcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'ıyye'*sine yazdığı *Şerhu'r-risâleti'l-'Adûdiyye* isimli şerhin ferağ kaydı da bulunmaktadır. Ancak cilt içinde bu şerhin kendisine rastlanmamıştır. (Bkz: eş-Şîransî, *Hâşiyetü alâ Şerhı'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi Zeytinoğlu Koleksiyonu, 471), 33a.)

[153] Tam ismi Ebu'l-Mekârim Şemsüddîn (Necmüddîn) Muhammed b. Sâlim b. Ahmed el-Hıfnî olan müellif, Hafnâvî olarak da tanınmaktadır. Doğduğu köy olan Hafnâ Mısır'dadır. Dolayısıyla müellif

yazdığı şerhin hâşiyesidir.[154] Müellif isminin, hamdele ve salvelenin bulunduğu kısa bir girişle başlayan eserin kütüphanedeki nüshasında belirgin bir sonuç bulunmamaktadır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 445 nolu ciltte bulunan ve 5 varaktan oluşan eser, yirmi üç satıra kırmızı renk çerçeve içine yazılmıştır. Müstensih ismine ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

3.5. Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye / Ali Kuşçu

Ali Kuşçu'ya (ö. 877/1473)[155] ait olan eser, 'Adudüddîn el-Îcî'nin kaleme aldığı *er-Risâletü'l-vaz'ıyye* adlı eserinin şerhidir. Şerh üzerine yazılmış hâşiyeler de bulunmakta olup eserin bunlarla birlikte veya tek başına baskıları da yapılmıştır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 465 nolu ciltte 12-29 varakları arasında bulunan eser, on yedi satıra çerçevesiz yazılmış olup söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. *er-Risâletü'l-vaz'ıyye'ye* ait olan açıklaması yapılacak ifadeler, üstü kırmızı ile çizilerek belirginleştirilmiştir. İstinsah kaydına rastlanmamıştır.

3.6. Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye / Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî

Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî'ye ait olan eser, el-Îcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'ıyye'si* üzerine kaleme alınan iki şerhten biridir. Hatta bu şerhlerden bir tanesi eser üzerine yazılmış ilk şerh olma özelliğine sahiptir.[156]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 133 ve 447 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

Ezher'de yetişmiş ve burada tasavvuf ile tanışmıştır. Kâhire'de vefat eden müellifin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'azîzî 'ale'l-câmi'ı's-sagîr, Enfesü nefâisi'd-dürer, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Uşmûnî* gibi farklı alanlara dair eserleri de vardır. (Bkz: Cengiz Kallek, "Hıfnî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/478)

[154] Kallek, "Hifnî", 17/478.

[155] Asıl ismi 'Alâüddîn Ali olan müellifin babası Muhammed, Uluğ Bey'in doğancıbaşısı olduğu için kendilerine "kuşçu" lakabı verilmiştir. Tarihi tam olarak bilinmese de Semerkant'ta doğduğu tahmin edilen müellifin eğitim hayatı da Semerkant'ta Uluğ Bey'in himayesinde başlamış, Kirman'da devam etmiştir. Tekrar döndüğü Semerkant'tan Çin'e gönderilen büyük âlim, Uluğ Bey'in vefatından sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın himayesine girip onun için Fatih Sultan Mehmet'e elçi olarak gitmiştir. Fatih Sultan Mehmet de kendisinden çok etkilenmiş ve İstanbul'a gelmesi için onu ikna etmiş; bunun üzerine büyük âlim elçiliğini tamamlayıp İstanbul'a dönerek hayatının sonuna kadar burada büyük hizmetlerde bulunmuştur. İstanbul'da 1474 yılında vefatının ardından Eyüp Sultan Türbesi civarına defnedilmiştir. Büyük astronomi ve matematik âlimi olarak tarihe geçen müellifin bulunduğu hizmetlerin yanında *'Unkûdu'z-zevâhir, Risâle fî vaz'ı'l-müfredât, Risâle fi'l-hey'e, eş-Şerhu'l-cedîd 'ale't-tecrîd* gibi risâle ve şerh türünden pek çok eseri vardır. (Bkz. ez-Ziriklî, *A'lâm,* 5/9-10; Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/408-410)

[156] Ayhan Can, *Abdurrahman el-Câmî'nin Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye İsimli Eserinin Edisyon Kritiği,* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 27.

- 133 nolu ciltte 241-248 varakları arasında bulunan eser, yirmi bir satıra çerçeve olmadan istinsah edilmiş, *er-Risâletü'l-vaz'ıyye'ye* ait şerhi yapılacak ifadeler üzeri kırmızı mürekkep ile çizilerek belirginleştirilmiştir. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

- Zeytinoğlu kataloğunda 447 nolu ciltte 31-33 varaklarında bulunduğu belirtilen nüsha incelendiğinde, 31-53 varakları arasında olduğu tespit edilmiştir. Eser yirmi bir satıra çerçeve içinde istinsah edilmiş, şerhi yapılacak *er-Risâletü'l-vaz'ıyye'ye* ait ifadelerin üzeri kırmızı renk ile çizilmiş, sonrasında da açıklaması yapılmıştır. Besmele ile başlayan bir serlevha sayfası bulunmamaktadır. Nüshanın ilk sayfalarının yırtılmış olduğu görülmekte, bu sebeple eserin mukaddime kısmı ve serlevhasının bu kopan kısımlarda olabileceği düşünülmektedir. İstinsah tarihi 1032 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

3.7. Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye / Abdurrahmân el-Câmî

Abdurrahmân el-Câmî tarafından el-Îcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'ıyye'*sine şerh olarak yazılan eser incelendiğinde; belirgin bir giriş veya bölüm olmadığı, hamdele ve salvele gibi cümlelerin yer almadığı, farklı âlimlerin eserleriyle birlikte en çok Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî'nin *Şerhu'r-risâleti'l-vaz'ıyye*'sinden yararlanıldığı görülmektedir.[157]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 133 nolu ciltte 234-241 varakları arasında bulunan eser, yirmi bir satıra çerçeve olmadan istinsah edilmiştir. *er-Risâletü'l-vaz'ıyye'*nin bölümlerini ifade eden "fâide", "taksîm" ve "hâtime" kelimeleri kırmızı yazılmış, şerhi yapılacak ifadeler de üzeri kırmızı ile çizilerek belirginleştirilmiştir. Müstensih ismine ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

3.8. Risâle fî Vaz'ı'l-Müfredât / Ali Kuşçu

Kütüphane kataloğuna *Risâle fi'l-vaz*' ismiyle kaydedilen eser, Ali Kuşçu'nun vaz' ilmiyle ilgili olarak kaleme aldığı meşhur risalesidir. Müellif bu risalesinde 'garaz' olarak ifade ettiği vaz' ilminin problemlerinden biri olan "dilde lafızların vaz' ediliş amacını" ele almış ve açıklamıştır.[158]

[157] Can, *Abdurrahman el-Câmî'nin Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye İsimli Eserinin Edisyon Kritiği,* 47.
[158] Abdullah Yıldırım, "Ali Kuşçu ve Risâle fî Vaz'ı'l-Müfredât'ı", *academia.edu* (29.05.2022).

Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde 133 nolu ciltte 186-188 varakları arasında yer alan eser, yirmi bir satıra çerçevesiz yazılmış olup, istinsah kaydı bulunmamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KASİDELER VE ŞERHLERİ

1. KASİDELER VE ŞERHLERİ

Sözlükte "kastetmek, azmetmek, bir şeye doğru yönelmek" anlamlarına gelen kaside, terim olarak "belli bir amaçla söylenmiş, üzerinde düşünülmüş, gözden geçirilmiş şiir" demektir."[159] Kasidede beyit sınırlaması olmasa da genellikle nesîb (teşbîb), methiye, fahriye ve dua gibi bölümlerden oluşur. Uzun tasvirlerin yer aldığı nesîb bölümünde şair sevgiliyi, ona olan özlemini ve ayrılığı anlatır. Sonrasında uzun yolculukları ve bu yolculuğu birlikte geçirdiği bineğini tasvir eder. Kasideler medih, mersiye veya fahr gibi kasidenin türünü de belirleyen ifadeler ile sonlandırılır. Kasidelerin ilk beytine "matla'", sonuncusuna "makta'", en güzeline de "beytü'l-kasâid" denilmektedir.[160]

Kasidenin Arap edebiyatındaki tarihi seyrine bakıldığında, meydana gelen değişim ve anlayışları genel anlamda şiirden yola çıkarak ifade etmek yerinde olacaktır. Bu çerçevede Cahiliye devri göz önüne alındığında bu dönemde yazılan şiirlerin zirvesinin *el-Mu'allakâtü's-seb'* denilen 'Ukâz panayırında seçilip Kabe'nin duvarına asılan kasideler olduğu söylenebilir. İslamla birlikte fetihlerin ve siyasi olayların da etkisiyle kaside söyleme geleneği biraz aksamış, ancak tamamen yok olmamıştır. Bu dönemde kasidelerin konu seçiminde bir kırılma yaşanmış, şairlerden Hassân b. Sâbit ve Ka'b b. Züheyr gibi müslüman olanlar Rasûlullah'ı öven, Müslümanları destekleyen şiirler yazarken; müşrik olanlar İslam ve Allah'ın rasûlü aleyhine konuları tercih etmiştir. Hatta bu dönemde K'âb b. Mâlik, *Bânet Suâd* isimli kasidesini sunduğunda Rasûlullah'ın övgüsüne ve affına mazhar olmuş, Hz. Peygamber de ona hırkasını hediye etmiştir. Emeviler Dönemi'nde ise şiire tekrar önem verilmeye başlanmış, şiirlerin konu ve içeriği Cahiliye dönemindekilerle benzerlik göstermiştir. Ferezdak (ö. 110/728) ve Cerîr (ö. 111/729) gibi şairlerin bu dönemin önemli isimleri arasında olduğu söylenebilir. Abbasiler devrinde ise kaside yalnızca aşk, sevgili ve ayrılık temalarının işlendiği bir tür olmaktan çıkmış, farklı konuları da içeren bir şekle bürünmüştür. Bu seyrin dışında kaside Emeviler devrinden itibaren Fars edebiyatına geçmiş, Fars-İran kültüründen de Türk edebiyatına aktarılmış, böylece farklı kültür ve coğrafyalarda bambaşka yorumlar ile kendini göstermiştir. Böyle bir gelişime rağmen bazı küçük

[159] Hüseyin Elmalı, "Kaside" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/562-564.
[160] Mustafa Çınar, "Kaside Nazım Şeklinin Tarihi Gelişmi", *EKEV Akademi Dergisi* 10/27, (Bahar 2006), 203-209, https//ktp.isam.org.tr; Mahmut Üstün, "Başlangıçtan Günümüze Arap Edebiyatı'nda Kullanılan Nazım Türleri", *Şarkiyat Mecmuası*/40, (2022),126-127.

değişikliklerin dışında kasidenin biçim ve şeklinde büyük devrimler olmadığı da söylenebilir.

Arap edebiyatı literatürüne bakıldığında kaside; bazen Cahiliye döneminde olduğu gibi aşk ve sevgiliyi konu edinerek, bazen de İslam dönemindeki gibi Rasûlullah'ın övüldüğü veya farklı ilim dallarında öğrenmeyi kolaylaştırmak için manzum hale getirilmiş şiirlerin içerisinde varlığını devam ettirmiştir. Arap edebiyatındaki tüm alanlar birlikte düşünülecek olursa kasideler, bunlar içerisinde en köklü geçmişe sahip parçalar olacaktır. [161]

Çalışmanın bu bölümünde Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nde bulunan yazma eserlerden kasideler ve şerhleri tanıtılmaya çalışılmıştır.

1.1. Kasîde-i Bânet Suâd / Ka'b b. Züheyr

Cahiliye dönemi şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın oğlu Ka'b b. Züheyr (ö. 24/645), kardeşi Büreyc Medine'ye gidip müslüman olunca, onu ve Rasulullah'ı (s.a.v) hicveden bir şiir yazmıştır. Söz konusu dönemde Araplar için şiir bir protesto ve siyasi anlamda bir ifade aracıydı. Ka'b'ın bu yaptığı aynı şekilde Medine'de İslam Devleti'ne bir meydan okuma ve protesto anlamına geldiği için Rasulullah (s.a.v.) durumu işittiğinde onun kanının helal olduğunu ilan etmiştir. Bunu öğrenen Ka'b, pişman olmuş ve bir sabah namazında Medine'ye gelip, Hz. Peygamber'in huzuruna yüzü örtülü olarak çıkar ve Ka'b'ın pişman olduğunu, af dilediğini, müslüman olmak istediğini söyler. Hz. Peygamber de onu affedeceğini söyleyince yüzünü açar ve bu kasideyi okur. Rasulullah da ona hırkasını hediye eder. Bu yüzden kasidenin ismi *Bürde* olmuştur. Nesîb bölümünde Su'âd'ın ayrılığından bahsetmesinden dolayı da *Bânet Su'âd* diye isimlendirilmiştir.[162]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 914 nolu ciltte bulunan eser, 8+10 varaklarına yirmi bir satır ve iki sütuna çerçeve içinde yazılmış olup müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

[161] Mustafa Çınar, "Kaside Nazım Şeklinin Tarihi Gelişmi", 210-220; Mehmet Yalar, İslâmî Arap Şiiri ve Hz. Peygamber, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1, 2009. 62-79.

[162] Kenan Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/566-568.

1.2. Şerh-i Kasîde-i Bânet Su‘âd / İbrahim b. Haydar

İbrahim b. Haydar'ın[163] *Kasîde-i Bânet Su‘âd* üzerine yazmış olduğu şerh, Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 68 nolu ciltte ilk 34 varağa yirmi üç satıra çerçevesiz yazılmış, söz başları ve kasidenin açıklamasının yapılacağı mısralar kırmızı yapılmıştır. İstinsah tarihi 1138 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.3. Şerh-i Kasîde-i Bânet Su‘âd

Müellifi belli olmayan eser Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 70 nolu ciltte 55-63 varakları arasında bulunmakta olup yirmi bir satıra çerçevesiz yazılmış, kasideye ait ifadelerde kırmızı mürekkep kullanılarak altına da açıklaması yapılmıştır. Bazı önemli lafızların üstü de kırmızı ile çizilerek belirginleştirilmiştir. Nüshada müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.4. Kasîde-i Celcelûtiyye / Ali b. Ebî Tâlib

Müellifi bilinmeyen ancak Hz. Ali'ye atfedilen eser, *Celcelutiyye duası* olarak da tanına gelmiştir. İsm-i Azâm'ı barındırdığına dair hakkında yaygın bir kanaatin de olduğu bu meşhur kasidenin tercümesi, şerhleri ve bunlarla birlikte yapılmış baskıları da mevcuttur.

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 70 nolu ciltte bulunan nüsha, 67-68 varaklarında; 67a sayfasında on iki satır, 67b sayfasında yirmi yedi satır ve 68a sayfasına on beş satır olarak her sayfada iki sütun halinde yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

[163] Eserin kütüphanedeki nüshasında tam ismi İbrahim b. Haydar b. Ahmed b. Haydar el-Kürdî el-Hüseynî olarak geçmektedir. (Bkz. İbrahim b. Haydâr, *Şerh-i kasîde-i bânet Su‘âd*, (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 68), 1b.)

1.5. Kasîde-i Süheyliyye / İmam eş-Şâfiî

İmam eş-Şâfiî'ye (ö. 204/820)[164] ait olan kaside, Allah'a yakarış ifadeleri içeren bağışlanma niteliğinde dua ifadelerinin yer aldığı bir şiirdir. Yirmi dokuz beyitten oluşan eser, Rasulullah'a (s.a.v.) salâvat ile son bulur.[165]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 914 nolu ciltte 13+14 varaklarında bulunan eser, yirmi bir satır ve iki sütuna çerçeveli olarak yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır.

1.6. Kasîde-i Tantarânî / Ahmed b. Abdirrezzâk et-Tantarânî

Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde hocalık yapan Ebû Nasr Mu'înüddîn Ahmed b. Abdirrezzâk et-Tantarânî'nin (ö.485-1096)[166] Selçuklu veziri ve Nizâmiye Medreseleri'nin kurucusu Nizâmülmülk'e medhiye olarak yazdığı bir eserdir. Peygambere duyulan muhabbeti de cinas sanatının en güzel örnekleriyle anlatan otuz beş beyitlik bu kaside, şairi bu anlamda üne kavuşturmuştur. Öyleki kaside barındırdığı cinas sanatlarından dolayı *el-Kasîdetü'l-mücennese, el-Kasîdetü'l-tercî'iyye* isimleriyle de tanınmıştır. Geçmişten günümüze kaside üzerine şerhleri ve tercümeleri yazılmış, gerek bunlarla birlikte gerek tek başına baskısı da yapılmıştır.[167]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 914 nolu cilltte bulunan nüsha, 10b sayfasında beş, 11b sayfasında dokuz, 11a sayfasında da yirmi bir satır; diğer sayfalara da iki sütuna çerçeve içinde yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

---

[164] Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şafiî'dir. Gazze'de doğmuş, ancak babası vefat edince annesiyle birlikte Mekke'ye yerleşmiş ve orada yetişmiştir. Sonrasında bir dönem Medine'ye giderek İmam Mâlik'in talebesi olmuştur. Hanefî şeyhlerinden İmam Muhammed ile tanışınca fıkhî görüşleri belli bir çerçevede yön değiştirdi. Mısır'da vefat eden İmam Şafiî, İslam fıkhında günümüze kadar gelen dört büyük mezhepten birinin kurucu imamı oldu. Kurduğu mezhebi oturttuğu usûl anlayışı; bunların yanında kelami görüşleri, edebî şahsiyeti ile ilmi sahanın büyük âlimleri arasında yerini aldı. En önemli eserleri, *el-Ümm, er-Risâle* olmakla birlikte farklı alanlarda yazdığı eserleri ve meşhur kasideleri de vardır. (Bkz. Bilal Aybakan, "Şafiî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/223-233)

[165] İmam eş-Şâfiî, *Kasîde-i süheyliyye* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 914)

[166] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/150; el-Habeşî, *Cami'u'ş-şurûh*, 2/366.

[167] İsmail Durmuş, "et-Tantarâniyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/576-577.

1.7. Terceme-i Kasîde-i Tantarânî / Kemalpaşazâde

Ebû Nasr Mu'înüddîn Ahmed b. Abdirrezzâk et-Tantarânî'nin yazdığı ve kendisine nisbetle anılan kasidenin tercümesi Kemalpaşazâde tarafından yapılmıştır.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 70 nolu ciltte 63-65 varaklarında bulunmakta olan nüsha, yirmi bir satıra çerçevesiz istinsah edilmiştir. Metnin kendisi kırmızı, tercümesi de altına siyah mürekkeple yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi kaydedilmemiştir.

1.8. el-Kasîdetü'l-Münferice / Ebu'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed et-Tevzerî

İbnü'n-Nahvî olarak tanınan Ebu'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed et-Tevzerî'nin (ö. 513/1119)[168] kaleme aldığı kaside, "*el-Ferec ba'de'ş-şidde", "Ümmü'l-ferec, el-Fütûh", "el-Münferice"* isimleriyle de bilinmekte olup sıkıntılı anlarda okunan bir dua olarak üne kavuşmuş bir eserdir. Öyleki et-Tevzerî'nin bu kasideyi bir yolculuk esnasında mallarının çalınması üzerine yazdığı söylenir. *el-Kasîdetü'l-münferice* şerhleriyle birlikte pek çok kere basılmış olup üzerine yapılmış tahmîs, taştîr, tercüme, taklîd, muâraza ve tazmîn türü çalışmalar da bulunmaktadır.[169]

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 70 ve 914 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 70 nolu ciltte 71-73 varakları arasında bulunan nüsha, yirmi bir satır ve iki sütuna çerçevesiz yazılmış olup eserin 71b sayfasında sadece başlığı bulunmakta, 73a sayfasında ise son üç satırı bulunmaktadır. Satır aralarında kırmızı yazılmış bazı notlar da vardır. İstinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır.

- 914 nolu ciltte 4+6 varaklarında bulunan nüsha, yirmi satır ve iki sütun halinde çerçeveli yazılmış olup serlevhası tezhiplidir. İlk on beş satırı 4b sayfasında, son dört satırı ise 6a sayfasındadır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

[168] Tam ismi Ebu'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî olan yazar, Tunus'ta bulunan Tevzer kasabasında doğmuş olup eğitim hayatına burada başlamıştır. Öğrenimini tamamladıktan sonra kendisi de hocalık yaparak birçok âlim yetiştirmiştir. Yazarın *el-Kasîdetü'l-münferice* dışında *el-Vasiyye* ve *ed-Dîbâcü'l-müneşşer ve'l-minhâcü'l-mu'aşşer* isminde eserleri olduğu kayıtlarda geçmektedir. (Bkz. İsmail Durmuş, Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/163-164)

[169] Durmuş-Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", 21/163-164.

1.9. Kasîde-i İstiğfâriyye / Ebû Medyen Şuayb b. el-Hüseyn el-Endelüsî

Şuayb b. el-Hüseyn el-Endelüsî'ye (ö. 594/1198)[170] ait olan eser, tevbe ve istiğfar duası niteliği taşıyan bir kaside olup her mısrasının "estağfirullah" kelamı ile başladığı görülmektedir.[171] Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 70 ve 914 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 70 nolu ciltte 4-8 varaklarında bulunan nüsha, 4b sayfasında son iki satırdan başlamakta olup diğer sayfalarda dokuz satıra çerçevesiz; 8b varağında ise her mısrası ayrı birer tezhipli çerçeve içinde yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

- 914 nolu ciltte 12+13 varaklarında bulunan nüsha, 12a sayfasında üç satır, 12b sayfasında yirmi bir satır ve 13a sayfasında satır iki sütun halinde çerçeve içinde yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.10. el-Kasîdetü'l-Hamriyye / İbnü'l-Fârız Şerefüddîn Ömer b. Ali

el-Kasîdetü'l-mîmiyye ismiyle de bilinen eserde şair Şerefüddîn Ömer b. Ali (ö. 632/1235)[172] ilâhî aşkı konu almış ve Türkçe karşılığı şarap manasında olan "hamr"ı ilahi aşkın sembolü olarak tasvir etmiştir. Arap dili ve edebiyatı alanıyla ilgilenenlerin ilgisini cezbeden eser, farklı dillerle birlikte Türkçe'ye de çevrilerek baskısı yapılmış olup, üzerine pek çok şerh yazılmıştır.[173]

---

[170] Tam ismi Ebû Medyen Şuayb b. el-Hüseyn el-Ensârî el-Endelüsî olan müellif, Endülüs'te bugün Sevilla ismiyle adlandırılan İşbiliye'de doğmuştur. Küçük yaşta yetim kalmış ve kendisini ilme adayarak şehir şehir dolaşmıştır. Mâliki fıkhını ve çeşitli ilimleri tahsil ettikten sonra kendisi de hocalık yapmış, dersleri büyük rağbet gördüğü için bazı kıskanç muamelelere maruz kalarak gönderildiği Tilimsan şehrinde vefat etmiştir. Medyeniye tarikatının da kurucusu olan Ebû Medyen'in en tanınmış öğrencisi İbnü'l-Arabî olarak bilinir. En önemli eserleri *el-Vasıyye ve el-Akîde'nin* yanında kendisine atfedilen farklı eserler de vardır. (Bkz. Tahsin Yazıcı, "Ebû Medyen", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/186-187)

[171] Ebû Medyen Şuayb b. el-Hüseyn el-Endelüsî, *Kasîde-i istigfâriyye* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 70), 4.

[172] Tam ismi Ebû Hafs (Ebu'l-Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Ali olan müellif, babası miras ve nafaka tespit işi yaptığı için İbnü'l-Fârız, soyu Rasulullah'ın sütannesi Hz. Halime'nin kabilesine dayandığı için Sa'dî, aslen Hamalı olduğu için Hamevî ve Kâhire doğumlu olduğu için Mısrî nisbeleriyle anılmaktadır. İlmini tamamladıktan sonra münzevi bir hayat yaşamayı tercih eden yazar, şiirlerinde de tasavvufî yönü ağır basan, ilâhî aşkı çokça konu edinen bir şair olmuştur. Birçok şiiri bulunan İbnü'l-Fârız'ın yukarıda zikredilen eserinin de içinde bulunduğu bir divanı olduğu bilinmektedir. (Bkz. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/40-43)

[173] Uludağ, "İbnü'l-Fârız", 21/40-43.

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 70 ve 914 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 70 nolu ciltte bulunan nüshanın 73a ve 73b sayfaları on sekiz satır olup iki sütuna çerçevesiz yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

- 914 nolu ciltte bulunan nüshanın 10a sayfasına on yedi satır, iki sütun; 10b sayfasına da on beş satır, iki sütun halinde çerçeveli yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.11. Kasîdetü'l-Bürde / el-Bûsîrî

İslam dünyasında özellikle Rasulullah'a (s.a.v.) yazdığı kasidelerle tanınan şair el-Bûsîrî'nin (ö. 695/1296)[174] felç geçirdiği dönemde gördüğü bir rüya üzerine yazıp şifa bulduğu rivayet edilen meşhur bir eserdir. Şairin kasideye verdiği asıl isim *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî medhı hayri'l-beriyye*'dir. Bir rivayete göre Rasulullah (s.a.v.) ona hırkasını verdiği için *Kasîdetü'l-bürde* ismiyle meşhur olmuştur. Kasidenin içeriğine bakılacak olursa nesîb bölümünden sonra Peygamber efendimize övgü, onun doğumu, mucizeleri, Kur'ân'ın fazileti, cihad, nedâmet vb. konulardan bahseden ve dua ile son bulduğu görülecektir. Toplamda 160 beyitten oluşan kaside; İslam dünyasında yüzyıllarca okunan, üzerine sayısız şerh, hâşiye, tahmîs, tesdîs, tesbî, taştîr ve nazîreler yazılan, birçok dile tercüme edilen bir eser olarak günümüzde de Arap dili ve belâgatındaki önemini korumaya devam etmektedir.[175]

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 70 nolu ciltte ilk 9-26 varakları arasında bulunan eser, dokuz satıra ilk dört sayfada her bir satır tezhipli çerçeveler içinde, diğer sayfalarda çerçevesiz olarak yazılmıştır. Satır aralarında notların, kırmızı renkte yazılmış açıklamaların olduğu ve sayfa kenarlarında da bazı notların bulunduğu görülmektedir. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

---

[174] Tam adı Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Sa'îd b. Hammâd b. Muhsin el-Bûsîrî olan şair, Mısır'da doğmuş ve Bûsîrî lakabıyla meşhur olmuştur. Küçük yaşlarda annesinin memleketi Delâs'a yerleşen, sonra da Kâhire'ye giden şair; eğitimine burada başlamış, ilk ilmî faaliyetlerini de burada gerçekleştirmiştir. Kasidelerinden anlaşıldığına göre, hayatı boyunca çeşitli sebeplerle farklı şehirlerde bulunmuş, 695 yılında da İskenderiye'de vefat etmiştir. (Bkz. Mahmut Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/468-470)

[175] Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/568-569.

1.12. Şerh-i Kasîde-i Bürde / Şeyh Sa‘dullâh el-Halvetî

Bûsîrî’nin Kasîdetü’l-bürde’sinin Osmanlıca yazılmış bir şerhi olan eserin müellifi kütüphane kataloğuna Sa‘dullah Halvetî (ö. 840/1477) olarak kaydedilmiştir.[176] Eserde beyit, mısra, nazım gibi bazı kavramların açıklandığı bir girişten sonra asıl şerh kısmına geçilmiş, on fasılda mısraların birer birer şerhi ve tercümesi aktarılmıştır.[177]

Zeytinoğlu Koleksiyonu’nda 69 ve 76 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 69 nolu ciltte 50-91 varakları arasında bulunan nüsha, otuz satıra çerçevesiz ve söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Kasîdetü’l-bürde’ye ait mısralar farklı bir hat çeşidiyle, metinden ayrılarak daha büyük harflerle üstü kırmızı mürekkeple çizilerek yazılmış, altına da açıklaması ve tercümesi eklenmiştir. Eserin bu kısmının yirmi bir satıra yazıldığı görülmüştür. İstinsah tarihi 1088, müstensih ismi Üveys b. Süleyman olarak tespit edilmiştir.

- 76 nolu ciltte ilk 72 varakta bulunan nüsha, on beş satıra çerçeve içinde yazılmış olup açıklaması yapılacak mısraların üstü kırmızı çizilerek belirginleştirilmiştir. İstinsah tarihi 1038 olarak tespit edilmiş, müstensih ismine rastlanmamıştır.

1.13. Şerh-i Kasîde-i Bürde / Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî

Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî’ye (ö. 905/1499) ait olan eser, Bûsîrî’nin Kasîdetü’l-bürde’sinin şerhi olup baskısı da yapılmıştır.[178]

---

[176] Hakkında yeterli bilgi olmayan müellifin söz konusu eseri dışında bilinen başka bir eseri bulunmamaktadır. (Bkz. Hussein Abdulmeer Talal, *Sa‘dullah Halvetî’nin Şerh-i Kasîde-i Bürdesi (İnceleme Tenkitli Metin)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 26-28.) Ayrıca söz konusu eserin Sa‘dullah Halvetî değil bir müridi tarafından kaleme alındığına dair bir görüş de bulunmaktadır. (Bkz. Mine Taşdemir, “Sa‘dullah el-Halvetî’ye İsnad Edilen Anonim Kasîde-i Bürde Şerhinde Tasavvufî Kavramlar”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6* /10, 62-63)

[177] Şeyh Sa‘dullâh el-Halvetî, *Şerh-i Kasîde-i bürde* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 69), 50b.

[178] Tam ismi Ebu'l-Velid Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî olan yazar yukarı Mısır bölgesinde Cerce’de doğduğu için “Cercevî” nisbesini de almış; aynı zamanda Câmi‘u’l-Ezher’de kandilleri yakma işini yaptığı için “vakkâd” lakabıyla da tanınmıştır. İlimle meşguliyeti ise ancak otuzlu yaşlardan sonra başlamıştır. Buna rağmen ilimde yükselmiş, mezun olduktan sonra Câmi‘u’l-Ezher’de hayatının sonuna kadar hocalık yapmaya devam etmiştir. Böylece birçok öğrencinin yetişmesine katkı sağlamasının yanında, başta Arap dili olmak üzere İslamî ilimlerin farklı alanlarında önemli eserler vermiştir. Yukarıda zikredilenin haricinde *el-Havâşi’l-ezheriyye fî halli elfâzi’l-mukaddimeti’l-*

Zeytinoğlu Koleksiyonu'na ait katalogda 69 nolu ciltte 1-49 varakları arasında bulunduğu kaydedilen eserin aslında 4b-49 varakları arasında olduğu tespit edilmiştir. Yirmi bir satıra çerçevesiz olarak yazılan nüshada, Kasîdetü'l-bürde'ye ait olan ifadelerin ve bazı önemli lafızların üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Sayfa boşluklarında notlar da bulunmaktadır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.14. Şerh-i Kasîde-i Bürde / Leâlî Ahmed Çelebi

Leâlî Ahmed Çelebi'nin (ö. 971/1563) kaleme aldığı eser, Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-bürde*'sinin şerhidir. Müellif daha sonra bu şerhi Türkçe'ye tercüme etmiştir. Şerhin baskısı da mevcuttur.[179]

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 87 nolu ciltte ilk 46 varakta bulunmakta olan eserin girizgâh kısmı on dokuz satıra çerçevesiz yazılmıştır. Dördüncü varakla birlikte fasıl olarak isimlendirilen bölümlere geçilmiştir. Eser dümdüz satırlar üzerine değil de her sayfada aynı şablon kullanılarak kendine has farklı bir şekilde istinsah edilmiştir. Müstensih ismi Recep b. Ramazan, istinsah tarihi 1014 olarak tespit edilmiştir.

1.15. Şerh-i Kasîde-i Bürde / Ahmed b. Muhammed et-Tirâzî

Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-bürde'*sine Ahmed b. Muhammed et-Tirâzî tarafından yazılan bir şerhtir. Yazar eserin başında Kasîdetü'l-bürde'yi kendisine Bûsîrî'den Afîfüddîn el-Mutarrızî el-Ensârî el-Hazrecî'nin naklettiğini belirttikten ve Bûsîrî'nin kasideyi nasıl yazdığına dair ifadeleri aktardıktan sonra şerhe geçmiştir.[180]

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 69 nolu ciltte 135-157 varakları arasında yer alan nüsha, yirmi dokuz satıra çerçevesiz yazılmış olup Kasîdetü'l-bürde'nin mısralarının üstü

---

cezeriyye, Tefsîru âyeti "felâ uksimü bi-mevâkıʿi'n-nücûm, İʿrâbü'l-Âcurrûmiyye gibi eserleri vardır. (Bkz. Ahmet Turan Arslan, "Ezherî, Hâlid b. Abdillâh", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/64-65)

[179] Leâlî veya Bilalî mahlaslarıyla da tanınan Leâlî Ahmet Çelebi Manisa'nın Saruhanlı ilçesindendir. Kadılık ve fetva kâtipliği yanısıra hocası Kemalpaşazâde'ye mülazımlık da yapmıştır. Daha çok Arap dili olmak üzere kelam ve fıkıh gibi çeşitli alanlarda eserler vermiş; Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır. *Mecmaʿu'l-mesâili'ş-şerʿiyye fi'l-ʿulûmi'd-dîniyye, Kavânînü's-sarf, Kasîde-i münferice şerhi, Mecmaʿu'l-kavâʿid ve menbaʿu'l-fevâid* eserlerinden bazıları olarak sayılabilir. (Bkz. Ali Benli, "Leâlî Ahmet Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK2/150-151)

[180] Ahmed b. Muhammed et-Tirâzî, *Şerh-i Kasîde-i bürde* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 69) 135b.

çizilerek şerhten ayrılmıştır. İstinsah tarihi 1077 olarak tespit edilmiş, müstensih ismi tam olarak tespit edilememiştir.

1.16. Şerh-i Kasîde-i Bürde

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 70 nolu ciltte 27-53 varakları arasında bulunan ve müellifi belli olmayan eser, *Kasîdetü'l-bürde*'nin mısraları birer satıra kırmızı renkle olmak üzere altlarına açıklamaları yapılarak yirmi bir satıra çerçevesiz bir şekilde yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

1.17. Tahmîsü'l-Bürde / Sûfî Osman Bey

Tahmîs, İslam edebiyatında musammat (müveşşah) türlerinden biri olarak bir kaside veya gazelin her beytinin önüne aynı kafiye ve vezinde anlam bütünlüğü olabildiğince korunacak şekilde üç beyit eklenerek oluşturulan nazım şekline verilen isimdir. Arap edebiyatından sonra Türk ve Fars edebiyatında da kullanılan bu yöntemle bir şaire ait eser başka bir şair tarafından yeniden yorumlanmış ve bambaşka bir şiir haline getirilmiş, böylece sınırları daha belirgin olan klasik şiir anlayışında yeni anlamlara kapı aralanmıştır. İslam edebiyatında hemen her şairin eserleri üzerine yazılmış bu türden eserlerle karşılaşmak mümkündür.[181]

Sûfî Osman Bey'in, Bûsîrî'nin Kasîdetü'l-bürdesi üzerine oluşturduğu eser, Osmanlı Türkçesi olarak kaleme alınmış olup tahmisin güzel örneklerinden biri olduğu söylenebilir.

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 78 nolu ciltte bulunan ve 27 varak olan eser, on sekiz satıra instinsah edilmiştir. Önce kırmızı mürekkeple bir beyit yazılmış, daha sonra altına siyah renkle o beyitin tahmisi yapılmıştır. Böylelikle her sayfada tahmisi ile birlikte üç beyit yer almıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

[181] İskender Pala, Filiz Kılıç, "Musammat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/233-235.

1.18. Tahmîs-i Kasîde-i Bürde / Süleyman Nahîfî

Süleyman Nahîfî'nin (ö. 1151/1738),[182] Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-bürdesi* üzerine yazdığı eserin, Osmanlı Türkçesi olarak kaleme alınmış olup tahmisin en güzel örneklerinden biri olduğu söylenebilir.

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 913 nolu ciltte ilk 21 varakta bulunan eser, on dokuz satıra çerçevesiz olarak istinsah edilmiştir. Giriş, tahmisin olduğu kısım ve hatimeden oluşan eserde asıl tahmisin olduğu bölümde kasidenin kendisi kırmızı mürekeple yazılmıştır.

1.19. Tesbî'u Kasîdeti'l-Bürde / Niyâzî-i Mısrî

Zeytinoğlu yazmalarına ait mevcut katalogda ismi ve yazarı belirtilmeyen bu kasidenin kütüphanede bulunan nüshası incelendiğinde, Niyâzî-i Mısrî'nin (ö. 1105/1694)[183] *Kasîdetü'l-bürde* üzerine tesbî' türünde Arapça yazdığı bir eser olduğu anlaşılmıştır. Tesbî', bir musammat türü olup bir gazelin mısralarına aynı vezin ve kafiyede beş mısra daha ilave edilmesiyle oluşturulan yedi mısralık bendlerden meydana gelen şiirlere verilen isimdir. Niyâzî-i Mısrî'nin bu eserinin de türünün nadir örneklerinden olduğu düşünülmektedir.[184]

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 1253 nolu ciltte ilk 23 varakta bulunan eser, on altı satıra yedişer beyitlik dört blok halinde, her blokta iki sütun ve yedinci beyit tek satıra yerleştirilmiş halde yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihine rastlanmamıştır.

---

[182] Tam ismi Süleyman Nahîfî b. Abdirrahmân b. Salih İstanbullî olan müellif, İstanbul'da doğmuş olup devlet makamlarına ait kalemlerde görevler yapmış, aynı zamanda *Dîvan, Mevlidü'n-nebî, Zuhru'l-âhire, Enfüsü'l-âfâk* gibi nazım türünde edebî eserler vermiştir. Çoğunlukla ahlâkî, kelâmî ve tasavvufî içerikli kitapları olan müellifin kendi döneminde tanınan âlimlerden biri olduğu söylenebilir. (Bkz. Haşim Keskinsoy, *Mekkî ve Nahîfî'nin Kasîde-i Bürde Tahmisleri (Tenkitli Metin-İnceleme),* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 7-12)

[183] Malatya'da doğmuş olan müellif, bir dönem Mısır'da kaldığı için "Mısrî" mahlasını almış, bunun yanı sıra "Niyâzî ismiyle de tanınagelmiştir. Zahir ilimlerle meşgul olmadan önce Malatya'da bir Halvetî şeyhine intisab eder. Şeyhinin Malatya'dan ayrılmasıyla ilim ve tasavvuf uğruna geçirdiği uzun yolculuğu başlar. Diyarbekir, Kâhire, İstanbul, Mısır Suriye ve Anadolu'da pek çok şehirde bulunur. En son müridleriyle birlikte Bursa'ya yerleşir. Burada evlenir ve vefat eder. Halvetiyye'nin Mısriyye kolunun kurucusu olmasıyla ve tasavvufî görüşleri çerçevesinde kaleme aldığı eserlerle tanınan bir âlim olmuştur. (Bkz. Mustafa Aşkar, "Niyâzî-i Mısrî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2020), 33/166-169)

[184] Pala ve Kılıç, "Musammat", 31/233-235.

1.20. Terceme-i Kasîde-i Bürde

Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-bürde*'sine geçmişten günümüze pek çok tercüme yapılmıştır. Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 67 nolu ciltte bulunan ve müellifi belli olmayan eser, 17 varağa her sayfada beş beyitin tercümesi olacak şekilde yirmi satıra yazılmış olup serlevhası tezhiplidir. Kaside'nin aslı siyah, tercümesi de altına kırmızı mürekkeple istinsah edilmiş, her biri bir çerçeve içine alınmıştır. Sayfa boşluklarında tezhip süslemeleri mevcuttur. Müstensih ismi Eycellili Hüseyin Hüsnü, istinsah tarihi 1647 olarak tespit edilmiştir.

1.21. Kasîdetü Muhammed b. Câbir / Muhammed b. Câbir

Muhammed b. Câbir el-Endelüsî'ye (ö. 780/1378)[185] ait olan ve Zeytinoğlu yazmalarına ait kataloğa *el-Kasîdetü'n-nûniyye* olarak kaydedilen eserin aslında *nûniyye* değil de *Kasîde-i Bânet Suâd* üzerine yazılmış muâraza (nazîre) türünde bir lâmiyye olduğu tespit edilmiştir.[186] Mu'âraza veya yaygın kullanımıyla nazîre, kelime anlamı olarak bir işi birinin yaptığı gibi yapmak, taklit etmek demek olup bir eserle yarışmak ve onu aşmak için çoğunlukla aynı vezinde ve revîde oluşturulmuş yeni şiirlere verilen isimlerdir. Arap edebiyatında bu türden eserlerin ilk örneklerinin *Kasîde-i Bânet Su'âd* üzerine verildiği söylenmektedir.[187]

Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda 913 nolu ciltte 22+27 varaklarında bulunan eser, on dokuz satır ve iki sütuna çerçevesiz yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır.

---

[185] Tam ismi Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Câbir el-Endelüsî olan müellif Endülüslü âlimlerden olup Meriye'de doğmuştur. Ömrü boyunca ilimle meşgul olmuş, Mısır ve Suriye gibi ilim merkezlerinde hem talebelik hem de hocalık yapmış, Anadolu'da da vefat etmiştir. (Bkz. Hulusi Kılıç, "İbn Câbir", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/384-385)

[186] Muhammed b. Câbir, "Kasîdetü Muhammed b. Câbir" (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 913), 22.

[187] İsmail Durmuş, "Nazîre", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/455-456; Demirayak, "*Kasîdetü'l-Bürde*", 24/566-568.

1.22. Kasîde-i Dimyâtiyye / Nûreddîn ed-Dimyâtî

Nûreddîn ed-Dimyâtî'nin (ö. 961/1515)[188] kaleme aldığı eserin asıl ismi, *Kasîde fi't-tevessül bi esmâillâhi'l-hüsnâ* olup esmâü'l-hüsnâ ile dua niteliğinde münâcât türünde bir kasidedir. İlk sekiz ve son on beyit dışında kalan tüm beyitlerde Allah'ın bir ismiyle dua edilir ve bu şekilde Allah'ın 99 ismi zikredilmiş olur. Eserin içeriğinde farklı konularda dualar bulunmakta olup baştaki beyitlerde ise kasidenin yazılış amacından bahseder. Eser üzerine yazılmış şerh ve tahmîs gibi Türkçe ve Arapça çalışmalar da vardır.[189]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 70 nolu ciltte 65-67 varaklarında bulunan eser, 65a sayfasında on bir satır, diğer sayfalarda yirmi bir satır ve iki sütuna çerçevesiz, söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

1.23. el-Kasîdetü'l-Mudariyye / el-Bûsîrî

Bûsîrî'nin divanındaki eserlerden biri olan kasidenin tam ismi *el-Kasîdetü'l- mudariyye fi's-salât 'alâ hayri'l-beriyye* olup Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda bulunan nüshasında "*Münâcât-ı mudariyye*" olarak yazılmıştır.[190] Eserin genel anlamda Allah'tan bağışlanma dileme konusunun işlendiği münâcat türünde yazılmış bir kaside olduğu söylenebilir.

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 914 nolu ciltte 6+8 varaklarında bulunan eserin, üç satırı 6b varağında, on beş satırı 7a varağında olacak şekilde iki sütun halinde istinsah edilmiştir. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

---

[188] Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî olan müellif Nureddîn ed-Dimyâtî adıyla meşhur olmuştur. Mısır'da yaşadığı ve Ezher'de hocalık yaptığı bilinmektedir. Kasîde-i Dimyâtiyye dışında *el-Fevâidü'l-celiyye fî halli elfâzi'l-endelüsiyye* isminde bir eserinin daha olduğundan söz edilmektedir. (Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm,* 5/336; Sena Eyilik, *Mehmed Emin Vahid Paşa'nın Şerh-i Kasîde-i Dimyâtiyye (Mirkât-ı Münâcât) İsimli Eserinde Tasavvufî Muhteva* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019), 8-12)

[189] Eyilik, *Mehmed Emin Vahid Paşa'nın Şerh-i Kasîde-i Dimyâtiyye (Mirkât-ı Münâcât) İsimli Eserinde Tasavvufî Muhteva,* 12-16.

[190] Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", 6/468-470.

1.24. Kasîde-i Elifiyye

Müellifi bilinmeyen kasidenin her beyti Arapça hece harflerinden biriyle başlayıp "Muhammed" redifi ile bitmektedir. Bu bakımdan Rasullah'a (s.a.v.) yazılmış Arapça bir medhiye olduğu düşünülmüştür. Yirmi dokuz beyitten oluşan eserin ismi, kütüphane kataloğuna *Kasîdetü'l-elif bâ* olarak kaydedilmişse de nüshalar içinde *Kaside-i elifiyye* yazıldığı tespit edilmiştir.[191]

Zeytinoğlu Kütüphanesi'nde 70 ve 914 nolu ciltlerde bulunan eserin fiziki durumuna ait bazı bilgiler şu şekildedir:

- 70 nolu ciltte 1-4 varakları arasında bulunan nüshanın ismi, kütüphane kataloğuna *Kasîdetü'l-elif bâ* olarak kaydedilmişse de aslında *Kaside-i elifiyye* olduğu anlaşılmaktadır. Dokuz satıra her mısra ayrı bir çerçevede olacak şekilde yazılmış olup çerçeveler tezhiplidir. Müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

- 914 nolu ciltte 3+4 varaklarında bulunan nüsha, yirmi bir satır ve iki sütuna çerçeve içinde yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır.

[191] *Kasîde-i Elifiyye* (Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 914), 3b.

SONUÇ

Bu çalışmada Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nde bulunan Arap dili ile ilgili yazma eserler tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışma süresince görülmüştür ki Zeytinoğlu Kütüphanesi yazmaları İslamî ilimler bakımından; hassaten Arap edebiyatı literatürü yönünden zengin bir içeriğe sahiptir. Üzerine çok fazla araştırma yapılmamış bu kütüphanedeki eserlerin tanıtılmış olması, gün yüzüne çıkarılması bu alanlarda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için neredeyse el değmemiş kaynaklar olarak nitelendirilebilir.

Çalışma içerisinde kütüphanede bulunan 1266 yazma eserden Arap dili ve belâgatı ile ilgili olan toplam 160 farklı eser, müellifi ve fiziksel özellikleri hakkında bilgi verilmiş, bunların kütüphanedeki konumları belirtilmiştir. Tekrarlarıyla birlikte incelenen nüshalar düşünüldüğünde bu sayı daha da artacaktır. Böylelikle kütüphanede bulunan Arap dili ile ilgili eserlerin çok büyük oranda tanıtılması ve düzenlenmesi sağlanmıştır. Bu esnada görülmüştür ki kütüphanede bulunan Arap dili ile ilgili eserlerin çoğunluğunu sarf ve nahiv ilimleriyle ilgili eserler oluşturmaktadır. Bununla birlikte kütüphane içerisinde belagat, arûz ve vaz' ilmine dair eserler, lügatler, kasideler ve şerhleri de oldukça fazladır. Bu durum kütüphanenin zenginliğine büyük katkı sağlarken, çalışma içerisinde bu alanların hepsine dair eserlerin müstakil başlıklar halinde bir araya getirilmiş olması bu çalışmayı benzerlerinden farklı bir noktaya getirmiştir. Ayrıca kütüphanedeki eserlerin alanlarına göre sınıflandırılması ve katalogda bulunan bazı yazım ve bilgi hatalarının düzeltilmiş olması ileride çalışma yapmak isteyen araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır. Ancak bu çalışmaya dâhil edilemeyen bazı küçük risalelerin olduğu ve bu risalelelerin derinlikli bir incelemeye ihtiyaç duyduğu da araştırmacıların göz önünde bulundurması gereken hususlardandır.

Çalışma sırasında bizzat eserlerin kendisi değil, fotoğrafları görüldüğü için yazma nitelendirilmesine göre fiziki durumları hakkında fazla bilgi verilememiştir. Bunun bir başka sebebi de bu konunun Arap dili alanı sınırlarını aştığı için yeterli malumata sahip olunmamasıdır. Bununla birlikte eser ve yazar isimlerinin büyük olasıkla doğru tespitinin yapılmış olmasının, kütüphaneye ait mevcut katalogda bulunan hataların ve bir takım yanlış bilgilerin düzeltilmesinin gerek eser gerekse müellifi hakkında

bilgilerin verilmiş olmasının, çalışmanın da konusu olan tespit ve tavsif hedefine ulaşmasında yeterli düzeyde malumat sağlamış olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, çalışmanın başında da belirtildiği gibi kütüphaneyi özel kılan yönlerden biri de ilçede bulunan bir halk kütüphanesi olması ve şu an halen kullanılmasıdır. Bu sebeple genelde Tavşanlı'nın, özelde ise kütüphanenin ilim ve kültür mirasına katkısı büyüktür. Kütüphaneler bir milletin hafızası ise içerisinde yazma eser barındıranlar bunun en korunaklı kısmında kendisine yer bulmalıdır. Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi'nin Arap dili ve belâgatı alanında ne kadar zengin olduğu da hesaba katılırsa ortaya konulan bu çalışmanın bu alanda araştırma yapmak isteyenlere bir nebze de olsa katkı sağlayacağı ve yeni ufuklar açabileceği ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, M. Şinasi. *Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi*. Eskişehir: Zeytinoğlu Eğitim Bilim ve Kültür Vakfı, 2007.

Adalı, Şeyh Mustafa b. Hamza. *Netâicü'l-efkâr*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 1182, 1b.

Akkündüz, Ahmet. "Dede Cöngî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/76-77. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Akpınar, Cemil. "Hasan Çelebi, Fenârî". *TDV İslam Ansiklopedisi* 16/313-315. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

----------, "Dâvûd-i Karsî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/29-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Aksoy, Hasan. "Şemseddin Sivâsî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarîkatı, Eserleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2, Aralık/2005. 1-46.

----------, "Şemseddin Sivâsî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38/523-526. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ali b. Sadreddîn b. 'Isâmüddîn. *Hâşiyetü risâleti'l-isti'âre*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 471, 1.

Alp, Musa. "Arap Dilinde Telif Edilmiş 'el-İfsâh' Adlı Eserin Aidiyet Problemi, Kaynakları, İçeriği ve Değerlendirmesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 10/2(2010), 87-110. https://dergipark.org.tr

Arslan, Ahmet Turan. "Zeynîzâde Hüseyin Efendi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/371-372. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

----------, "Ezherî, Hâlid b. Abdullah". *TDV İslam Ansiklopedisi.* 12/64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Arıcı, Ferhat. *İbn Hişâm'ın el-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Aslan, Zübeyir. *Sa'dullah el-Berde'î'nin Hadâiku'd-Dekâik Adlı Eseri.* Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Aşkar, Mustafa. "Niyâzî-i Mısrî". *TDV İslam Ansiklopedisi.* 33/166-169. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.

Aybakan, Bilal. "Şafiî". *TDV İslam Ansiklopedisi.* 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aydın, Cengiz. "Ali Kuşçu", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/408-410. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Ayyıldız, Mehmet Nuri. "Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Nisan 2019), 160-170.

Azzı, Adnan. *Hacı Baba b. İbrahim et-Tûsî'nin Hülâsatü'l-İ'râb fi Şerhi'l-Misbâh Adlı Eserinin Tahkiki*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2017.

el-Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-'ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaatü Vekâleti'l-Me'arif, 1951.

Bahşaş Tanbûrî, Yûsuf b. Abdülmelik. *Nûru'l-misbâh*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 619, 2b.

Bahşi, Turan. *İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri.* Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Bakırcı, Selami-Çöğenli, Mehmet Sadi. "el-Endelüsî ve Aruzla İlgili Eseri (Arûzu'l-Endelüsî)", *Ekev Akedemi Dergisi* 25 (Güz 2005), 265-268.

Benli, Ali. "Leâlî Ahmet Çelebi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 3. basım, EK2/150-151. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Benli, Mehmed Sami. "el-Mufassal". *TDV İslam Ansiklopedisi.* 30/368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

----------, “Miftâhu’l-‘ulûm”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30/20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Bilgin, Orhan. “Yazma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43/369-373. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.

Brockelman, Karl. *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî.* çev. Ya‘kûb Bekr, Ramazan Abdüttevvâb. 6 Cilt. Kâhire: Dâru’l-Ma‘ârif. 1983.

Bulut, Ali. “Hamza b. Turgut Aydınî”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* EK-1/527-528. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Can, Ayhan. *Abdurrahman el-Câmî’nin Şerhu’r-Risâleti’l-Vaz‘ıyye İsimli Eserinin Edisyon Kritiği.* Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

el-Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf. *el-Misbâh fî şerhı’l-miftâh*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 831, z-2.

Çağrıcı, Mustafa. “Hasan b. Şerefşâh”. TDV İslam Ansiklopedisi. 16/353-354. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Çakır, Mehmet. “Binâü’l-Ef‘âl”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6/179. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

el-Çalı, Ali b. Muhammed. *Risâle fî Beyânı Istılâhı’ş-Şu‘ârâ*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 458, 29a.

Çelebi, Kâtip. *Keşfü’z-zünûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü’l-Müsennâ, 1941.

----------, *Süllemü’l-vusûl ilâ tabakâti’l-fuhûl*. 6 Cilt. Mektebetü İrsikâ, İstanbul: 2010.

Çetin, Nihad M. “Arûz”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 3/424-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Çınar, Mustafa. “Kaside Nazım Şeklinin Tarihi Gelişmi”. *EKEV Akademi Dergisi* 10/27, (Bahar 2006), 203-209.

Çiçek, Hacı. “Ebu’l-Kâsım Mahmud ez-Zemahşerî’nin ‘el-Mufassâl fî Sına‘ati’l-İ‘râb’ Adlı Eseri”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1, (Bahar 2015), 291-302. https://dergipark.org.tr

Çöğenli, M. Sadi. “Mutarrızî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/375-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.

----------, “Merâhu’l-Ervâh”, *TDV İslam Ansikopedisi* 29/165-166. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

----------, “el-Maksûd”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27/453. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

----------, “Kasîdetü’l-Bürde”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 24/566-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Dinçel, Ömer Faruk. *Tavşanlı Tarihi*. Tavşanlı: Tavşanlı Kaymakamlığı, 2012.

Dönmez, Mustafa İsmail. *Kuşadalı Mustafa b. Hamza ve Netâicü’l-Efkâr fî Şerhi İzhâr Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik).* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013. https://tez.yok.gov.tr

Durmuş, İsmail. “el-Avâmilü’l-Mie”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4/106-107. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

----------, “Adalı, Şeyh Mustafa”. *TDV İslam Ansikopedisi*. 1/347. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

----------, “el-Emsile”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/166-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

----------, “İsferâyînî, İsâmüddîn”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 22/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

----------, “Kazvînî, Hatîb”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/156-157. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

----------, “Müşâkele”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/154-155. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

----------, “Nahiv”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

----------, “Nazîre”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

----------, “Sekkâkî, Ebû Ya‘kûb”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

----------, “Semerkandî, Ebu’l-Kâsım”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/472-473. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

----------, “Sözlük”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/402-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

----------, “et-Tantarâniyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 39/576-577. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Durmuş, İsmail-Elmalı, Hüseyin. “İbnü’n-Nahvî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/163-164. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Elmalı, Hüseyin. “Kaside”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/562-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

----------, “Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34/487-488. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

----------, “Zeynüddîn Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî ‘Hayatı, Eserleri ve Tefsîru Garîbi’l-Kur’âni’l-Azîm’i”. *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1995), 39-44. https://isamveri.org.

el-Endelüsî, Ebû Medyen Şuayb b. el-Hüseyn. *Kasîde-i istiğfâriyye*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 70, 4.

Ergin, Ali Şakir. “Hafâcî, Şehâbeddin”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Erkan, Davut. “Cizyedarzâde Ahmed Bahâeddin”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. EK-1: 256-266. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Eyilik, Sena. *Mehmed Emin Vahid Paşa'nın Şerh-i Kasîde-i Dimyâtiyye (Mirkât-ı Münâcât) İsimli Eserinde Tasavvufî Muhteva*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Fazlıoğlu, Şükran. “Vaz‘”, *TDV İslam Ansiklopedisi.* 42/576-578. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Gökbulut, Hasan. “Kâfiyeci”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/154-155. İstanbul: TDV Yayınları, 2001

Görgün, Tahsin. “Îcî, Adudüddîn”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/410-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Güceyüz, İsa. *Belâgat Literatürünün Tarihi Seyri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015. https://tez.yok.gov.tr

Gümüş, Sadreddin. “Cürcânî, Seyyid Şerîf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

----------, “et-Ta‘rîfât”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/29-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Günay, Alaaddin. “Kuşadalı Ahmed Efendi’nin Hayatı ve Eserleri”. *Universal Journal of Theology* 2/4, (Aralık 2017), 289-301. https://dergipark.org.tr

Günday, Hüseyin. - Şahin, Şener. *Arapça Dilbilgisi (Sarf Bilgisi*). İstanbul: Alfa yayınları, 2. Basım, 2005.

----------, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Bilgisi*. İstanbul: Alfa yayınları, 12. Basım, 2017.

el-Habeşî, Abdullah Muhammed. *Câmi‘u’ş-şurûh ve’l-havâşî*. 3 Cilt. Abu Dabi: el-Mecma‘u’s-Sekâfî, 2004.

el-Haddâdî, Hüseyin b. Mehmed. *el-Fevâid Şerhu ‘Avâmili’l-Cedîd*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 473, 1b.

el-Halvetî, Şeyh Sa‘dullâh. *Şerh-i Kasîde-i bürde*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 69, 50b.

Has, Esra. *Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi’nde Bulunan El Yazması Kur’ân-ı Kerîmler*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

İbrahim b. Haydar. *Şerh-i Kasîde-i Bânet Su‘âd*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 68, 1b.

İmam eş-Şâfiî. *Kasîde-i süheyliyye* Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 914.

Kallek, Cengiz. “Hıfnî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/478. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kasîde-i Elifiyye. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 914, 3b.

Kaya, Mahmut. “Bûsîrî, Muhammed b. Saîd”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6/468-470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

----------, “Kasîdetü’l-Bürde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/568-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu‘cemü’l-müellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Müsennâ, 1993.

Keskinsoy, Haşim. *Mekkî ve Nahîfî’nin Kasîde-i Bürde Tahmisleri (Tenkitli Metin-İnceleme)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Kılıç, Hulusi. “Ahterî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/184-185. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

----------, “Belâgat”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

----------, “Enbârî, Kemâleddin”. *TDV İslam Ansiklopedisi,* 11/172/173. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

----------, “İbn Âcurrûm”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 19/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

----------, “İbn Câbir”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 19/384-385. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

----------,“İbnü’l-Hâcib”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/55-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

----------, “Sarf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

----------, “eş-Şâfiye”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 21/55-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kitâbü’l-Lüga. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 928, 1-2.

Komisyon. “Abdülgafûr-i Lârî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/204-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Mehmed b. Abdülkerimizâde. *Kâşifü’l-kınâ‘ ve’n-nikâb bi izâleti’ş-şübeh ‘an vechi kavâidi’l-i‘râb.* Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 541, 1b.

Muhammed b. Câbir. *Kasîdetü Muhammed b. Câbir*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi. Zeytinoğlu Koleksiyonu, 913, 22.

Namlı, Ali. “İsmail Hakkı Bursevî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/108-110. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Nizami, Khalıq Ahmad. “Devletâbâdî”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 9/242-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Okumuş, Ömer. “Câmî, Abdurrahman”. *TDV İslam Ansikopedisi*. 7/94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Oruç, Nurullah. *Ayşî Mehmed Efendi’nin Rûhu’ş-Şurûh ‘Ale’l-Maksûd Fi’t-Tasrîf Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, Bayburt: Bayburt Ünversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.

Öz, Mustafa. “Cemâleddîn Aksarâyî”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 7/308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Özcan, Tahsin. “Nukrekâr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “İbn Hişâm en-Nahvî”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 20/ 74-77. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

----------, “Katrü’n-Nedâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi,* 25/59-60. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Özdemir, Abdurrahman. “Arûz İlmi”. *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*. ed. İsmail Güler. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

Özdirek, Recep “Keskin, Muhammed Şirin”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. EK-2: 43-44. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Özel, Ahmet. “Tebrîzî, Hatîb”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 40/223-224. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

----------, “Zencânî, İzzeddin”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 44/253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Özen, Şükrü. “Teftâzânî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, M. Suat. “Zemahşerî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Pala, İskender; Kılıç, Filiz "Musammat", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/233-235. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr. *Ravzatü'l-Fesâha*. Kütahya, Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 629, 145-173.

Rukancı, Fatih. "Yazma Eserlerde Fiziksel Niteleme". Dergi Park Akademi. Erişim 22.05.2022. https://dergipark.org.tr

Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ. *Mu'cemü'l-matbû'ati'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arrebe*. 6 Cilt. Mısır: Matbaatü Serkîs, 1968.

Şener, Mehmet. "Çârperdî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

eş-Şîransî. *Hâşiyetü 'alâ Şerhı'r-Risâleti'l-Vaz'ıyye*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi Zeytinoğlu Koleksiyonu, 471, 33a.

Tâhir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. 2 Cilt. İstanbul: Maârifi Umûmiye Nezâret Celîlesi, h. 1333.

Talal, Hussein Abdulmeer. *Sa'dullah Halvetî'nin Şerh-i Kasîde-i Bürdesi (İnceleme Tenkitli Metin)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Tanbûrî, Yûsuf b. Abdülmelik Bahşaş. *Nûru'l-misbâh*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 619, 2b.

Tarı, Nihat. "'Isâmüddîn el-İsferâyînî'nin Hayatı ve Eserleri". *Harran İlahiyat Dergisi*/45, (Haziran 2021), 270-234.

----------, *Teftâzânî'nin Hayatı ve es-Sa'dînî Adlı Şerhinin İncelenmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Tarmaninî, Abdülkerîm. *Miftâhu künûzi'l-kâfiyeti'ş-şâfiye fî 'ılmi'l-'arûz ve'l-kâfiye*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 398, 92.

Taşdemir, Mine. “Sa‘dullah el-Halvetî’ye İsnad Edilen Anonim Kasîde-i Bürde Şerhinde Tasavvufî Kavramlar”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6* /10, 62-63.

et-Tosyavî, Hacı Baba b. Şeyh İbrahim. *İ‘râbu’l-Kâfiye*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 1024, 1b.

T.C. Tavşanlı Kaymakamlığı. “Tarihçe”. Erişim 22.05.2022. https://tavsanli.gov.tr/tarihce.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, “Basit Tarama; Menâhicü’l-kâfiye”. 12.12.2021. yazmalar.gov.tr.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, “Katalog Tarama/Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-İsam ‘alâ risâleti’l-istiâre li’s-Semerkandî”. 30 Nisan 2022. yazmalar.gov.tr.

et-Tırâzî, Ahmed b. Muhammed. *Şerh-i Kasîde-i bürde*. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 69, 135b.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “el-Hazreciyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 17/146. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Tural, Hüseyin. “İbn Ümmü Kâsım”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20/433-434. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Turan, Abdülbaki. “el-Elfiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

----------, “İbn Mâlik et-Tâî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Turan, Muhittin. “Penbezâde Erzen-i Rûmî’nin Risâle fi’l-Arûz’u”. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*/18, (2019), 111-115.

Turan, Şerafettin. “Kemalpaşazâde”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 25/245-247. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Uludağ, Süleyman. “İbnü’l-Fârız”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Uzunoğlu, M. Vecih. “Ayşî Mehmed Efendi: Hayatı ve Eserleri”. *Nüsha/*6 (yaz 2002), 137-141. https://www.isamveriorg.

Üstün, Mahmut. “Başlangıçtan Günümüze Arap Edebiyatı’nda Kullanılan Nazım Türleri”. *Şarkiyat Mecmuası/40*, 2022.

Yalar, Mehmet. “İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1, (2009). 62-79.

Yazgan, Huri. *Abdülkerimzâde Mehmed b. Abdülvehhâb (ö. 975/1567) ve Kâşifü’l-Kınâ‘ ve’n-Nikâb bi İzâleti’ş-Şübeh ‘an Vechi Kavâ‘ıdi’l-İ‘râb Adlı Eseri (Metin-İnceleme)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.

Yazıcı, Hüseyin. “Hasan Paşa, Niksârî”. *TDV İslam Ansiklopedisi,* 16/338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yazıcı, Tahsin. “Ebû Medyen”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/186-187. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yıldırım, Abdullah. “Vaz‘ İlmi”, *İslam Medeniyeti’nde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

----------, “Adudüddîn el-Îcî ve er-Risâletü’l-Vaz‘ıyye”. *academia.edu* (29.05.2022).

----------, “Ali Kuşçu ve Risâle fi’l-Vaz‘ı’l-Müfredât’ı”, *academia. edu* (29.05.2022).

Yıldız, Sakıb. “Akkirmânî”. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 2/270. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Yüksel, Emrullah. “Birgivî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6/191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ.* 18 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2006.

Zehratü'l-Kulûb. Kütahya: Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 981, 88b.

ez-Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm: Kâmûsu Terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müste'rabîn ve'l-müsteşrikîn*. Dâru'l-'ılm li'l-melâyîn, 2002.